

TC.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI  
TASAVVUF BİLİM DALI

# MEVLÂNÂ'YA GÖRE İBADETLERİN TASAVVUFİ ANLAMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sıdıka TÜMBUL YILDIRIM

DANIŞMAN:

Doç. Dr. Betül GÜRER

KONYA-2019





T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



### YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	SIDIKA TÜMBUL YILDIRIM
	Numarası	158106061001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ TASAVVUF
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. BETÜL GÜRER
	Tezin Adı	MEVLÂNÂ'YA GÖRE İBADETLERİN TASAVVUFİ ANLAMI

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan MEVLÂNÂ'YA GÖRE İBADETLERİN TASAVVUFİ ANLAMI başlıklı bu çalışma 15 / 11 / 2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Betül GÜRER	
2	Prof. Dr.	Dilaver GÜRER	
3	Dr. Öğr. Üy.	Stüeyman NAROL	



T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



### Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	SIDIKA TÜMBUL YILDIRIM		
	Numarası	158106061001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ TASAVVUF		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	MEVLÂNÂ'YA GÖRE İBADETLERİN TASAVVUFİ ANLAMI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Sıdika TÜMBUL YILDIRIM

İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	--	---

### ÖZET

<b>Öğrencinin</b>	Adı Soyadı	Sıdıka TÜMBUL YILDIRIM		
	Numarası	158106061001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tasavvuf		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Betül GÜRER		
Tezin Adı	Mevlânâ'ya Göre İbadetlerin Tasavvufi Anlamı			

Bu çalışmanın konusu tasavvufun önde gelen isimlerinden Mevlânâ'nın ibadetler konusunda yaptığı tasavvufî yorumlarını ve ibadetler konusunda tasavvufta yapılan diğer yorumları ele alıp incelemektir.

Mevlânâ ibadetleri açıklarken, ibadetlerin batını ve zahiri olmak üzere iki boyutu olduğundan bahsetmektedir. Mevlânâ ibadetler konusunda ayet ve hadisleri yorumlama faaliyetinde bulunurken, sahip olduğu görüşleri eserlerine yansıtmiş ve tasavvuf anlayışının oluşmasında bu görüşleri etkili olmuştur.

Çalışma Mevlânâ'nın ibadet hayatı ve görüşleri çerçevesinde, tasavvufta ibadetler hakkında diğer sufilerin yaptığı yorumları da inceleyip, ibadetlerin tasavvufî boyutları hakkında bir sonuç ortaya koymuştur.

 <b>KONYA</b>	<b>T.C.</b> <b>NECMETTİN ERBAKAN</b> <b>ÜNİVERSİTESİ</b> <b>Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</b>	 <b>NECMETTİN ERBAKAN</b> <b>ÜNİVERSİTESİ</b> <b>SOSYAL BİLİMLER</b> <b>ENSTİTÜSÜ</b>
---	--	--

**ABSTRACT**

<b>Author's</b>	Name and Surname	Sıdıka TÜMBUL YILDIRIM		
	Student Number	158106061001		
	Department	Basic Islamic Sciences		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	x	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Betül GÜRER		
Title of the Thesis/Dissertation	Sufi Meaning of Worship According to Mevlânâ			

The subject of this study is to examine and examine the Sufi interpretations made by Mevlânâ, one of the leading names of Sufism, on worship and other comments on Sufism.

When explaining the worship, Mevlânâ mentions that there are two dimensions of worship, namely the abdomen and the apparent. While Mevlânâ performed interpretations of verses and hadiths on worship, he reflected his views on his works and these views were effective in the formation of Sufism.

This work examined the comments of other Sufis about worship in Sufism within the framework of Mevlânâ's life and views of worship and revealed a conclusion about the mystical dimensions of worship.

## İçindekiler

KISALTMALAR .....	iii
ÖNSÖZ .....	v
GİRİŞ .....	1
<b>ÇALIŞMANIN GENEL ÇERÇEVESİ VE MEVLÂNÂ'NIN HAYATI</b>	
A. Çalışmanın Konusu, Yöntemi ve Amacı .....	1
B. Çalışmanın Sınırları .....	2
C. Mevlânâ'nın Hayatı .....	3
D. Mevlânâ'nın Eserleri .....	13
D.1. Mesnevî-i Mânevi .....	14
D.2. Divân-ı Kebîr .....	16
D.3. Fîhi Mâ Fîh .....	17
D.4. Mecâlis-i Seb'a .....	18
D.5. Mektûbât .....	19

## BİRİNCİ BÖLÜM

### İBADETLERİN TASAVVUFİ ANLAMI

1.1. Namazın Tasavvufî Anlamı .....	22
1.2. Orucun Tasavvufî Anlamı .....	31
1.3. Zekâtın Tasavvufî Anlamı .....	35
1.4. Haccın Tasavvufî Anlamı .....	39
1.5. Kurbanın Tasavvufî Anlamı .....	49

## İKİNCİ BÖLÜM

### MEVLÂNÂ'YA GÖRE İBADETLERİN TASAVVUFİ ANLAMI

2.1. Mevlânâ'nın İbadet Anlayışı .....	54
2.1. Mevlânâ'ya Göre Ezan .....	67
2.2. Mevlânâ'ya Göre Abdest .....	72
2.3. Mevlânâ'ya Göre Namaz .....	78
2.3.1. Namazın Sözlük ve Terim Anlamı .....	78

2.3.2. Namazın Farzlarının Zahiri ve Batini Manaları .....	79
2.3.3. Namazın Önemi .....	86
2.3.4. Namaz ve İhlas .....	90
2.3.5. Namazda Okunan Sure ve Dualar .....	94
2.3.6. Cemaatle Namaz Kılmak ve Cuma Namazı .....	96
2.3.7. Namazdaki Hal .....	98
2.4. Mevlânâ'ya Göre Oruç .....	100
2.5. Mevlânâ'ya Göre Zekât .....	113
2.6. Mevlânâ'ya Göre Hac .....	122
2.7. Mevlânâ'ya Göre Kurban .....	132
2.8. Mevlânâ'ya Göre Semâ .....	140
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME .....	145
KAYNAKÇA .....	150

**KISALTMALAR**

age.	: adı geçen eser
a.mlf.	: aynı müellif
as.	: aleyhisselam
A.y.	: aynı yer
bkz.	: bakınız
byy.	: baskı yeri yok
c.	: cilt
çev.	: çeviren
d.no.	: demirbaş numarası
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
dn.	: dipnot
edt.	: editör
h.	: hicri
hz.	: hazretleri
haz.	: hazırlayan
m.	: miladi
Nr.	: Numara
r.a.	: Radıyallâhü anh
s.	: sayfa
sav.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sad.	: Sadeleştiren
ss.	: sayfalar arası
sy.	: sayı

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

trc. : Tercüme eden

Ünv. : Üniversitesi

v. : vefat tarihi

vr. : varak

vs. : ve saire

yay. : yayınları

y.y. : yüzyıl



## ÖNSÖZ

Düşünce ve hayatlarıyla insanlığa umut ışığı saçan, yaşadıkları dönemi aşarak mesajlarını yüzyıllar ötesine duyurabilen nadir şahsiyetler, tüm insanlığın ortak gurur kaynağı olmanın yanında düşünce tarihinin de vazgeçilmez unsurlarıdır. İnsanlık tarihindeki bu örnek şahsiyetlerin büyüklüğü, insanın anlaşılmasında kilit noktada olmalarıyla doğru orantılıdır. Bu büyük kişilerden birisi de söylediklerini insanlığın ortak duygularına dayanak yapmayı başarabilmiş, Türk-İslâm coğrafyasının insanlığa hediyesi olan Mevlânâ'dır. Mevlânâ tasavvuf tarihinde ve İslam dünyasında gerek şahsiyeti gerek sözleri ve eserleri ile önemli bir yere sahiptir.

Birçok araştırmacı onun hayatı, eserleri ve fikirleri konusunda çok değişik araştırmalar yapmış, birçok defalar, sırf onun fikirlerinin tartışıldığı büyük paneller ve ilmi toplantılar düzenlenmiştir. Her araştırmacı kendi alanı doğrultusunda Mevlânâ'yı anlamaya çalışmış ve bu şekilde onun farklı yönleri ortaya çıkmıştır. Bizde çalışmamızda Mevlânâ'nın ibadet anlayışını incelemeye çalıştık.

Mevlânâ düşünceleri ve sözleriyle sadece İslam dünyasında değil herkesçe tanınan, sevilen bir şahsiyettir. Eserleri ona duyulan sevgiden dolayı farklı dillere çevrilmiş onun daha çok tanınmasını sağlamıştır. Onun tasavvufta önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Mevlânâ hakkında yurt içinde ve yurt dışında yapılan çalışmalar da bunu göstermektedir. Mevlânâ'nın insanın manevi gelişimine en önemli katkıyı sağlayan ibadetleri ve ibadetler hakkındaki tasavvufi yorumlarını incelediğimiz çalışmamız, bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte çalışmada ele aldığımız konunun, Mevlânâ'nın düşüncelerini anlamadaki yeri ve önemi üzerinde durularak, araştırma konusunun yöntem, amaç ve sınırları belirtilmiştir. Buna ek olarak Mevlânâ'nın hayatına ana hatlarıyla değinilmiştir.

Birinci bölümde namaz, oruç, hac, zekât ve kurban ibadetlerinin sözlük ve terim anlamları incelenmiş, ibadetlerle ilgili tasavvuf klasikleri, yüksek lisans ve doktora tezleri, kitaplar, araştırmalar, makaleler, bildiri ve sunumlardan yararlanılarak ibadetler hakkında yapılan tasavvufi yorumlar incelenmiştir.

İbadetlerin kulluğun ana damarı olmasının yanı sıra, insanın manevi gelişimine ilişkin katkılarından bahsedilmiştir.

İkinci bölümde Mevlânâ'nın kulluk, abdest, ezan, namaz, oruç, zekat, hac, kurban ve sema hakkındaki düşünce ve yorumları, *Mesnevî*, *Mektûbât*, *Fîhi Mâ Fih*, *Mecâlis-i Seb'a ve Divân-ı Kebîr*'den incelenerek, beyit, rubai ve sözlerine yer verilmiştir. Buna ek olarak ibadetler ile alakalı Kuşeyrî (ö. 465/1072), Hücvirî (ö. 465/1072), Gazzâlî (ö. 505/1111), Abdülkadir Geylânî (ö. 561/1165-66), İbn Arabî (ö. 638/1240), Kâşânî (ö. 736/1335), Kelâbâzî (ö. 380/990), Mekkî (ö. 437/1045) ve Tûsî (ö. 378/988)'nin eserlerinden de destek alınarak, konu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kısımda Mevlânâ'ya göre manevi gelişim yolunda bir insanın, ibadetlerin batını anlamlarını kavrayarak ibadet etmenin asıl ruhuna ulaşabileceği anlatılmaya çalışılmıştır. Mevlânâ ibadetleri açıklarken onların ıstılahi anlamlarından ziyade, insanın manevi gelişimine, kulluğuna olumlu/olumsuz etkileri ve bu yöndeki vurguları üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızda desteğini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Betül GÜRER'e, kıymetli düşüncelerinden dolayı Prof. Dr. Dilaver GÜRER ve Dr. Öğr. Üy. Süleyman NAROL'a, tüm destek ve yardımı sebebiyle değerli ağabeyime, rahat ve huzurlu bir çalışma ortamı sağlayan değerli eşime, aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret ve çalışma bizden, himmet Allah'ın sevgili Resul'ünden, tevfik ve başarı Allah'tandır.

SIDIKA TÜMBUL YILDIRIM

KONYA-2019

## GİRİŞ

### ÇALIŞMANIN GENEL ÇERÇEVESİ VE MEVLÂNÂ'NIN HAYATI

#### A. Çalışmanın Konusu, Yöntemi ve Amacı

Çalışmamızın konusu eserleri ile tüm insanlık tarafından tanınan, tasavvufta önemli bir yere sahip olan Mevlânâ'nın ibadetlerin tasavvufî boyutu hakkındaki düşünceleri, yorumları ve *Mesnevi*'deki beyitleri, diğer eserlerinde yer alan rubaileri ve gazelleri çerçevesinde incelenmesidir.

İnsanlığın var oluşundan bugüne kadar Allah Teâlâ ibadetleri, kullarına farz kılmış, ibadetler her dönemde mutlaka mü'minler tarafından eda edilmiştir. Din temel olarak inanç, ibadet ve ahlak olmak üzere üçlü sacayağından oluşmaktadır. İslâm'ın en önemli üç sacayağından birisi olan ibadetler her ilim dalında kendi metoduna göre ele alınmıştır. İbadet boyutunda namaz, oruç, zekât, hac ve kurban olmak üzere başlıca ibadetler yer almaktadır. Bu ibadetlerin bir şeklî (zahirî) bir de manevî (zahirî) boyutu vardır.

Tasavvufta ibadetler konusu her unsurda olduğu gibi önemli konular arasında yer almıştır. Tasavvufta ibadetlerin hem zahiri hem batini anlamları incelenmiştir. Fakat batini anlam üzerinde özellikle durulmuştur. Çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümünde geçtiği üzere ibadetler konusu daha çok batini anlamda ele alınıp değerlendirilmiştir. Her dönemde ibadetlerin tasavvufî boyutu ile ilgili sufiler ve tasavvuf araştırmacıları tarafından yorumlar yapılmıştır. Mevlânâ da ibadetler hakkında kendi bakış açısına göre yorumlar yapmıştır. Mevlânâ ibadetlerine küçük yaştan itibaren çok önem vermiştir. Bu sebeple onun ibadetler konusunda hassasiyetle üzerinde durduğu görülmüştür.

Mevlânâ'dan sonra onun hayatını, eserlerini, ibadetlerini, inancını araştıranlar olmuştur. Biz de çalışmamızda ibadetlerin tasavvufî boyutunu ve Mevlânâ'nın abdest, ezan, namaz, oruç, hac, zekat, kurban ve sema konusundaki yorumlarını

araştırdık. Onun beyitleri, rubaileri ve gazellerinden faydalanarak ibadetler hakkındaki düşüncelerini açıkladık.

Çalışmada *Mesnevî* esas alınıp, Mevlânâ'nın *Mektûbât*, *Fîhi Mâ Fîh*, *Mecâlis-i Seb'a*, *Divân-ı Kebîr* isimli eserlerinden de faydalanılarak, onun ibadetleri ve bu konudaki tasavvufî yorumları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Mevlânâ'nın ibadetleri uygulayış şekline ve ibadetlere verdiği öneme değinilmiştir.

Çalışmanın yöntemi ise; Mevlânâ'nın başta *Mesnevî*'si olmak üzere diğer eserlerinden, ibadetler hakkındaki çeşitli görüşlerini belli bir düzende verip, aynı zamanda Mevlânâ'nın ibadet yaşamı hakkında yapılan çalışmalardan da istifade ettik. *Mesnevî* ve diğer eserlerinde ibadetler hakkındaki fikirlerini beraber ele almaya çalıştık.

Çalışmanın temel amacı Mevlânâ'nın ibadetler hakkındaki tasavvufî yorumlarının incelenip, onun ibadet anlayışının ortaya konulmasıdır. Bununla beraber Mevlânâ'nın hayatından ibadetler ile ilgili kesitlere de yer verilmiştir.

## B. Çalışmanın Sınırları

Çalışmada Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki ibadetler konusunda yer alan tasavvufî düşüncelerini ve yaşantısını esas aldık. Başta Mevlânâ'nın *Mesnevî*, *Mektûbât*, *Fîhi Mâ Fîh*, *Mecâlis-i Seb'a*, *Divân-ı Kebîr* eserleri olmak üzere, Mevlânâ ile ilgili yapılan yüksek lisans, doktora çalışmalarını da dikkate alarak konuları incelemeye çalıştık. İbadetler konusunda yalnızca Mevlânâ değil, birçok tasavvuf düşünürü müstakil eserler ortaya koymuştur. Çalışmanın ikinci kısmında, Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî (ö. 378/988)'nin *el-Lüma (İslam Tasavvufu)*, Kelâbâzî (ö. 380/990)'nin *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.386/996)'nin *Kûtü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, Abdülkerim Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin *Kuşeyri Risalesi*, Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin *el-Keşşaf*, Sühreverdî (ö. 632/1234)'nin *Avârifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)*, İbn Arabî (ö.

*Fikirleri*, Sâfi Arpaguş'un *Mevlânâ ve İslâm*, Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi* eserlerinden de yararlanmaya çalıştık.

Giriş bölümünde çalışmamızın konusu, yöntemi, amacı, sınırları, Mevlânâ'nın hayatı ve eserlerinden kısaca bahsettik. Bu çalışmada ibadetlerle ilgili olarak öncelikle kavramsal bir çerçeve çizerek, bu kavramların hem lügat hem de ıstılah açısından kullanımına dair bilgileri, Kur'ân ve hadiste yer alan sözleri aktardık. İkinci bölümde ibadetlerin tasavvufî boyutunu, üçüncü bölümde ise Mevlânâ'nın ibadetler ile ilgili tasavvufî görüşlerini, ibadet hayatını beyit, gazel, rubailerinden ve konu ile ilgili yapılan çalışmalardan faydalanarak tespit etmeye çalıştık. Elde ettiğimiz veriler ışığında görüş ve eleştirilerimizi belirterek kendi tercihlerimizi ortaya koymaya çalıştık.

### C. Mevlânâ'nın Hayatı

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi, 6 Rebiü'l-evvel 604 (30 Eylül 1207)'de<sup>1</sup> İslam kültür ve medeniyet tarihinde önemli yere sahip olan ve geçmişte Horasan olarak adlandırılan bölgede; günümüzde de Afganistan sınırları içinde kuzeyde, Özbekistan'ın da güneyinde yer alan bir şehir olan Belh'te dünyaya gelmiştir.<sup>2</sup>

Mevlânâ, Mesnevi'nin ön sözünde adının Muhammed olduğunu belirtir. Dedesinin adı olan Celâleddin de babası tarafından verilen ikinci isimdir. Mevlânâ, Rûmi, Belhi, Hüdavendigâr, Hünkâr, Molla'yı Rûm, Mevlevî ve Hz. Pir ise kendisine sonradan verilen lakaplardır. Sultan anlamındaki Hüdavendigâr lakabını, Mevlânâ'nın bilim alanlarındaki üstünlüğüne işaretle yine babası vermiştir.<sup>3</sup> Mevlânâ lakabı ise; Konya'da henüz ders vermekle meşgul olduğu çok genç yaşlarda kendisine verilmiş efendimiz veya hazret manalarına gelen, bilginler için bir unvan gibi kullanılan bu hitap zamanla yalnız ona has ve en meşhur adı olmuştur. Hünkâr ve Molla'yı Rûm da müderrisliği sebebiyle kendisine verilmiş isimlerdir. Rûmi lakabı

<sup>1</sup> Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, 5.Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1999, s. 44.

<sup>2</sup> Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1953-1954, c. I, s.77; Feridun b. Ahmed Sipehsalar, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risale)*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977, s. 33.

<sup>3</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, c. I, s. 77;c. II, s. 285.

ise, Mevlânâ'nın geçmişte Diyar-i Rûm adıyla anılan Anadolu'ya yerleşmesi ve hayatının büyük kısmını o tarihlerde Anadolu Selçuklularının başkenti Konya'da geçirmesi sebebiyle kullanılmıştır. Mevlânâ, günümüzde batıda bu isimle tanınmaktadır.

Mevlânâ, hem anne hem de baba tarafından bilginler ve sultanlar barındıran asil bir aileye mensuptur. Annesi Belh Emiri Rükneddin'in kızı Mümine Hatun'dur.<sup>4</sup> Anne tarafından soyu Hz. Ali'ye dayanmaktadır.<sup>5</sup> Babaannesi Horasan Sultanı Celâleddin Harizmşah(Harzemşah)'ın kızı Melike-i Cihan Emetullah Sultan; büyük babası ise bilgin Ahmed Hatibi oğlu Celâleddin Hüseyin Hatibi babası da Muhammed Bahaeddin Veled'dir.<sup>6</sup> Eflaki ye Sipehsalar Mevlânâ'nın soyunun baba tarafından da Hz Ebû Bekir'e ulaştığını söylerler<sup>7</sup> ancak Mevlânâ'nın ve Sultan Veled'in eserlerinde, geçmişte büyük önemi olan bu bilgilerden söz edilmez, dolayısıyla her iki müellifin de tarikat gayretiyle böyle bir yakıştırmada bulunduğunu düşünmekteyiz.

Mevlânâ'nın babası Muhammed Bahâeddin Veled iki yaşındayken babası Hüseyin Hatibi'yi kaybetmiş, Horasan sarayında annesinin terbiyesi ile büyümüştür. Bahâeddin Veled, bir şehzadedir fakat dünya saltanatına istek duymamış, kendisini ilim tahsiline vermiştir.<sup>8</sup> Gençken, büyük babası ve Necmeddin-i Kübra başta olmak üzere Türkistan âlimlerinden ders almış; bilgisiyle ün kazanmış ve devrin meşhur bilgin ve din adamlarından üç yüz kişi bir gece rüyalarında Hz. Peygamber'in Bahâeddin Veled'e "Sultânul-Ulema" (Bilginler Sultanı) unvanını verdiğini görmüşler, o günden sonra Mevlânâ'nın babası bu unvanla anılmıştır.<sup>9</sup>

Bahâeddin Veled'in, Belh'te çok sayıda müridi vardır. Sohbet ve vaazları halk üzerinde oldukça etkilidir ve çevresinde kendisini seven sayan kalabalık bir topluluk bulunmaktadır.<sup>10</sup> Fakat ailesiyle birlikte Belh'ten ayrılma kararı vermiştir. Bu kararın sebebi kaynaklara göre; Bahâeddin Veled'in Yunan felsefesinden kaynaklanan ve

<sup>4</sup> Eflâki, *a.g.e.*, c. I, s. 78.

<sup>5</sup> Sâfi Arpaguş, , *Mevlânâ ve İslâm*, 2. Baskı, Vefa Yayınları, İstanbul, 2008, s. 47.

<sup>6</sup> Eflâki, c. I, ss. 1-2; Sipehsalar, *a.g.e.*, ss. 17-18.

<sup>7</sup> Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, 5. Baskı, İnkılap Yayınları, , İstanbul, 1999, s. 34.

<sup>8</sup> Eflâki *a.g.e.*, c. I, s. 4.

<sup>9</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, ss. 4-5; Sipehsalar, *a.g.e.*, ss. 18-20.

<sup>10</sup> Sipehsalar, *a.g.e.*, ss. 18-19.

akla dayanan bir anlayış içinde bulunan bilginleri eleştirmesi sonucunda Belh'in tanınmış düşünürlerinden Fahreddin-i Râzi ile aralarının açılması ve bu anlaşmazlığa Sultan Alâeddin Muhammed Hârizmşah'ın da dâhil olmasıdır.<sup>11</sup> Onu göçe sevk eden hususlardan biri de yaklaşan Moğol tehlikesini fark etmiş olmasıdır. Nitekim onların Belh'i terk etmelerinden kısa bir süre sonra şehir Cengiz'in orduları tarafından yerle bir edilmiştir.<sup>12</sup> Diğer yandan Bahâeddin Veled vaaz ve sohbetleri ile çevrede geniş yankılar uyandırmış ve çok sayıda seveni olmuştur. Bu sebeple Horasan sultanı endişelenmiş ve Bahâeddin Veled ise bu durumdan rahatsızlık duyarak Bellh'ten ayrılmıştır. 1212 veya 1213'te başlayan yolculuk Bağdat, Küfe yolundan Mekke, dönüşte Şam, Malatya, Sivas, Erzincan, Akşehir ve son olarak Karaman'da kalmışlardır.<sup>13</sup> Yolculuk esnasında Şihâbuddin-i Sühreverdî, Feridüddin-i Attar, Muhyiddin İbnü'l-Arabi gibi bilgin ve mutasavvıflarla görüşmüşlerdir.<sup>14</sup>

Karaman'a geldiklerinde Mevlânâ'nın yaşı beş veya altıya tekabül etmektedir.<sup>15</sup> Karaman'da o zamanki ismiyle Larende'de Subaşı Emir Musa'nın yaptırdığı medresede Bahâeddin Veled derslerine devam etmiştir.<sup>16</sup> Mevlânâ'nın annesi Mümine Hatun burada vefat etmiştir.

Mevlânâ Karaman'da iken kendileriyle birlikte Belh'ten göç eden Semerkant'lı Hoca Şerefeddin Lala'nın kızı Gevher Hatun ile evlenmiştir.<sup>17</sup> O sıralarda on sekiz yaşındadır. Bu evlilikten oğulları Sultan Veled (1226) ve Alâeddin (1227) dünyaya gelmiştir. Gevher Hatun vefat ettikten sonra Mevlânâ, Kerra (Kira) Hatun ile ikinci evliliğini yapmış ve bu evlilikten de Emir Muzaffereddin Alim Çelebi ile Melike Hatun dünyaya gelmiştir.<sup>18</sup>

Bahâeddin Veled'in Karaman'a geldiğini öğrenen Sultan I. Alâeddin Keykubad onu Konya'ya davet etmiş,<sup>19</sup> 3 Mayıs 1228'de Bahâeddin Veled ailesi ve

<sup>11</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, c. I, ss. 5-9; Sipehsalar, *a.g.e.*, ss. 20-21.

<sup>12</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, c. I, ss. 17-18.

<sup>13</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, ss. 13-22.

<sup>14</sup> Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 50.

<sup>15</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, c. I, ss. 12,77.

<sup>16</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, c. I, s. 22.

<sup>17</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, ss. 22-23; Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, s. 37.

<sup>18</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, ss. 465-466; Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 49.

<sup>19</sup> Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, s. 37

Selçukluların başkenti olan Konya'ya gelmiştir.<sup>20</sup> Bütün ömrünü halkı irşat ile geçiren Bahâeddin Veled 23 Şubat 1231 günü vefat etmiştir.<sup>21</sup>

Mevlânâ'nın ilk mürşidi babası Bahâeddin Veled'dir. Mevlânâ henüz küçük bir çocukken olgunlaşmış, muhakeme sahibi olmuştur. Diğer çocukların oyunlarına katılmadığı ve ilimle vaktini geçirdiği bilinmektedir.<sup>22</sup> Belh'te Mevlânâ'nın lala veya atabek denilen hocalarından birisi de babasının müritlerinden Seyyid Burhaneddin Muhakkik-i Tirmizi'dir. Bahâeddin Veled göç ettiği sırada Seyyid Burhaneddin de Tirmiz'e gitmiştir. Bahâeddin Veled'in vefatından sonra Seyyid Burhaneddin, Mevlânâ'yı yalnız bırakmamak için Konya'ya gelmiş ve onun manevi terbiyesini üstlenmiştir.<sup>23</sup> Babasının vefatından iki yıl sonra (1233) Mevlânâ, Seyyid Burhaneddin'le birlikte Halep'e gitmiş, orada Kemâleddin bin Adîm' (ö. 660/1262) den ders almıştır. Daha sonra Şam'a giden Mevlânâ, burada dört veya yedi yıl kalmış Muhyiddin İbnü'l-Arabi (ö. 638/1240) , Sadeddin El-Hamevi (ö. 671/1272-73'ten sonra [?]) , Şeyh Osman er-Rumi (1285/1868), Evhadüddin-i Kirmâni (ö. 635/1238) ve Sadreddin-i Konevi (ö. 673/1274) ile sohbetlerde bulunmuştur.<sup>24</sup> Şam'dan Konya'ya dönünce Seyyid Burhaneddin'in yanında hücreden hiç çıkmadan kırkar günlük üç çile çıkarmış; bu süreyi yalnızca ibadet ve tefekkürle geçirmiştir. Çilenin sonunda Seyyid Burhaneddin: "Haydi yürü de insanların ruhunu taze bir hayat ve ölçülemeyecek bir rahmete boğ, bu suret âleminin ölülerini kendi mana ve aşkınla dirilt" sözlerini söylemiş, Mevlânâ'nın eğitiminin bittiğini, artık irşat ile görevli olduğunu dile getirmiştir. <sup>25</sup> Seyyid Burhaneddin daha sonra Kayseri'ye gitmiş ve 1242'de vefat etmiştir. Türbesi halen Kayseri'dedir.

Mevlânâ aldığı eğitimler neticesinde tefsir, hadis, fıkıh, lügat, Arapça gibi ilimleri öğrenmiş, asrının önde gelen âlimlerinden olmuştur. Bu süreçte müritleri ve öğrencileri olmuştur. Bütün vaktini öğrencilerini eğitmek ve müritlerini irşat ile geçirmektedir. Bu sırada Mevlânâ Şemseddin-i Tebrizi ile karşılaşır.<sup>26</sup> Şeyh Ebû

<sup>20</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, c. I, ss. 25-27; Can, *a.g.e.*, s. 39.

<sup>21</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s.29.

<sup>22</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s. 77.

<sup>23</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, c. I, ss. 56-59; Sipehsalar, *a.g.e.*, s. 34.

<sup>24</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, c. I, ss. 80, 86, 391; Sipehsalar, *a.g.e.*, ss. 35,40.

<sup>25</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, c. I; ss. 87-89.

<sup>26</sup> Arpaguş, *a.g.e.*, s. 52.

Bekri Tebrizi-i Sellebâf'ın müridi olan Şems<sup>27</sup>'in asıl adı Muhammed b. Ali b. Melikdad' dır<sup>28</sup>; ulaştığı manevi derecelerle tatmin olmamış, olgunluk arayışıyla gezmektedir, bu sebeple kendisine uçan Şems anlamında Şems-i Perende denilmektedir.<sup>29</sup> Rivayete göre Mevlânâ ile Şems'in karşılaşması ilk kez Şam'da gerçekleşmiştir.<sup>30</sup> Fakat bu iki âlimin dostluğunun başlangıcı olan asıl karşılaşma yeri Konya olduğu bilinmektedir. Şems, 29 Kasım 1244 tarihinde Konya'ya gelmiştir. Şekerciler Hanı'na inmiştir. O dönemde Mevlânâ dört medresede birden ders vermektedir. Bir gün Mevlânâ, yanında öğrencileriyle Şekerciler Hanı'nın önünden geçerken onu gören Şems, Mevlâna'nın bineğinin dizginini tutarak ve bir soru sormuştur: "Ey dünya ve mana bilgilerinin sarrafı, söyle! Muhammed Hazretleri mi yoksa Bayezid (ö. 234/848 [?]) mi daha büyüktür?". Mevlânâ; "Hz. Muhammed, bütün peygamber ve velilerin reisidir. Büyüklük onundur." der. Onun üzerine Şems: "Hz. Muhammed, 'Ya Rabbi seni tespih ederim, biz seni layık olduğun gibi bilemedik." dedi, oysa Bâyezid: 'Ben kendimi tespih ederim, şanımlı ne kadar yücedir.' buyuruyor deyince; Mevlânâ cevaben: "Bâyezid'in susuzluğu bir yudumla dindi ve suya kandı. Hâlbuki Hz. Muhammed susuzluktan yanıyor, bir yudumla doymuyordu. Bâyezid, Hakk'ın ilk tecellisiyle kendini nura gark olmuş gördü; daha fazlasına bakmadı. Hz. Muhammed ise Cenab-ı Hakk'a her gün daha çok yaklaşıyordu. Allah'ın kudret ve yüceliğini günden güne artarak seyrettiği için: 'Biz seni lâyıkiyle bilemedik.' buyurdu" demektedir.<sup>31</sup> Mevlânâ ve Şems dostluğu bu sözlerle başlar.

Karşılaşmaları konusunda bir başka rivayet de şöyledir: Mevlânâ'nın ehemmiyetle üzerinde durduğu ve elinden hiç düşürmediği babası Bahaeddin Veled 'in *Maârifî*'nin de içinde bulunduğu zikredilen bazı kitaplarını suya atmış ve Mevlânâ'nın endişeli bakışları arasında kitapları kuru bir halde sudan çıkarmıştır.<sup>32</sup>

<sup>27</sup> Sipehsalar, *a.g.e.*, s. 121; Eflâkî, *a.g.e.*, c. I, s. 90, II,35; Fürûzanfer, *a.g.e.*, ss. 67-68; Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 49; Bayram Ali Çetinkaya, *Şems-Mevlânâ Dostluğu*, İstanbul, 2007, s. 15.

<sup>28</sup> Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri –Mevlânâ ve Etrafındakiler*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986, c. II, s. 60. Ayrıca krş. Eflâkî, *Manâkib al-‘Ârifin*, haz. Tahsin Yazıcı, Ankara: TTK, 1980, c. II, s. 614.

<sup>29</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, c. I, s. 43.

<sup>30</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s. 86, c. II, s. 47.

<sup>31</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, c. I, ss. 91-92, c. II, ss. 47-49; Top, *a.g.e.*, s. 40.

<sup>32</sup> Arpağuş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 53.

Mevlânâ ve Şems her ikisi de o devrin en üstün bilginlerinden, en üstün ariflerinden, mürşitlerindedir. Örneğin Şems'in bilginliği konusunda yaşadığı bir olay şu şekilde anlatılmaktadır: Şems ve Evhadüddin Kirmâni arasında bir geçen sınama olayı vardır. Ay'ı leğendeki suda seyrederken Allah'ın ne kadar yüce olduğunu düşündüğünü söyleyen Evhadüddin Kirmâni' (ö.635/1238)ye, Şems leğene değil Ay'ı tam olarak görebileceği gökyüzüne bakmasını söyler.<sup>33</sup>

Mevlânâ Şems'i aradığı gibi, Şems de vaktiyle Mevlânâ'yı aramıştır. Şems de dolaştığı şehirlerde; meşhur şeyhlerin, mürşitlerin hiç birisinde aradığını bulamamış; Mevlânâ'yı bulunca; 'Memleketten çikalı Mevlânâ'dan başka şeyh görmedim. Ben aradığımı Hüdavendigâr'ım Mevlânâ'da buldum', demiştir.<sup>34</sup>

Mevlânâ ile Şems karşılaştıktan sonra hayatında tamamen O'nun etkileri görülmeye başlanmıştır.<sup>35</sup> Mevlânâ Şems hakkında şu sözleri söylemektedir: "Gözün yaman güzel, güller saçan yanağın pek dilber. Gönül, canın için doğru söyle, dün aksam ne içtin sen? Adın fitneci, tuzağın şekerlerle dolu, kadehin neşeli, ekmeğin tuzlu, lezzetli. Kıyasa sığmayan güzelliğinin bir zerresi görününce bütün güzellerin güzellikleri bitti, yandı. Her seher çağı, kış bulutu gibi eşğine gözyaşları yağdırmada, yine o eşikteki nemi yenimle silip orayı yıkamada, arıtmadayım. Doğu olsam, batı olsam, göklere çıksam senden bir iz görmedikçe, hayat belirtisinden bir iz bile yok bana. Vatanın âlimiydim, minberim vardı, kalp yurdu sana karşı ellerini çırpın bir âşık yaptı beni."<sup>36</sup> Mevlânâ Şems'i güller saçan bir güzele benzetip, onun güzelliği ortaya çıkınca tüm güzellerin kaybolduğunu söylemektedir. O olmadıkça Mevlânâ kendisine hayat olmadığını ifade etmektedir. Şems gelmeden önce kendisinin âlim olduğunu, minberi olduğunu fakat kalbine söz geçiremeyip âşık olduğunu söylemektedir.

Sultan Veled (ö. 712/1312) *İbtidânâme*'de; "Mevlânâ'nın Şems-i Tebrizi'ye karşı sevgisi, tıpkı Mûsâ'nın Hızır'a olan sevgisi gibidir" demektedir.<sup>37</sup>

<sup>33</sup> H. Hüseyin Top, *a.g.e.*, s. 42.

<sup>34</sup> Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, s. 57.

<sup>35</sup> Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, s. 129.

<sup>36</sup> Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 69.

<sup>37</sup> Arpaguş, *a.g.e.*, s. 54.

Mevlânâ; okutma, öğretme, vaaz etmeyi bırakmıştır. Şems ile sohbetlere dalmaktadır. Fakat öğrenciler ve halk Mevlânâ'nın kendileriyle ilgilenmemesine tahammül edemeyince, kıskançlıkla beraber Şems'in aleyhinde dedikodular başlamıştır. Bu davranışlar sonucunda Şems 1246 yılının Mart ayında Konya'dan ayrılmış ve Şam'a gitmiştir.<sup>38</sup> Bu ayrılıktan sonra Mevlânâ derin bir sessizlik içine girmiştir ve çevresiyle ilgisini kesmiştir. Mevlânâ'ya Şems'ten bir mektup gelmiş, Mevlânâ sema etmeye, şiirler yazmaya, başlamıştır. Sultan Veled'in Şam'a gidip, Şems'i bulmuştur. Şems, 1247 Mayıs'ında Sultan Veled'le birlikte Konya'ya dönmüştür.<sup>39</sup> Yine bir nefret ve kin ortay çıkmıştır. 5 Aralık 1247 gecesi Şems kaybolmuştur.<sup>40</sup> Mevlânâ'nın vefatından sonra yazılan eserlerde Şems'in esrarlı ölümü açıklanmaktadır fakat Şems'in şehadeti olarak verilen tarih 1247 yılı Aralık ayının beşinci Perşembe günüdür.(5 Şaban 645) Mevlânâ, Şems'in şehadetinden sonra o zamanın âdetince yaşlıların giyindiği Hint kumaşından elbise giyinmiş, başına bal rengi külâh giyip üstüne, eski İran'da yas rengi olan duhâni, üstü dar, altı geniş ve kalın sarık sarmış, giyimini değiştirmiştir.<sup>41</sup>

Mevlânâ'ya göre O, “Din şeyhidir, âlemler rabbinin manalar denizi. Can deryasıdır; yerler, gökler, bütün varlık, o coşup köpüren, o akıp yenilenen denize nispetle âdeta çer-çöptür. Oynuyorlarsa oynamaları, denizin dalgalanmasındandır. İster misin hareket etmesinler? Çek kıyıya onları. Fakat o denize düşenler, varlıklarını kaybederler, deniz kesilirler. O can deryası, o manalar denizi, ateş ota ne ederse varlıklara da onu eder. Hepsini ortadan kaldırır, bir iz bile bırakmaz, sadece kendi kalır.”<sup>42</sup> Mevlânâ aralarındaki ilişkiden bahsederken Şems'i bir deryaya benzetmekte, bu deryanın denizin, ateşin otu kül edip yok ettiği gibi onu yok edeceğinden bahsetmektedir.

“Şems'in sözü geldi mi dördüncü kattaki güneş bile görünmez olur.”<sup>43</sup> Mevlânâ Şems'in sözü geldiğinde güneşin bile görünmeyeceğini, kaybolacağını

<sup>38</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, c. I, s. 93, c. II, ss. 59, 129, Sipehsalar, *a.g.e.*, s. 126; Arpaguş, *a.g.e.*, s. 56.

<sup>39</sup> Sipehsalar, *a.g.e.*, ss. 126-129.

<sup>40</sup> Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 82.

<sup>41</sup> Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 93.

<sup>42</sup> Mevlânâ Celâleddin Rûmi, *Mesnevi*, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi, trc. Şefik Can, Ötüken Neşriyat, İstanbul, c. I, b. 3338-3342.

<sup>43</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, c. I, b. 123.

anlatır. “O apaçık ortaya çıkarsa sen de kalmazsın, ne aguşun kalır, ne belin kalır.”<sup>44</sup> “Gerçeğe ulaşmak için onun eteğine yapışmak gerektir.”<sup>45</sup> Mevlânâ gerçeğe ulaşmak için Şems’e bağlanması gerektiğini söyler. “Mevlânâ, gölgesiz bir güneş olduğu halde Şems’in çevresinde dönüp dolaşmadadır. Şems, onu ışığının içine almış, aydınlığa boğmuştur. Şems, hem vesileleri oluşturur, hem de vesileler ona ulaşamaz.”<sup>46</sup> Mevlânâ kendisini burada gölgesi olmayan güneşe benzetmekte, Şems’in çevresinde döndüğünden bahsetmektedir. Şems’in ışığı, Mevlânâ’yı ışığı ile nasıl gece güneş gidince karanlığa boğulursa, Şems gelince de Mevlânâ aydınlığa boğulur demektir. “Şems doğunca gölge ortadan kalkar yok olur.”<sup>47</sup> Şems’i burada yukarıda benzettiği gölgesiz güneş doğduğunda gölge olmaz, kaybolur demektir. “Yıldızlar çok olsa da güneş tektir ve bütün yıldızlar, onun dışında mahvolup gider, görünmezler”<sup>48</sup> nasıl ki gündüz güneş çıkınca birçok yıldız görünmez güneşin ışığından, Mevlânâ da Şems ortaya çıkınca etrafındaki kimsenin esamesi okunmamaktadır demektir.

Şemseddin-i Tebrizi’nin Konya’da bulunan türbesi de Mevlânâ’nın vefatından sonra mezarının üzerine inşa edilmiştir.<sup>49</sup> Mevlânâ, Şems’i kaybettikten sonra bu sevginin üzüntüsüyle şiirler söylemiş, vaktini tefekkür içerisine geçirmiştir.<sup>50</sup> Divân-ı Kebir’deki Şems mahlaslı şiirlerin büyük kısmının bu döneme ait olduğu söylenmektedir. Mevlânâ Şems’i aramak için Şam’a gitmiş, bulamamış ve aramaktan vazgeçmiştir.<sup>51</sup>

Şems’in sözlerini muhtevi tek eser “*Makalât*”tır. Şems’in fikirleri ve tasavvufi meşrebi hakkında bilgi veren asıl kaynak, *Makalat*’ıdır. Şems’in sohbetlerinden ve sözlerinden derlenen, tasavvufi görüşlerini, Mevlana ile diyaloglarını, diğer sufiler hakkındaki kanaatlerini içeren eser özellikle Şems’in düşüncelerinin tespitinde önemli bir kaynak hüviyetindedir. Eserdeki ifadeler Şems’in tasavvufi düşünce ve

<sup>44</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, b. 139.

<sup>45</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, b. 427.

<sup>46</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, b. 1109-1111.

<sup>47</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, b. 4623.

<sup>48</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, b. 3041.

<sup>49</sup> Mehmet Önder, “Tebriz’li Şems Olayı ve Konya’daki Türbesi”, *Mevlânâ ve Yaşama Sevgisi*, haz. Feyzi Halıcı, Konya, 1978, ss. 81-85.

<sup>50</sup> Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, s. 75.

<sup>51</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s.141; Sipehsalar, *a.g.e.*, s. 77.

meşrebini ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Eserde yer yer Şems'in yaşamı hakkında aydınlatıcı sözlere de rastlanmaktadır.<sup>52</sup> Şems'e "*Merguub-al Kulûb*" adlı 138 beyitlik ve mesnevi tarzında bir eser de isnat edilmektedir.<sup>53</sup>

Selâhaddin-i Zerkûbî ile Şems'ten sonra Mevlânâ'nın hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Şems'e duyduğu sevgi Selâhaddin Zerkûbî'ye yönelmiştir. Şeyh Selâhaddin, medrese tahsili görmemiş ama Seyyid Burhaneddin'den feyiz almış, Şems'in sohbetlerinde bulunmuş bir insandır.<sup>54</sup> Mesleği kuyumculuktur. Bir gün Selâhaddin, kuyumcular çarşısındaki dükkânında çırakları ile varak/yaprak yapmak için altın döverken; oradan geçen Mevlânâ çeki darbelerinden çıkan seslerin ahengiyle cezbeyle kapılıp ve sema etmeye başlamıştır.<sup>55</sup> Selâhaddin Mevlânâ'nın çekiç seslerinin ritmine uyarak sema ettiğini görmüştür ve Selâhaddin de dünya ve dükkân sevdasından vazgeçerek, Mevlânâ'nın müridi olmuştur.<sup>56</sup> Aralarındaki dostluk on yıl sürmüştür.<sup>57</sup> Mevlânâ, Selâhaddin'in kızı Fatma Hatun'u oğlu Sultan Veled'e alarak akrabalık bağı kurmuştur.<sup>58</sup> Şeyh Selâhaddin on yılın sonunda 1259 yılının Ocak ayında vefat etmiştir.<sup>59</sup>

Selâhaddin-i Zerkûbî vefat edince Mevlânâ kendi manevi terbiyesi altında yetiştirdiği Çelebi Hüsameddin'i halife seçmiştir.<sup>60</sup> Çelebi Hüsameddin, Mevlânâ'nın sağlığında bu vazifeyi sürdürmüştür.<sup>61</sup> Ölümünden sonra da 1284 yılında vefat edene kadar toplam yirmi beş yıl şeyhlik yapmıştır.<sup>62</sup> Çelebi Hüsameddin, Mevlânâ için *Mesnevi*'yi yazma hususunda teşvik eden kişi olmuştur. Çelebi Hüsameddin'in teklifi ile başlayan Mesnevi, yine onun sayesinde tamama erdirilmiştir. Eser bitinceye kadar Çelebi, Mevlânâ'nın yanından ayrılmamış; Mevlânâ otururken, semadayken, yolda giderken, hatta hamamda iken söylemiş, Çelebi Hüsameddin yazmıştır. Akşam

<sup>52</sup> Şemseddin Muhammed Tebrizî, *Makâlât-ı Sems-i Tebrizî*, çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1974; Osman Nuri Küçük, "Şems-i Tebrizi'nin Tasavvufî Meşrebi ve Mevlana'nın Düşüncelerine Tesiri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 24, İstanbul, 2009, ss.11-38.

<sup>53</sup> Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, s. 101.

<sup>54</sup> Eflakî, *a.g.e.*, c. I, s. 141; Sipehsalar, *a.g.e.*, s.131.

<sup>55</sup> Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 57.

<sup>56</sup> Eflakî, *a.g.e.*, c. I, ss. 463- 464, c. II, ss. 153-154; Sipehsalar, *a.g.e.*, s. 132.

<sup>57</sup> Eflakî, *a.g.e.*, c. I, s. 175; Sipehsalar, *a.g.e.*, s. 136.

<sup>58</sup> Eflakî, *a.g.e.*, c. I, ss. 164-165; Sipehsalar, *a.g.e.*, s. 136.

<sup>59</sup> Eflakî, *a.g.e.*, c. I, s. 178

<sup>60</sup> Eflakî, *a.g.e.*, c. I, ss. 185-187; Sipehsalar, *a.g.e.*, s. 138.

<sup>61</sup> Eflakî, *a.g.e.*, c. I, s. 186; Sipehsalar, s. 141.

<sup>62</sup> Eflakî, *a.g.e.*, c. I, s. 229.

başlamışlar, sabah gün ağarınca kadar Mevlânâ söylemiş, Çelebi Hüsâmeddin yazmıştır. Her cilt tamamlanınca yüksek sesle Mevlânâ'ya okumuş beyitleri yeniden gözden geçirerek düzeltmiştir.<sup>63</sup> Mevlânâ da hizmet eden bu kişiyi; Mesnevi'nin her cildinin ön sözünde övmektedir.

Mevlânâ'nın hayatı; babası Bahâüddin Veled'in vefatına kadar geçen dönem, babasının vefatından Şems ile karşılaşmasına kadar geçen dönem, Şems'in vefatına kadar geçen dönem, Şems'in vefatından sonraki dönem<sup>64</sup> olmak üzere dört farklı döneme ayrılmaktadır. Bu şekilde onun hayatının dönüm noktaları daha net anlaşılmaktadır.

1273 yılı kışında Mevlânâ ansızın hastalanıp yatağa düşmüştür. Son demlerinde olduğunu anlamıştır.<sup>65</sup> 17 Aralık 1273 Pazar günü Mevlânâ bu âlemden göç etmiştir.<sup>66</sup> Mevlâna'nın ölüm gecesine, ayrılık gecesi denilmemiştir; dostuna kavuştuğunu ebedi vuslata erdiğini belirtmek için düğün gecesi anlamında "şeb-i arûs" denilmektedir.

Bir Rum keşişi Mevlânâ hakkında: "Mevlânâ, ekmek gibidir. Hiç kimse me ihtiyaç duymazlık edemez. Hiç ekmekten kaçan bir aç gördünüz mü?" demektedir.<sup>67</sup> Eflaki, Mevlânâ'nın vasiyet üzerine cenaze namazını Sadreddin-i Konevi kıldırıldığını<sup>68</sup>, Sipehsalar onun namazı kaldırmak için öne geçtiği zaman dayanamayıp bayıldığını, bunun yüzden Kadı Sirâceddin (ö. 682/1283) 'in imamlık ettiğini söylemektedir.<sup>69</sup> Mevlânâ'nın, mezarı üstüne yapılacak türbesi konusunda şöyle vasiyeti etmiştir: "Türbemizi, uzak mesafelerden görülmesi için yüksek yapsınlar. Kim bizim türbemizi uzaktan görür, inanır ve veliliğimize güvenirse, Yüce Allah onu rahme te kavuşanlar arasına koyar. Özellikle tam bir aşkla, riyasız bir doğrulukla, mecazsız bir hakikat ve içinde şüphe olmayan bilgi ile gelip türbemizi ziyaret eden ve namaz kılan bir kimsenin her hacetini Cenab-ı Hak yerine getirir ve

<sup>63</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s. 191.

<sup>64</sup> Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, s. 127

<sup>65</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s. 2.

<sup>66</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s. 20; Sipehsalar, *a.g.e.*, s. 113-114.

<sup>67</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s. 16.

<sup>68</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s. 17.

<sup>69</sup> Sipehsalar, *a.g.e.*, s. 114.

arzularına ulaştırır. Onun dine ve dünyaya ait istekleri hasıl olur."<sup>70</sup> Türbesi vasiyetine uygun olarak yüksek inşa edilmiştir. Firuze renkli çinileri nedeniyle yeşil kubbe anlamında Kubbe-i Hadra olarak da anılan türbe, Sultan Veled ve Alemüddin Kayser'in çabası ve Selçuklu Emiri Muineddin Pervane ile eşi Gürcü Hatun'un maddi destekleriyle yapılmıştır.<sup>71</sup> Türbenin mimar Tebrizli Bedreddin'dir.<sup>72</sup> İnşası ise 1274 yılında tamamlanmıştır.<sup>73</sup>

Mevlânâ'nın türbesi Mevleviliğin bir tarikat şeklinde yapılanmasından sonra semahane, mescit, derviş hücreleri ve matbah-ı şerif gibi binaların eklenmesi ile bir külliye haline dönüştürülmüş ve Mevlânâ Dergâhı olarak anılmaya başlanmıştır. 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılması ile Mevlânâ Dergâhı da kapatılmış, ancak Mevlânâ'ya duyulan sevgi ve saygı nedeniyle dergâhın müzeye dönüştürülmesi kararı alınarak 1927'de Mevlânâ Dergâhı, Konya Asâr-ı Atika Müzesi adıyla ziyarete açılmış; 1954'te modern müzecilik anlayışıyla yenilenmiş, adı da Mevlânâ Müzesi olarak değiştirilmiştir.<sup>74</sup>

#### D. Mevlânâ'nın Eserleri

Mevlânâ'nın eserleri *Mesnevî*, *Divân-i Kebîr (Külliyat-ı Şems)*<sup>75</sup>, *Fîhi Mâ Fîh*, *Mecâlis-i Seb'a* ve *Mektûbât*'tan oluşmaktadır.<sup>76</sup>

Mevlânâ'ya isnat edilen eserler; *Tıraşnâme*, *Aşk-nâme*, *Risâlei Afaak-u Enfus*, *Mensur Afaak-u Enfus*, *Risâle-i Akaaid*'dir.<sup>77</sup>

<sup>70</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, c. I, s. 440.

<sup>71</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, ss. 243-244.

<sup>72</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, ss. 151, 420, c. II, s. 142.

<sup>73</sup> Haşim Karpuz, "Mevlânâ Külliyesi", *DİA*, Ankara, T.D.V., 2004, c. 29, ss. 448-452.

<sup>74</sup> Karpuz, *a.g.e.*, s. 452; Galip Atasagun, *Mevlânâ ve Türbesi-Ziyaret Fenomeni Açısından Bir Değerlendirme*, Konya, 2004, ss. 108-109.

<sup>75</sup> Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, s. 131.

<sup>76</sup> Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, s. 373.

<sup>77</sup> Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, ss. 272-273.

### D.1.Mesnevî-i Mânevi

Doğu edebiyatlarında mesnevi; her beyti kendi arasında kafiyeli, aynı manzumelere verilen ortak bir isimdir. Ancak Mevlânâ'nın eseri yazıldıktan sonra, mesnevî denilince; ilk olarak onun altı ciltlik, *Mesnevi-i Şerif* ve *Mesnevi-i Manevi* gibi isimlerle anılan eseri akla gelmektedir. Bir gün Mevlâna'nın dostu ve halifesi Hüsâmeddin Çelebi (ö. 683/1284) ; Hakim Senai (ö. 525/1131 [?]) ve Feridüddin-i Attâr'ın (ö. 618/1221) eserlerinin büyük şöhret bulduğunu, insanların bu eserleri zevkle okuduklarını, Mevlâna'nın da böyle bir eser yazması ve bu eserin hem insanlara faydalı olması, hem de Mevlâna'dan hatıra kalması arzusunu dile getirmiştir. Mevlânâ, Hüsâmeddin Çelebi'den önce bu ilhamı almıştır; sarığının kıvrımları içinden *Mesnevi*'nin ilk on sekiz beytinin yazılı olduğu kâğıdı çıkarıp<sup>78</sup>, Çelebi'ye vermiştir. Eserin yazılmasına böylece başlanır. Fakat ne zaman yazılmaya başlandığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır.<sup>79</sup> Artık Mevlânâ yolda yürürken, sema hâlindeyken, hamamda otururken, her an ve her durumda Mesnevi beyitlerini söylemekte, Hüsâmeddin Çelebi de yazmaktadır.<sup>80</sup> İlk cilt bittikten sonra Hüsâmeddin Çelebi'nin eşi vefat edince iki yıl *Mesnevi*'ye ara verilmiştir. 1264'de yazmaya yeniden başlanmıştır.<sup>81</sup> Hüsâmeddin Çelebi'nin eser tamamlanincaya kadar gösterdiği sabır, azim ve desteğe Mevlâna, *Mesnevi*'de defalarca teşekkür eder, hatta eserine Hüsâminâme adını verdiğini söylemektedir.<sup>82</sup> Böylece yaklaşık olarak 1259-1268 tarihleri arasında yazılan *Mesnevi* altı ciltlik bir eser olmuştur. Beyit sayısı değişik nüshalarda farklı olmasına rağmen 25 600 civarındadır. *Mesnevi*, çok yönlü, zengin bir eserdir. Eserde; tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, tarih, tip gibi ilimlere ait konular, zamanın örf ve âdetlerine dair bilgi ve birçok hikâye mevcuttur. Anlatılan hikâyeler; *Kelile ve Dimne*, Feridüddin-i Attar'ın *Esrar-Nâme ve İlâhi-Name'si*, Salebi'nin (ö. 427/1035) *Kıyasu'l-Enbiya'sı*, Gazzâli'nin (ö. 505/1111) *İhya u Ulûmi'd-dîn'i*, Şems'in *Makalat* gibi eserlerden alınmıştır.<sup>83</sup> Az sayıda hikâye de

<sup>78</sup> Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, s. 73.

<sup>79</sup> Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, Ankara, T.D.V., 2004, c. 29 , ss. 325-334.

<sup>80</sup> Ceyhan, a.g.e., s. 326.

<sup>81</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, c. I, ss. 188-194.

<sup>82</sup> Can, *a.g.e.*, s. 75.

<sup>83</sup> Bediüzzeman Fürûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, çev. Feridun Nafiz Uzluk, 3. Baskı, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 2004, s. 380.

halk arasında söylenen anonim türdendir. Mevlânâ, bu eserde; gerçek bir rehber olarak iyi ve kötü, doğru ve yanlış karşılaştırması ile sebep-sonuç ilişkisi içinde eğitici niteliğini gösterir. Bu mukayeseler; melek-şeytan, adalet-zulüm, alçak gönüllülük-kibir, doğruluk-hile ve yalan, cömertlik-cimrilik, çalışmak-tembellik, kanaat- hırs, başkalarının kusurlarıyla uğraşmak-hoşgörü, öfke/acele-sabır gibi onlarca konuya dair-<sup>84</sup> Hacmi, muhtevası, şöhreti ve tesirleri bakımından yalnızca Türk edebiyatında değil, dünya edebiyatlarında seçkin bir yere sahip olan *Mesnevi*, birçok şair için kaynak olmuş; dini, tasavvufî ve ahlaki eserler kaleme alan şairler, *Mesnevi*'deki hikâyelere eserlerinde yer vermişlerdir. Mevlânâ da eserinin rehberliğini şu sözlerle vurgular: "Bu mana (*Mesnevi*); güneşin doğduğu yerden, battığı yere kadar bütün dünyayı kaplayacaktır. Hiç bir mahfil veya meclis olmayacak ki orada bu sözler okunmuş olmasın; hatta o dereceye kadar ki, mabetlerde, zevk ve safa yerlerinde okunacak, bütün milletler bu sözlerle süslenecek ve onlardan faydalanacaklardır."<sup>85</sup> Böyle bir ilim hazinesi olan eseri layıkıyla anlamak için Mevlâna'nın diğer eserlerini de okumak, ayrıca babası Sultânü'l-Ulemâ'nın, Seyyid Burhaneddin'in, Şems'in ve hatta Senâyi ve Attar'ın eserlerini de okumak gerekir. İşte bu güçlüğü gidermek için Mesnevi öğretimi yapılan Dârul-Mesnevi'ler kurulmuş, birçok mutasavvıf veya yazar (Surûri, Sûdi, Şem'i, Sarı Abdullah, Bursalı İsmail Hakkı, Ankaravî İsmail Rasuhi Dede, Abdülmecid Sivasi, Şifai Derviş Mehmed, Abidin Paşa, Ahmed Avni Konuk, Tahirü'l-Mevlevi, Kenan Rifâî, Abdülbaki Gölpınarlı vd.) da *Mesnevi*'yi açıklayan şerhler kaleme almışlardır. *Mesnevi*'nin çok sayıda Türkçe çevirisi yapılmıştır. Bu tam veya kısmi çevirilerin bir kısmı da aruz veya hece vezniyle, manzumdur (Muini, Dede Ömer Ruşeni, Cevri, Süleyman Nahif, Nazmi-i Halveti, Süleyman Hayri Bey, Meh Şakir Efendi, Feyzullah Sacit Ülkü, Mehmet Faruk Gürtunca, Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu Feyzi Halıcı, Veysel Öksüz). Eserin tamamı veya seçmeler, hikâyeler, öğütler, özlü sözler gibi başlıklar altında bazı bölümleri defalarca Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır. Ayrıca; Farsça aslı yanında Arapça, Urduca, Hintçe, Endonezya dili Özbekçe, İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, İsveç dili, Danimarka dili, Çek dili ve Boşnakça çevirileriyle birçok dilde de tam metin veya seçmeler

<sup>84</sup> Osman Karabulut, *Hz. Mevlânâ'nın Hayatı*, Şems Yayınevi, Konya, 1996, s. 86.

<sup>85</sup> Eflaki, *a.g.e.*, .c. I, s. 470.

hâlinde yayınlanmıştır.<sup>86</sup> Bazı Türkçe tam çevirileri: Mevlânâ Celâleddin, *Mesnevi* ve Şerhi, şerh eden: Abdülbaki Gölpınarlı, C. 1-VI, Ankara 1989. Amil Çelebioğlu, *Mesnevi-i Şerif*, Asli ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahifi Tercümesi, C. 1-II, İstanbul 1967-1972. Mevlânâ, *Mesnevi*, çev. Veled İzbudak, gözden geçiren Abdülbaki Gölpınarlı, C. I-VI, İstanbul 1991. Mevlânâ Celâleddin, *Mesnevi*, çev. Adnan Karaismailoğlu, C. I-III, Ankara 2007. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevi*, çev. Hicabi Kırılangoç-Derya Örs, C. 1-VI, İstanbul 2007.<sup>87</sup>

## D.2. Divân-ı Kebîr

Esere büyük divan anlamında *Divân-ı Kebîr* denilir. Mevlâna kendisi de eserine *Âşıklar Divânı* demektedir.<sup>88</sup> *Dîvân-ı Kebîr*; Mevlânâ'nın kaside, gazel, rubai ve diğer şiirlerini içine almaktadır. Kırk altı binden fazla beyit içermektedir.<sup>89</sup> Bütün bu şiirlerde onun duygu yüklü alemleri görülmektedir. Bazen ıstırapla yanan bir gönlün feryatları; bazen de coşkulu, heyecanlı, aşkla cezbeyle varmış bir gönlün terennümleridir bu şiirler. Gazellerinde ilahi aşkı ifade ederken, aynı aşkın yolcusu olan dostlarına da seslenmektedir. Bunların bir kısmı Selâhaddin-i Zerkûbî ve Hüsameddin Çelebi için söylenmiş, en çok da Şemseddin-i Tebrizi'ye ithaf edilmiştir. *Divân*'da Şems mahlasını taşıyan gazellerin çokluğu sebebiyle eseri *Divân-ı Şems-i Tebrizi* veya *Divân-ı Şemsü'l-Hakayık* diye isimlendirenler olmuştur.<sup>90</sup> *Divân-ı Kebîr*, Farsça aslı yanında; İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Rusça, Arapça, Urduca, Endonezya dili, Özbekçe ve İbranice çevirileriyle birçok dilde tam metin veya seçmeler hâlinde yayınlanmıştır.<sup>91</sup> Türkçe tam çevirisi Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Divân-ı Kebîr* haz. Abdülbaki Gölpınarlı C 1-V. İstanbul 1957-1960, C. 1-VII, Ankara 2000 Ayrıca seçmeler halinde Türkçe çevirileri yanında; eserde yer alan rubailer *Dîvân-ı Rubâiyye* adıyla ayrı bir kitap haline getirilmiş,

<sup>86</sup> Nuri Şimşekler, "Mevlânâ'nın Eserleri ile İlgili Yabancı Dillerde Yapılan Çalışmalar", *Mevlânâ Araştırmaları I*, Ankara, 2007, ss. 159-189.

<sup>87</sup> Emine Yeniterzi, *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlânâ*, 10. Baskı, TDV Yayınları, Ankara, 2010, s. 39.

<sup>88</sup> Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, Haz. Şefik Can, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 5.

<sup>89</sup> Karabulut, *a.g.e.*, s. 86; Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 5.

<sup>90</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 6; Tahsin Yazıcı, "Divân-ı Kebîr", *DİA*, İstanbul, T.D.V., 1994, c. 9 , ss. 432-433.

<sup>91</sup> Şimşekler, *a.g.e.*, ss. 190-205.

Hasan A Yücel, Asaf Hâlet Çelebi, Hüseyin Rıfat Işıl, Abdülbaki Gölpınarlı, Talat Halman, M. Nuri Gençosman. Şefik Can ve Ziya Avşar tarafından yayımlanmıştır.<sup>92</sup>

### D.3.Fîhi Mâ Fîh

*Fîhi Mâ Fîh*; onun içindeki içindedir, içinde içindekiler vardır ya da “içinde olması gereken şeyler buradadır”<sup>93</sup> anlamına gelmektedir. Bu eser Mevlânâ'nın çeşitli meclislerdeki sohbetlerinin, oğlu Sultan Veled ya da müritlerinden biri tarafından notlar halinde yazılması, bu notların da sonradan bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir.<sup>94</sup> Eserin yazma nüshalarında *Esrar-ı Celil*, *Esrarü'l- Celaliyye*, *Kitabü'n Nesaih li Celaliddin*, *Risâle-i Sultan Veled* gibi farklı şekillerde belirtilmiştir.<sup>95</sup> Yazılış ve üslup bakımından Mecâlis-i Seba'ya benzer.<sup>96</sup> Bu eserde bir bölüm Muneddin Pervane'ye yöneliktir.<sup>97</sup> Altmış bir bölümden oluşan *Fîhi Mâ Fîh*'te Mevlânâ'nın tasavvufî düşünceleri ile şiir telakkisi, dünya, ahiret, veli, nebi, mürşit, mürit, cennet, cehennem, insan, din, iman, aşk, irade, sema ve ibadet gibi konular ele alınmıştır.<sup>98</sup> Eser; Farsça aslıyla ve İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Urduca, Arapça, Özbekçe ve Japoncaya çevirileriyle yayınlanmıştır.<sup>99</sup> Türkçe çevirileri: Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Meliha Ülker Tarıkahya [Anbarcıoğlu], İstanbul 1954, diğer bas. 1958, 1969, 1974, 1985, 1990, Mevlânâ Celâleddin, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1959, Konya 1002 Mevlâna Celâleddin Rumi, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Ahmed Avni Konuk (İlk defa Türkçe'ye Ahmed Avni Konuk tarafından tercüme edilmiştir.)<sup>100</sup>, haz. Selçuk Eraydın, İstanbul 1994, diğer bas. 2001, 2004.<sup>101</sup>

<sup>92</sup> Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 40.

<sup>93</sup> Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, trc. Ahmed Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 11.

<sup>94</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 11.

<sup>95</sup> Mehmet Demirci, “Fîhi Mâ Fîh”, DİA, İstanbul, T.D.V., 1995, c. 12, ss. 58-59.

<sup>96</sup> Karabulut, *a.g.e.*, s. 86.

<sup>97</sup> Fûrûzanfer, *a.g.e.*, s. 399.

<sup>98</sup> Fûrûzanfer, *a.g.e.*, s. 400.

<sup>99</sup> Şimşekler, *a.g.e.*, ss. 206-208.

<sup>100</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 12.

<sup>101</sup> Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 40.

#### D.4. Mecâlis-i Seb'a

Yedi Meclis anlamında Mevlâna'nın yedi vaazından oluşan bir eserdir. Vaaz sırasında not edilerek, Sultan Veled veya Hüsameddin Çelebi tarafından yazıya geçirilip, kitap haline getirilmiştir. Eserde her vaaz bir meclis olarak ele alınmış; her mecliste bir hadis konu edilmiş, halkın anlayabileceği örneklerle ve halk hikâyeleriyle o hadis açıklanmıştır.<sup>102</sup> Meclislerde ele alınan konular kısaca şunlardır:

1. Meclis: Hz. Peygamber'in sünnetine uymak gerekir. Bozulmuş ve doğru yoldan ayrılmış toplumda Hz. Peygamber'in yolunu tutan kişiye bu güç işten dolayı yüz şehit sevabı verilir.
2. Meclis: Gösterişe kapılmadan kendisini suç ve günah batağından çekip, Allah'tan korkan kişiler Allah'ın lütfuyla zengindir. Gerçek zenginlik, mal değil gönül zenginliğidir. Hak âşıkları hırs, kibir ve kinden uzak; namaz ve dua cevherlerine sahiptir. Akıllarıyla gafletten kurtulup imana yönelirler.
3. Meclis: Kullar ibadet ve gönül yoluyla Cenab-ı Hakk'a yönelir ve ibadette gösterişten sakınıp, her işte Allah rızasını dilerse gerçek imana kavuşurlar.
4. Meclis: Gönlü temiz, gösterişten arınmış, dünya ve ahirete değil, yalnızca Cenab-ı Hakka tapan ve suç işlediği zaman samimiyetle pişman olup tövbe edenler Allah'ın sevgili kullarıdır.
5. Meclis: Bilgisiz insan, bostan korkuluğuna; bilgin, doğru yolu gösteren kılavuza veya şifa dağıtan bir hekime; bilgi de keskin günah kılıçlarına karşı koyan bir kalkana benzer. İnsan nefsin hilelerinden ancak din bilgisiyle kurtulabilir.
6. Meclis: Dünyaya bağlanan, dünya nimetlerine esir olup Hakk'a kulluk görevini yerine getirmeyen, ömrünü gaflet içinde geçirenlerin sonu iyi değildir.
7. Meclis: İnsan ancak akıl yoluyla kendisine düşman olan nefsi tanır ve Hakk'a yönelir.<sup>103</sup>

<sup>102</sup> Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 41.

<sup>103</sup> Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 41.

Türkçe çevirileri: *Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü*, çev. Rizeli M. Hulusi, haz. F. Nafiz Uzluk, İstanbul 1937. Mevlânâ Celâleddin, *Mecâlis-i Seb'a-Yedi Meclis*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Konya 1965 2.bas. İstanbul 1994. Mevlâna Celâleddin-i Rûmi, *Yedi Meclis Mecâlis-i Seb'a*, çev. Hicabi Kırlangıç 2007. İstanbul<sup>104</sup>

### D.5. Mektûbât

Mevlâna'nın *Mektûbât* isimli eseri devrinde çeşitli kimselere yazdığı 147 mektuptan oluşmaktadır.<sup>105</sup> Mevlâna, diğer eserlerinde olduğu gibi; mektuplarını da ayet, hadis, hikâye ve şiirlerle süslemiştir. Bu mektuplar muhteva bakımından üçe ayrılmaktadır: Devlet adamlarına nasihat mahiyetinde ve onları hayırlı işler yapmaya teşvik edenler; sıkıntıda bulunanların ya da bir işinin halledilmesini isteyenlerin ricasıyla, maddi veya manevi yardım için aracı olduğu, ricada bulunduğu mektuplar ve kendisine sorulan dini veya ilmî konulara verdiği cevaplar. İngilizce, Almanca, Fransızca ve Urducaya çevrilmiştir.<sup>106</sup> Türkçe çevirisi: Mevlâna Celâleddin, *Mektuplar*, çev. ve haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1963, 2. bas. 1999.<sup>107</sup>

<sup>104</sup> Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 42.

<sup>105</sup> Fürüzanfer, *a.g.e.*, s. 403; Karabulut, *a.g.e.*, s. 86

<sup>106</sup> Şimşekler, *a.g.e.*, ss. 209-210.

<sup>107</sup> Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 43.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### İBADETLERİN TASAVVUFİ ANLAMI

Din temel olarak inanç, ibadet ve ahlak olmak üzere üçlü sacayağından oluşmaktadır. İbadet kısmında namaz, oruç, zekât, hac ve kurban olmak üzere başlıca bu ibadetler yer almaktadır. Bu ibadetlerin bir şekli boyutu (zahiri), bir de manevi boyutu (batını) vardır. İbadetlerin manevi boyutunu açıklamadan önce, ibadet kelimesin anlamına bakmak gerekmektedir: Genel anlamda ibadet mükellefin Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu olarak O'nun rızasına uygun davranma çabasını ve bu şekilde yapılan iradi davranışları ifade etmektedir. Özel anlamda ise mükellefin yaratana karşı boyun eğme ve saygısını anlatan Allah ve Resulü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleri olarak açıklanmaktadır.<sup>108</sup> İbadet Allah'ın razı olacağı fiilleri, sözleri O'nun huzurunda sevgi, samimiyet ve aşk ile yapmaktır. Bunu yapmak Allah'a olan sevgisini göstermek, aynı zamanda "Sen varsın, birsin, yücesin" demektir. İbadetin gayesi ele alındığında ise onun da yine Hakk'ın rızasına gönül huzuru ile kavuşmak olduğunu söyleyebiliriz.

İnsanda var olan din duygusu gibi, ibadet ihtiyacı da fitridir. İbadet, ayin şekilleri ve temelde doğal bir ihtiyaç olan ibadet duygusu, zaman, yer ve inançlara göre farklılık göstermektedir. Kur'ân-ı Kerim'de ibadetlerle alâkalı emir ve nehiyer daha çok şekilden öte mahiyete yönelik olarak ortaya çıkmaktadır. İbadetin kime, nasıl yapılması veya kimlere nasıl yapılmaması gerektiği üzerinde durulmaktadır.<sup>109</sup> Kâinattaki her şeyin yaratılış sebebi ve hikmeti ibadettir. Ayette "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk/ibadet etmeleri için yarattım."<sup>110</sup> buyrulmaktadır. Bu ayetten de anlaşılacağı üzere her şeyin yaratılış maksadı kulluk etmektir. Yaratılan

<sup>108</sup> Ferhat Koca, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, T.D.V., 1999, c. 19, ss. 240-247.

<sup>109</sup> Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 405.

<sup>110</sup> Zâriyat, 51/56.

varlıkların arasında insan dışında hepsi Allah Teâla ne emrettiyse irade etmeksizin yerine getirmekte, ibadet etmektedirler.<sup>111</sup>

İbadetlerin şekil ve muhtevası Hz. Peygamber (sav) tarafından gösterilmiş ve uygulamaya kaynak Hz. Peygamberin bizzat kendisi olmuştur. İbadet edenlerin seviye ve mertebe bakımından çeşitliliği ve ibadetin mahiyeti açısından ibadetlerin amaç ve hedeflerini tek bir boyutta düşünmek doğru olmaz. Çünkü bazı insanlar için ibadet bir imtihan ve deneme mahiyeti arz edebilmektedir. Başka bir seviyedeki insan için de ibadetten maksat nefis terbiyesi ve disiplini olabilmektedir. Belki tasavvufi anlayışa da uygun olarak daha üst seviye veya mertebelerde bulunan bir insan için Allah'a ibadetin ifade ettiği mana, bütün bu gayelerin ötesinde hususi bir gönül hazzı, bir nimet ya da bir vuslat ifadesi olabilmektedir. Öyle ki Hz. Peygamberin, namazın mümin için miraç olacağı şeklindeki ifadeleri bu gerçeği gösteren nebevî bir işarettir.<sup>112</sup>

İbadetlerin batını manaları üzerinde durmak, bu görevlere daha bir canlılık ve derinlik kazandırır. Böylece, sadece sembolik ve şekilden ibaret gibi görünen bazı hareketler, müminin kalbinde ve kafasında yeni bir mana ve boyut elde etmiş olur.<sup>113</sup> Mutasavvıflara göre ibadetlerin hepsinin, imanın tüm şartlarının ortak bir batını manası olduğunu söylemek mümkündür.<sup>114</sup> Fakat sufiler, ibadetlerle ilgili genel değerlendirmeler yapmakla beraber her ibadetin ve ibadetlerin tüm rükünlerinin, müstakil olarak bazı batını anlamlar içerdiği görüşündedirler.

Her ibadetin içerdiği deruni mana da kendisine özgüdür. Hepsinin de farklı hikmetleri mevcuttur. Mesela namaz insanın Allah'ın huzurunda hissettirir, oruç açgözlülük ve dünyaya düşkünlüğü önler. Mevlânâ Allah'ın ibadetleri farz kılmasının hikmetini açıklarken şu ifadeleri kullanmaktadır: "Kullara ibadet edin diye emrettimse bir fayda elde edeyim diye değil, onlara iyilik edeyim diyedir. Onların beni tesbih etmeleriyle münezzeh, mukaddes olmam. Bu tesbihlerin incilerini saymakla kendileri temizlenirler. Biz dile, söze bakmayız, gönle, hâle bakarız. Kalp huşu sâhibiyse kalbe bakarız. İsterse sözünde kulluk ve tevazu olmasın! Çünkü gönül

<sup>111</sup> Dilaver Gürer, *İbn Arabî'de Din ve İbadet*, 1. Baskı, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 120.

<sup>112</sup> Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 406.

<sup>113</sup> Mehmet Demirci, *İbadetlerde Manevi Boyut*, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 7.

<sup>114</sup> Esma Sayın Ekerim, *Namaz ve Karakter Gelişimi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 158.

cevherdir. Söz söylemek ise arazdır. Bu yüzden araz ariyettir, maksat cevherdir" dediğini görmekteyiz."<sup>115</sup>

Mevlânâ, ibadetlerin aşk ve şevk ile gönülden yapılmasını, yoksa arzulan sonuçların elde edilmesinin muhal olacağını dile getirmektedir. Şayet bir kimse oruç tutmakta, dua etmekte, namaz kılmakta, zekât vermekte daha başka ibadetlerde bulunmakta, fakat ruhu bu ibadetlerden bir zerre bile zevk duymuyor ise ibadetinden maksat hâsıl olmamaktadır. Böylesi ne kadar güzel ibadetler ederseler etsinler, ne hoş işlerde bulunurlarsa bulunsunlar, ibadetinde bir parçacık bile lezzet yoksa ibadetleri kabuktan ibarettir, içi boştur.<sup>116</sup> Bu tür ibadetleri sayı olarak çok fakat içleri boş cevizlere benzetmektedir. Nasıl ki, tohumun ağaç olması için iç gerekli ise, ibadetlerin sonuç vermesi için zevk gereklidir. İşsiz tohumun fidan olamayacağı gibi cansız suret de hayalden başka bir şey değildir. Bu noktada yapılan ibadetlerin özü ve anlamı üzerinde tefekkürde bulunmak da gerekmektedir.

### 1.1. Namazın Tasavvufi Anlamı

Tevhid, Yüce Allah'ı bir kabul edip O'nun eşsiz varlığını bilip tasdik etmektir. Bu, insan için farz olan en yüce vazifedir. Bundan sonra; farzların en büyüğü ve en önemlisi namazdır. Namaz; imanın alameti, kalbin nuru, ruhun kuvveti, müminin miracıdır. Mümin namaz sayesinde Yüce Allah'ın manevi huzuruna yükselir. Bu şekilde; ibadet ve taat ile manevi hal ve makamlara kavuşur.

İslâm'ın şartlarından ikincisi ve ibadetlerin en mühimi olan namaz,<sup>117</sup> Farsça bir kelime olup,<sup>118</sup> Arapçadaki "salât" sözcüğünün karşılığıdır. Salât ise; sözlükte zikir, inkıyat ve boyun eğmek gibi anlamlara gelir.<sup>119</sup> Yine Arapça'da "salat" ateş manasına gelen "salye" kökünden alınmıştır. Eğri bir ağaç/odun doğrultulmak istendiği zaman ateşte ısıtılarak düzeltilir. İnsanda da nefs-i emmârenin

<sup>115</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, c. II, b. 134-135.

<sup>116</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. 1, b. 31.

<sup>117</sup> Demirci, *İbadetlerin İç Anlamı*, s. 15.

<sup>118</sup> Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. Baskı, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 534.

<sup>119</sup> Ali b. Osman Cüllâbî Hücviri, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1996, s. 436.

mevcudiyetinden dolayı bir takım eğrilikler ve bozukluklar vardır; onların da düzeltilmesi gerekmektedir. Namaz sayesinde tecelli eden ilahi, Rabbani azamet nurları, namaz kılanın nefsindeki eğrilikleri eriterek yok eder. Kul bununla kalmayıp aynı zamanda namaz sayesinde manevi miracı gerçekleştirir.<sup>120</sup>

Salat lügatte dua manasına da gelir.<sup>121</sup> Bu manaya göre; namaz kılan sanki bütün azalarıyla Allah ü Teâlâ'ya dua edip yalvarmaktadır. Bütün azaları adeta birer dil olmuş zahiren ve batınen O'na tazarru' ederek, eğilip bükülerek çeşitli şekillerde batınına ortak olarak, ondaki huşuya katılmaktadır. Kul bu şekilde bütün varlığı ile dua edince, Kerim Mevlası'da kabul etmektedir. Çünkü Allahü Teâlâ;

“Bana dua ediniz, duanızı icabet edeyim.”<sup>122</sup> buyurarak vaatte bulunmuştur.<sup>123</sup> Yine konuyla alakalı olarak Allah Teâlâ; “Namazı kılınız, zekâtı veriniz.”<sup>124</sup> Buyurmuştur. Peygamberimiz (sav) de; “Size namazı ve kölelerinizi tavsiye ediyorum.” buyurmuştur.

Namaz, dini bir terim olarak ise, Müslümanlar için günde beş defa kılınması farz olan,<sup>125</sup> belirli hareketler ve okumalarla ifa edilen ibadetin adıdır.<sup>126</sup> *Târifât*'ta ise namaz şöyle tarif edilmektedir: Kendine özel rükunları olan, belirli zikirler, belirli şartlarda ve takdir edilen vakitte yapılandır. Yine salat kelimesi Rasulullah (sav)'e yanında yücelmeyi, dünya ve ahirette istemektir.<sup>127</sup> Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde namaza dair birçok emirler ve öğütler vardır. Bütün bunlar İslam dininde namaza ne kadar büyük bir önem verildiğini gösterir.

Yine konu ile ilgili iki ayetin anlamı şöyledir: “Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.”<sup>128</sup> “Namazı kılın,

<sup>120</sup> Ebu Hafs Şihâbüddin Ömer Sühreverdi, *Avârifü'l-Meârif*, trc., Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Yayınları, İstanbul, 1989,s. 385.

<sup>121</sup> Cürcânî, *a.g.e.*, s. 410.

<sup>122</sup> Mü'min, 40/ 60.

<sup>123</sup> Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 362.

<sup>124</sup> Bakara, 2/43.

<sup>125</sup> Şemseddin Sâmî, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1471.

<sup>126</sup> Lütfi Şentürk – Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali*, 30. Baskı, TDV Yayınları, İstanbul, 2018, s. 116.

<sup>127</sup> Cürcânî, *a.g.e.*, s. 410.

<sup>128</sup> Ankebût, 29/45.

zekâtı verin. Önceden kendiniz için ne hayır yaparsanız onu Allah katında bulursunuz. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı eksiksiz görür.”<sup>129</sup>

Bir hadis-i şerifte “Namaz dinin direğidir.” buyrulmuştur.<sup>130</sup> Başka bir hadis-i şerifte de “Namaz kişinin kalbinde bir nurdur; artık sizden içini aydınlatmak dileyen kalbindeki nurunu artırmaya çalışsın.”<sup>131</sup> buyrulmaktadır.

Mutasavvıflar, namazın dinin direği olmasından ve çok yönlü özelliklerinden dolayı, onun batını anlamları üzerinde çokça durmuşlardır. Çünkü namaz maddi ve manevi yükseliş sebebi ve kulun yaratıcısına itaatinin en önemli ifadesidir.<sup>132</sup>

Cüneyt-i Bağdadi (ö. 297/909), namazın vuslata erişirme yönü ile ilgili olarak, “Namaz kılmakta gayeniz, sadece, namaz kılma görevini yerine getirmek olmasın. O irade etmeden kendisine ulaşılabilen varlığa vasıl olma sevinciniz, namazda maksadınız olsun” demiştir. Bu sözü ile namaz kılmanın tek amaç olmadığını; namazı, Allah’a kavuşmak için en önemli aracı olarak görmek gerektiğini ifade eder.<sup>133</sup>

Kur’ân-ı Kerîm’de namaz, Allah’ı anmak ve O’nu hatırlamak olarak da ifade edilir. Namaz, “Beni zikretmek için namaz kıl”<sup>134</sup> ve “Allah’ı zikretmek her şeyden daha büyük (bir iştir)”<sup>135</sup> mealindeki ayetlerde, bu anlamlarda kullanılmıştır. Fakat kalpte, Allah’ı anma gayesi olmadığı vakit, O’nu zikretmek için kılınan namazın da değeri kalmaz.<sup>136</sup> Bu sebeple kulun namazı, namazla Allah’ı hatırlaması nispetinde değer taşır. Gaflet halinde kılınan namaz şekil olarak namaz olsa da, gerçek namaz değildir. Bununla beraber -bir an dahi olsa- Allah’ı zikredip, kendini O’nun

<sup>129</sup> Bakara, 2/110.

<sup>130</sup> Abdurrahman b. el-Kemal Celâleddin Suyûti, *Câmiu’s-Sağır*, 2/587, Hd. No:5210; Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 7/284, Hd.No:18889.

<sup>131</sup> el-Muttakî; *Kenzü’l-Ummâl*, 7/300, Hd. No: 189739.

<sup>132</sup> Arpağuş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 447.

<sup>133</sup> Ebubekir Muhammed b. İshak Kelabâzî, *et-Ta’arruf li Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah yayınları, İstanbul, 1992, s. 203.

<sup>134</sup> Taha, 20/14.

<sup>135</sup> Ankebût, 29/45.

<sup>136</sup> Ebu Talip Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî, *Kûtu’l-Kulûb(Kalplerin Azığı)*, Haz.: Muharrem Tan, İz Yayınları, İstanbul, 2004, c. III, s. 320.

huzurunda hissetmek bir başarı sayılır. Bu sebeple insan, namaz kılariken en azından huzura ulaşmayı düşünmelidir.<sup>137</sup>

Asıl namaz batın ve zahirin bir arada olduğu namazdır. Çünkü namaz bu şekilde tam bir namaz olur. Namazı hem zahir hem de batın yönüyle eda eden kişi zahirde abid, batında arif olur. Namazı batını yönünü ihmal ederek sadece zahiri yönde eda edenler ise sadece dış görünüşte karşılığını alırlar.<sup>138</sup>

Namazın aslını barındıran unsurlar üç cümle ile ifade edilebilir: İlk olarak Allah'ın huzurunda kalbin huşu, yani saygı ve haşyet ile dolması, ikinci olarak dil ile Allah'ın zikredilmesi, üçüncü ve son olarak ise beden ile Allah'a en üst derecede tazim ve saygı gösterilmesidir.<sup>139</sup>

Namazın şartlarından ilki mümine, Allah'ın huzuruna çıktığının farkında olması açısından mühimdir. Mutasavvıfların bu fikirlerine kaynak olarak gösterilen bir olayda Hz. Ali, namaz vakti gelince titremeye başlar ve rengi atar, bembeyaz olurdu. “Sana ne oluyor, ne bu hal yâ Emîra'l-Mü'minîn?” diye sorduklarında ise O, “Allah'ın bize lütfettiği emanetin vakti geldi. O emanet, göklere, yere ve dağlara sunulmuş ve onların korkup, yüklenmekten kaçındıkları bir emanettir. İnsanoğlu, bu emaneti yüklendi.<sup>140</sup> Yüklendiğim bu emaneti eda edip edemeyeceğimi bilmiyorum” derdi.<sup>141</sup>

Namaz batını yönden şöyle anlaşılmıştır: Bedenin namazı: Farz ve nafile namazları yerine etmek, Nefsin namazı: Nefsin kötü isteklerinden uzak durmak, Kalbin namazı: Allah ile yakınlaşmayı, huzuruna varmayı devam ettirmek, Sırrın namazı: Sır denizine dalıp ve Allah'tan gayri her şeyden uzak olmak, Ruhun namazı: Fenafillah makamına ulaşmaktır.<sup>142</sup>

<sup>137</sup> Mehmet Demirci, “İbadetlerin İç Anlamı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi*, S. 3, Ankara, 2000, ss. 9-30.

<sup>138</sup> Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî, *Sırru'l-Esrâr*, trc.: Mehmet Eren, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 69-70.

<sup>139</sup> Demirci, *İbadetlerin İç Anlamı*, s. 16.

<sup>140</sup> bkz. Ahzab, 33/72.

<sup>141</sup> Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüm'a (İslam Tasavvufu)*, trc.: Hasan Kamil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul, 1996, s. 139.

<sup>142</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 535.

Sufilerin namazla ilgili ilk edebi, namaza ait bilgileri öğrenmek, namazın farzlarını, sünnetlerini, adabını, fazilet ve nafilelerini bilmektir. Namaz için gerekli şartları araştırmak, bunları ilim ehlinde sorup öğrenmektir. Çünkü namaz dinin direği, ariflerin gözünün nuru, siddîklerin süruru, mukarreblerin tacıdır. Namaz vuslat makamıdır. Hakk'a yakınlık, heybet, huşû, haşyet, tazim, vakar, müşahede ve murakabe mahallidir. Allah'a münacattır. O'nun huzurunda durmak, O'na yönelmek ve O'ndan gayrı her şeyden yüz çevirmektir. Namazın farzlarını, sünnetlerini, âdâb ve nevâfilini icradan asla geri durmazlar. Çünkü onların bundan önemli işleri yoktur. Hiçbir işe namazdan daha çok ihtimam göstermezler. Namaz konusunda bir başka edep ise, vakit gelmeden önce namaza hazırlanmaktır. Bu sayede namazın makbul olan ilk vaktini kaçırmamış olurlar.”<sup>143</sup>

Sufilerin namazın farzları hakkındaki tasavvufi yorumları şu şekildedir:

**Hadesten Taharet:** Batında vesvese ve heveslerden, zahirde günahlardan yüce Allah'a sığınmaktır.<sup>144</sup> Hükmi kirlerden arınmak, abdest veya gusül abdesti almaktır. Hadesten taharet, zahirde bedeni temizlemek olarak uygulansa da; bâtında, şehvet ve boş heves ve isteklerden temizlenmek ve arınmaktır.<sup>145</sup>

**Necasetten Taharet:** Namazın şartlarından ikincisi olan necasetten taharet maddi pisliklerden temizlenmektir. Müminin vücudunda, namaz kılacağı yerde var olan kirlerden arındırmaktır.<sup>146</sup> Sufilere göre anlamı zahirde elbise ve namaz kılınan yerdeki pislikleri temizlemek olsa da, batındaki manası namaz kılacağı elbiseyi helal kazançla elde etmeyi ifade eder.<sup>147</sup>

**Setr-i Avret:** Namazın üçüncü şartı olan setr-i avret ise örtülmesi gereken yerlerin ayette ve hadiste belirtildiği şekilde örtülmesini ifade eder.<sup>148</sup> Gazzali setr-i avreti örtülmesi gereken yerlerini halkın gözünden sakınmak olarak ifade eder. Örtülmesi gereken yerler halkın nazarının degeceği yerlerdir. Bu örtülen yerler tabiki

<sup>143</sup> Tûsî, *a.g.e.*, s. 158.

<sup>144</sup> Cürcanî, *a.g.e.*, s. 610.

<sup>145</sup> Hücvirî, *a.g.e.*, s. 436.

<sup>146</sup> Şentürk-Yazıcı, *a.g.e.*, s. 128.

<sup>147</sup> Hücvirî, *a.g.e.*, s.436.

<sup>148</sup> Yunus Apaydın, “Namaz”, *DİA*, İstanbul, T.D.V. Yayınları, 2005, c. I, s. 217-378..

Allah'tan kusurları gizlemez fakat bu kusurların kefareti ise pişman olmak, edebe riayet etmek ve Allah'tan haşyet duymaktır.<sup>149</sup>

İstikbal-i Kible: Namazın dördüncü şartlarından birisi olan istikbal-i kible kibleye yani Kâbe'ye yönelmektir. Bu zahir anlamda Kâbe'ye yönelmekse de batını anlamda İlahi huzura yönelmektir. Zahirde kibleye yönelmek beden ile batında kibleye yönelmek ise kalp iledir.<sup>150</sup>

Vakit: Namazın şartlarından beşincisi olan “Şüphesiz ki namaz, mü'minler üzerine belirli vakitlerde farz kılınmıştır”<sup>151</sup> ayeti ile sabit olan vakittir. Yani hangi namazın vakti geldi ise o vakitte onu eda etmektir. Namazların belirli vakitlerde olmasının hikmetleri vardır. Bu namaz vakitleri ile mümin kalbine Allah'ı alıp, diğer kendini meşgul eden şeylerden uzaklaşmasıdır.<sup>152</sup> Günde beş defa kılınan namazın vakitleri için Bursevî (ö. 1137/1725)'nin sınıflandırmasına göre sabah namazı sırrın payıdır. Öğle namazı, ruhun payıdır. İkinci namazı kalbin payıdır. Akşam namazı, kendisinde nurun batması sebebiyle nefsin payıdır. Yatsı namazı, tabiatın payıdır.<sup>153</sup>

Niyet: Namazın şartlarından sonuncusu olan niyet hangi vakitteki namaz kılınıyor ise o namaza niyet etmektir. Zahirde niyet namazın amacını belirtir; namaz niyetsiz olmaz.<sup>154</sup>

İftitah Tekbiri: namazın içinde yapılan farzlarından ilki olan ve namaza başlarken “Allahuekber” şeklinde söylediğimiz iftitah tekbiri, “açılış tekbiri” veya dünyaya ait şeylerle ilgilenmeyi kestiği için “tahrime” olarak isimlendirilir.<sup>155</sup> Mutasavvıflar ise bu tekbiri zahirde kalbini dünyadan, aklını da tüm dünyaya ait düşüncelerden uzaklaştırmak olarak tarif ederler. Batında ise tamamen

<sup>149</sup> Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâ-u Ulûmu'd-Din*, çev.: Mehmet A. Müftüoğlu, Tuğra Yayınları, İstanbul, 1989, c. I, s. 418.

<sup>150</sup> Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî, *Avarifu'l-Maarif (Tasavvufun Esasları)*, s. 382.

<sup>151</sup> Nisa, 4/103.

<sup>152</sup> CahidiAhmet Efendi, *Kitabu'n-Nasiha*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, Nr. 350/1a vr. 27a-45b.

<sup>153</sup> İsmail Hakkı Bursevî, *Ecvibe-i Hakkıyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, Nr. 150/2, vr. 50a-b; Ayrıca bkz. Mehmet Demirci, *İbadetlerin İç Anlamı*, s. 19.

<sup>154</sup> Michaela Mihriban Özelsel, *Halvette 40 Gün*, çev.: Petek Budanur Ateş, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, s. 160.

<sup>155</sup> Apaydın, “Namaz”, s. 240.

bu dünyadan ayrılır bu tekbirler farklı bir dünyaya geçiş yaparlar. <sup>156</sup> Cüneyt el-Bağdadi tekbir için, “Her şeyin en hâlis olan tarafı vardır. Namazın en hâlis yanı da tekbir anıdır. Çünkü tekbir, namaza niyet zamanıdır.”<sup>157</sup>

Mevlânâ, iftitah tekbiri ile namaza başlayan kişinin, “Ya Rabbi! Biz sana kurbanız” dediğini, kurban ve nefsi kurban ederken de nefis için, “Allahu ekber”, keskin bir kılıç olduğunu ve nefsini kurban eden kişinin canı, fani olmaktan kurtulur. Ten kesilince şehvetten, hırstan kurtulur, böylece de namaz besmeleyle kesilmiş bir kurban gibi olur.<sup>158</sup>

Kıyam: Namaza başladıktan sonra yapılması gereken farzlarından ikincisi olan kıyam, yani ayakta durmaktır. Namazda ayakta durmak, “Allah’a itaat ederek ayakta durun”<sup>159</sup> mealindeki ayet ile farz kılındığı bilinmektedir. Mutasavvıflara göre kıyam; vücudun, Allah’ın huzurunda boynu bükük bir şekilde durmasıdır. Bunun asıl manası ise, kalbin tüm işlerden uzak durup, saygı içinde hazır bulunmasıdır. İnsan kıyamı ile kıyamet gününde de aynı şekilde Allah’ın huzurunda duracağını hatırlar. <sup>160</sup> Ebu Said Harrâz, namazda kıyamda durmanın, kıyamette Allah’ın huzurunda bulunmak gibi, Allah’a yönelmek olduğunu ifade eder.<sup>161</sup>

Kıraat: Namazın içindeki farzlarından üçüncüsü olan kıraat, namaz kılan kişinin kıyamda iken, Kur’an-ı Kerim’den bir kısmı okumasıdır. Namazda, Kur’an’dan bazı ayetleri veya bir sureyi okumanın mecburiyeti, “Kuran’dan kolayınıza gelen herhangi bir yer okuyun”<sup>162</sup> ayetine dayandırılmaktadır.<sup>163</sup> Namazda okuduğu sure ve dualarla gönlünü doyuran insan için kıraat, Kur’an-ı Kerim okunması sırasında Allah’ı düşünüp müşahede etmek ve Allah’tan başkasını kalbinden silmek manasına gelir.<sup>164</sup> Bazı mutasavvıflara göre de kıraat, Allah ile

<sup>156</sup> Süleyman Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, Mavi Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 26-27.

<sup>157</sup> Sühreverdi, *Avarifu'l-Maarif*, ss. 382-383.

<sup>158</sup> Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 441.

<sup>159</sup> Bakara, 2/238.

<sup>160</sup> Gazzâlî, *Kimyâ-i Saadet*, çev.: Abdullah Aydın-Abdurrahman Aydın, Aydın Yayınları., İstanbul, 1992, s. 158-159.

<sup>161</sup> Tûsi, *Lüma'*, s. 159.

<sup>162</sup> Müzzemmil, 73/20.

<sup>163</sup> Şentürk-Yazıcı, *İslâm İlmihali*, s. 130.

<sup>164</sup> Hamdi Kızıler, “Cahidi Ahmed Efendi’nin Abdest, Namaz ve Hac İbadetlerine Dair Bazı Batıni Yorumları”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 17, Ankara, 2006, ss. 151-159, s. 157.

konuşmayı ifade eder. Kişi, namazdaki kıraati ile Rabbi ile konuşmakta ve O'nu müşahede etmektedir.<sup>165</sup>

Rükû: Namazın içindeki şartlarından olan rükû, Arapça'da eğilmek anlamına gelir.<sup>166</sup> Namazın bir şartı olarak rükû, kıraatten sonra ellerin, dizlere degecek şekilde, baş ve sırtı da düz bir şekilde eğerek yapılır.<sup>167</sup> Rükû, kıyamda dünyevi kaygılardan soyutlanan ve Allah'ın huzuruna varan kulun, kendinden bedeninden de uzaklaşmasını ifade eder. Allah'ın huzurunda eğilerek ubudiyetin zirvesi olan secdeye hazırlanır. Bu anlamda rükû, kıyam ile secdenin köprüsü yerindedir.<sup>168</sup> Rükû, zahirde acziyeti ifade etse de, rükû ile Allah'ın huzurunda eğilen kul gerçekte, O'ndan başka her şeyin karşısında güçlenir ve yalnızca Rabbine kul olmayı öğrenir. Bu da kişinin, kendisini daha özgür hissetmesini sağlar.<sup>169</sup>

Secde: Namazın içinden olan şartlarından secde sözlükte, Allah'ı yüceltmek amacıyla yere eğilerek yüzünü yere sürmek anlamında<sup>170</sup> kullanılan secde, namazın önemli bir rüknüdür. Secde, namazın bir rüknü olarak, rükûdan sonra alın ve burun yere degecek şekilde eğilmek suretiyle yapılır. Hz. Peygamber (s.a.v.), bir hadisinde secdenin, kulun Rabbine en yakın olduğu an olduğunu ifade etmiştir.<sup>171</sup>

Kul Rabbinin karşısında maddî anlamda ne kadar eğilir ve küçülürse, manevî anlamda o derecede büyür ve yücelir.<sup>172</sup> Kur'ân-ı Kerim'de bu durum "Secde et ve (Rabbi 'ne) yaklaş!"<sup>173</sup> ayetiyle açık olarak ortaya konulmuştur.

Secdedeki mana sadece yüzün toprağa sürülmesi değildir. Öyle olsaydı secde edenlerin makamları da farklılık arz etmezdi. Serrâc (ö. 378/988)'a göre bu hususların ehemmiyetlilerinde bir tanesi secde anında, kişinin kalbinde kendisine

<sup>165</sup> Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c. III, s. 321.

<sup>166</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 600; Ayrıca bkz. Sühreverdi, a.g.e., s. 398; Mehmet Demirci, *İbadetlerde Manevî Boyut*, s. 49.

<sup>167</sup> Apaydın, "Namaz", s. 246.

<sup>168</sup> Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, çev.: Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 188.

<sup>169</sup> Ekerim, *Namaz ve Karakter Gelişimi*, s. 86.

<sup>170</sup> Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 709; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 623.

<sup>171</sup> Müslim, *Salât*, s. 215.

<sup>172</sup> Demirci, *İbadetlerin İç Anlamı*, s. 16.

<sup>173</sup> Alak, 96/16.

Hakk ’tan daha yakın hiçbir şeyin kalmayacak olmasıdır. Çünkü secde, kulun Rabbine en yakın olduğu haldir.<sup>174</sup>

Ka‘de-i Ahire (Son Oturuş): Namazın içindeki farz olan rükünlerin sonuncusu, olan namazın sonunda en az “Ettehiyyatü” duasını okuyacak kadar oturacaktır.<sup>175</sup>Tahiyyat olarak da bilinen bu duanın son oturuşta okunması vaciptir. Mutasavvıflar son oturuşun, Allah’ın rızasını kazanmak için, dünyadan vaz geçerek, doğru yol üzere kalmak manasındadır.<sup>176</sup> Gönüllerin miracı namazdaki teşehhüt gök katlarında kademe kademe ilerleyip mesafeleri aşıp, vuslata ermek ve Hakk’ın huzuruna ulaşmaktır. “Ettehiyyatü” duası ise, kulun Rabbine selam vermesidir.<sup>177</sup> Ettehiyyatü duasını okuyup Rabbi ile konuşan kişi –namaz, mü’ minin miracı sayıldığından- miraçta Allah (cc) ile Hz. Peygamber arasında geçen konuşmayı hatırlatmaktadır.<sup>178</sup>

Sûfilerin namazla ilgili bahsettikleri ilk edebi, namaza ait bilgileri öğrenmek, onun farzlarını, sünnetlerini, adabını, fazilet ve nafilelerini bilmektir. Namaz için gerekli olan konuları araştırmak, bunları ilim ehlerinden sorup öğrenmektir. Çünkü namaz dinin direği, ariflerin gözünün nuru, sıddıkların süruru, mukarreblerin tacıdır. Namaz, vuslat makamıdır. Hakk’a yakınlık, heybet, huşu, haşyet, tazim, vakar, müşahede ve murakabe mahallidir. Allah’a münacattır. O’nun huzurunda durmak, O’na yönelmektir ve O’ndan gayri her şeyden yüz çevirmektir.<sup>179</sup>

Gazzâlî, namazı tamamlayan manaları altı madde ile özetler. Buna göre namazdaki “kalp huzuru”, “tefehüm (anlayış)”, “tazim”, “ heybet”, “rica” ve “hayâ”, namazı tamamlayan anlamlardır.<sup>180</sup> Bu kavramların her biri, namazın bâtni tarafı ile ilgilidir. Bazı sufiler; namazı huşu ile kılmak onun sahîh oluşunun şartlarından olduğuna göre, bu söylenenler, namazda huşuyu kazanmak bakımından

<sup>174</sup> Tûsî, *Lûmâ’*, s. 160.

<sup>175</sup> Şentürk–Yazıcı, *İslâm İlmihali*, s. 130

<sup>176</sup> Câhidî, *Kitâbu’n-Nasîha*, vr. 27b-28a.

<sup>177</sup> Sühreverdi, *Avârifü’l-Meârif*, s. 393.

<sup>178</sup> Demirci, *İbadetlerin İç Anlamı*, s. 18; Ettehiyyatü duasının bu tür yorumu için bkz. Babanzade Ahmet Naim-Kamil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1984, c. II, s. 876.

<sup>179</sup> Tûsî, *Lûmâ’*, s. 158.

<sup>180</sup> Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûmi’d-Din*, c. I, s. 409.

önemlidir derler.<sup>181</sup> Bunu başka şekilde ifade eden bazı mutasavvıflara göre de kulun amel defterine namazından, ancak anladığı kadarı yazılır.<sup>182</sup>

Mevlânâ, daima namaz kılmanın aslında, hiç de zor olmadığını dile getirir. Çünkü yol gösteren bir ibadet olan namaz beş vakit farz kılınmış olsa da, gerçek âşıklar, aşk sarhoşluğundan beş vakit değil beş bin vakitte dahi yatışmazlar.<sup>183</sup>

Sonuç olarak kişi, her an Allah'ın gözetiminde olduğuna göre; onun, namazından önce, kalbini hıfz etmesi; “sırrı” ile de, Allah'ı murakabe etmesi gerekir. Bu sayede kalp huzuru ve huşu ile namaza kalkabilir. Bunu devamlı hale getirdiğinde de, namazdaki durumuyla, namazdan önceki durumu aynı olur.<sup>184</sup>

## 1.2. Orucun Tasavvufi Anlamı

Oruç kelimesinin lügatteki anlamı ‘tutmak’, ıstılahtaki anlamı ise belli vakitte niyet ederek yeme, içme ve cimadan, sabahtan akşama kadar kendini uzak tutmak demektir.<sup>185</sup> Orucun başka bir tarifinde anlamı ibadet niyeti ile fecrin başlangıcından, güneş batıncaya kadar yememek, içmemek ve cima‘ yapmamaktır.<sup>186</sup> Bir kul için namazdan sonra dini bakımdan ikinci sorumluluk, her sene Ramazan ayı geldiğinde bir ay oruç tutmaktır.<sup>187</sup> Oruç, “Ey iman edenler! Sizden öncekilere olduğu gibi, sizin üzerinize de oruç farz kılındı, umulur ki korunasınız”<sup>188</sup> mealindeki ayet ile farz kılınmıştır.

Oruç, ramazan hilalinin görülmesi ile veya Şaban ayının kemali ve tam olarak son bulması ile başlar. Her gün için sıhhatli bir niyet sadık bir şart lazımdır.<sup>189</sup> Oruç

<sup>181</sup> Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nişâbüri, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Haz. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa, 1984, s. 262.

<sup>182</sup> Gazzâlî, *İhya-u Ulumi'd-Din*, c. I, s. 408.

<sup>183</sup> Mevlânâ Celaleddin Rumi, *Mesnevî*'den naklen Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 431.

<sup>184</sup> Tûsî, *Lüma'*, s. 284.

<sup>185</sup> Cürcânî, *a.g.e.*, s. 410.

<sup>186</sup> İsmail Rasûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, Haz. Safi Arpaguş, Vefa Yayınları, İstanbul, 2008, s. 194.

<sup>187</sup> Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, çev.: Cemal Aydın, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1996, s. 91.

<sup>188</sup> Bakara, 2/183.

<sup>189</sup> Hücürî, *a.g.e.*, s. 382.

tutanlar sabır ehlidir. Allah “Ancak sabredenlere mükafatlarını hesapsız verecektir.”<sup>190</sup>

Orucun farz kılındığı Ramazan ayı, oruçla ilgili bahsedilen hikmet ve sırların arttığı zamandır. Mevlânâ, bu süreçte dünyevi lezzetlerden bir süre uzak kalacak olan kişinin durumunu, pamuğun kozasından kurtuluşuna benzetir ve müminleri, bu ayda yüce nimetlerden faydalanmaya devam etmektedir.<sup>191</sup>

Orucun, Allah ile kul arasında özel bir ibadet olması ve kendisinde sayısız hikmetlerin varlığı, bu konuyu mutasavvıfların ayrıntılı olarak ele almalarının nedenidir.. Mutasavvıflar, orucun hikmetlerinin yanında bîatını bazı anlamları olduğuna hükmetmişler; onun, sadece açlıktan ibaret olmadığını belirtmişlerdir. Tasavvuf kaynaklarında açlık bîatını, tokluk ise bîatı(karnı) mamur eder. Birine âlem, yemek için gereklidir; diğerine yemek, ibadet için lazımdır. Allah’ın kaza ve kaderinden sonra açlık, sıddık olanların gıdası, müritlerin mesleği, şeytanın da kösteği olarak kabul edilir.<sup>192</sup>

İsmail Ankaravî (ö. 1041/1631) eseri *Minhâcu'l-Fukarâ*'da, orucun kişiye ruhi bir olgunluk verdiğini açıklarken şu sözleri dile getirir: “Eğer sual olursa ki bu savm ve cû’un sırrı ve hikmeti nedir ki buna terğîb olunur ve ekl ve siba‘ın mazarratı nedir ki ondan terhîb kılınır? Cevap budur ki bu savm ve cû‘dan murad kesr-i şehvet ve kahr-i nefis-i pür töhmettir. ‘Karnılar acıktığı zaman cisimler rûhânîleşir’ fetvasınca ruhaniyet bulmaktır ve ibadet ve taat üzere huzûr-ı kalple bilâ kesel velâ kesâfe müdavemet kılmaktır ve bu zikr olunanlar gibi dahi nice menâfi‘ ve fevâide vasıl olmaktır. Amma ol kimsenin ki mizacı ruhani ve şehveti münkesir ve kendi fâni ola. Ol kimse itidal üzere ibadet ve taâte takviye için sâim ve câyi‘den yeğdir.”<sup>193</sup>

Gazzâlî ‘ye göre oruçtan kasıt, kalbin temizlenmesi, himmetini, Allah’tan başka her şeyden boşaltmasıdır. İç âlemin derinliklerini bilen kul, hallerine bakar. Eğer hali, daimî oruç tutmayı gerektirirse tutar. Kul, orucun anlamını kavradığı ve

<sup>190</sup> Zümer, 39/10.

<sup>191</sup> Safî Arpağuş, *Mevlana ve İslam*, s. 450.

<sup>192</sup> Hücviri, *Kesfî'l-Mahcûb*, s. 467;

<sup>193</sup> Ankaravî, *Minhacu'l-Fukara*, s. 200.

ahiret yoluna yaklaşmak suretiyle oruçtaki sınırı bildiği vakit, gönlüne neyin daha faydalı olduğunu kolay bir şekilde bilebilir.<sup>194</sup>

Oruç ibadetinde, nefsin isteklerini kesmeye ve kötü alışkanlıklarından vazgeçirme yönünde, büyük bir yardım vardır. Bu sebeple oruç, nefsin zayıflatılmasının ve onun istek ve arzularını eksiltilmesinin, en önemli vesilesidir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.), Hakk Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu ifade eder: "Oruç dışında Âdemoğlunun bütün amelleri kendinedir. Oruç benim içindir ve onu ben ödüllendiririm."<sup>195</sup>

Oruç, Allah ile kulu arasında bir sır olduğu için, herkes onun hikmetini tam manasıyla anlayamaz. Fakat mutasavvıflar, oruç tutan kulun makamına, oruçlu iken gösterdiği ehemmiyete ve benzeri özelliklere bağlı kalarak, orucun farklı derecelerinin olacağını söylemişlerdir.

Buna göre, orucun üç türünden bahsedilebilir:

- 1- Avamın Orucu: Yeme, içme ve cinsî ilişkiden kendini uzak tutmaktır.
- 2- Havâssın Orucu: Kulak, göz, dil, el, ayak ve diğer organları günahlardan hıfzettir.
- 3- Ahâssu'l-Havâssın Orucu: Kalbi, dinî amaçlar ve dünyaya ait fikirleri yasaklayıp, Allah'tan gayri her şeyi kalpten tamamen uzak tutmaktır. Böyle bir oruç, sadece yemek-içmekle değil, diğer şeyleri ve kıyamet gününden başkasını düşününce bozulur. Din olarak kastedilmeyen dünyayı düşünmek de, bu orucu bozar.<sup>196</sup> Ruhun orucu, ihtiraslı olmamak; aklın orucu arzu ve hevaya zıt hareket etmek; nefsin orucu da yemek, içmek ve haramdan uzak durmak (imsak) olarak tanımlanır.<sup>197</sup>

Kuran-ı Kerim, oruç ibadeti ile ilgili iki konuyu açık olarak belirtir: 1) Geçmiş kavimler gibi, Müslümanlara da orucun farz kılınmış olması. 2) Orucun farz

<sup>194</sup> Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûmu'd-Dîn*, c. I, s. 614.

<sup>195</sup> Müslim, Sıyâm, 161,163.

<sup>196</sup> Gazzâlî, *İhyâ*, c. I, s. 602; Ayrıca bkz. Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 198.

<sup>197</sup> Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Kuşeyri Risâlesi*, trc.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1991, s. 136; Ayrıca bkz. Demirci, *İbadetlerde Manevî Boyut*, s. 66.

kılınmasının amacının takva, yani dindar ve dürüst bir insan olunmasıdır. Bu durumda oruç, araç; takva ise amaç olmaktadır. Orucun zahirî hükümleri kabuğu, bâtını hükümleri de özü yerindedir. Birinci, ikinciyi korumak için gereklidir. Bu durumda oruçtaki bâtını anlamları kavramak için de, onun da zahirî şart ve hükümlerinin yerine getirilmesi gereklidir. Bu sebeple, bâtını hükümleri gerçekleştirilmeden tutulan oruç, özü olmayan tek kabuktan farklı değildir.<sup>198</sup>

Allah dostu kişiler, yalan söylemenin ve başkasını çekiştirmenin (gıybet-dedikodu), orucu bozacağını söylerler. Hz. Peygamber'in (sav), "Nice oruç tutanlar vardır ki, oruçtan onlara kalan, sadece açlık ve susuzluktur"<sup>199</sup> sözü de, bu gerçeğe işaret etmektedir.<sup>200</sup>

Klasik tasavvuf kaynaklarının bir kısmında, orucun adabı ile ilgili yapılacaklar maddeler halinde toplanmıştır. Oruç tutarken dikkat edilmesi gerekenleri özetlerken bu bir yönetime başvuran Ebu Talip el-Mekkî (ö. 386/996)'ye göre oruç, altı uzvu korumakla olur:

- 1- Gözü, kısarak bakışta ileri gitmemek,
- 2- Kulağı, bir haramı duymaktan korumak ve bâtıl sohbetlere gitmemek,
- 3- Dili, kendisini ilgilendirmeyen konularda, müdahil olmaktan korumak, dile geldiğinde aleyhte olabilecek, söylenmediğinde lehte olmayacak konuşma ve sükûttan tutmak,
- 4- Kalbi, Allah korkusuyla doldurarak, yapmaktan yasakladığı fikir ve düşüncelerden uzak tutmak, gereksiz temennilerden kaçınmak,
- 5- Eli, harama gitmekten ve çirkin işler yapmaktan yasaklamak,
- 6- Ayağı, emredildiği veya istenilmeyen bir amaç uğrunda kullanmamak, sadece hayır işlerinde kullanmak.<sup>201</sup>

<sup>198</sup> Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 49.

<sup>199</sup> İbn Mâce, *Sıyâm*, s. 21.

<sup>200</sup> Sühreverdi, *Avârifü'l-Meârif*, s. 419.

<sup>201</sup> Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb.*, c. III, s. 366–367.

Orucu gayesine uygun olarak tutan ve onun hikmetlerini anlamak için yukarıda sayılan hususlara dikkat eden kişi, her zaman oruçluymuş gibi haramdan ve kötü olan şeylerden korunur. Bu anlamda oruç, “salât-ı daim” gibi, ömür boyu sürer gider. Mutasavvıflara göre de, oruç tutan kişiden asıl istenen budur. “Nice oruçlu aslında oruçsuz; nice oruçsuz da oruçludur” sözü, bu fikri ifade etmek için söylenmiştir.<sup>202</sup>

### 1.3. Zekâtın Tasavvufi Anlamı

İslam’ın farz olan ibadetlerinden zekât sözlükte, fazlalık<sup>203</sup>, temizlik, her şeyin samimi ve temiz olanı<sup>204</sup> anlamlarında kullanılır. Bu kelime, z-k-y kökünden türemiştir.<sup>205</sup> Zekât, İslam’ın beş esasından biri olarak anlamı ise, belli ölçüde (nisap miktarı) maddi varlığa sahip olan Müslüman’ın kazancının bir kısmını, her sene bir kere, hakkı olanlara vermesi<sup>206</sup> şeklinde uygulanan ibadetin ismidir. *Târifât*’ta ise, belirli bir malın, sahip olan belirli kişiler tarafından verilmesinin zorunlu olmasıdır.<sup>207</sup>

Kur’ân-ı Kerim’de, “Namazı kılınız ve zekâtı veriniz”<sup>208</sup> mealindeki ayet zekâtın farz kılınışının delillerindedir. Zekât, bu ayette de olduğu gibi, pek çok ayette namazla birlikte zikredilir.<sup>209</sup> Bu sebeple zekâttan yüz çevirmenin ve kaçmanın yolu yoktur.<sup>210</sup>

Her hastalık, kendi nevinden bir şeyle tedavi edilirken, maddeden ve maldan gelen hastalık da, aynı şekilde madde ve malla tedavi edilmelidir. Bu nedenle,

<sup>202</sup> Geylânî, *Sırru'l-Esrâr*, s. 75.

<sup>203</sup> Cürcanî, a.g.e., s. 110.

<sup>204</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 779.

<sup>205</sup> Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 139.

<sup>206</sup> Geylânî, *Sırru'l-Esrâr*, s. 73.

<sup>207</sup> Cürcânî, a.g.e., s. 110.

<sup>208</sup> Bakara, 2/43.

<sup>209</sup> Bkz. Bakara, 2/277; Nisâ, 4/162; Tevbe, 9/103; Ahzâb, 33/33; Neml, 27/3.

<sup>210</sup> Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 453.

kazanılan malın belli bir miktarının ihtiyaç sahiplerine verilmesi ve kamu hizmetinde kullanılması emredilmiştir.<sup>211</sup>

Zekât ibadetinin mal ile yapılması ve maldan kaynaklanan kalbî hastalıklara karşı birtakım hikmetler içermesi, mutasavvıfların bu konular üzerinde düşüncelerine ve bu konuda bazı yorumlar getirmelerine sebep olmuştur. Onlar, bu sebeple yaptıkları yorumlarında öncelikle, sözlük anlamından yola çıkarak zekâtın, temizlik manasında olduğunu söylerler.<sup>212</sup> Fakat bu, kişinin malını Allah yolunda harcamak sureti ile kazandığı, kalp temizliğidir.

Kuran-ı Kerim’de zekâtın emredildiği ayetlerden birinde, “Onların mallarından, kendilerini temizleyecek ve arındıracak zekâtı al”<sup>213</sup> ifadesi de, zekâtın bu anlamdaki bir temizliğe vesile olduğunu gösterir. “Allah, ümmîler içinde, kendilerinden bir peygamber gönderendir; O Peygamber onlara Allah’ın ayetlerini okuyor, onları (günahlardan) temizliyor ve onlara Kitabı ve hikmeti öğretiyor”<sup>214</sup> mealindeki ayette de, “zekât” sözcüğünden türemiş, kalp temizliği manasındaki “ve yüzekkâhim” ibaresinin kullanılması da, zekâtın bu anlamı barındırdığı şeklindeki yorumların doğruluğunu gösterir.

Zekâtın önemli bir diğer anlamı da, onun aynı zamanda aslı ve gerçeği olarak kabul edilen,<sup>215</sup> “şükür” ifade ediyor olmasıdır. Allah’ın, kulunun nefsi ve malları üzerinde, pek çok nimetleri vardır. Bunların tamamının karşılığında kulun, farklı biçimlerde şükretmesi gerekmektedir. Bu sebeple bedenî ibadetler bedenî nimetlerin, malî ibadetler de, mal nimetinin şükrüdür. Sıkışmış ve kendisine ihtiyaç duymuş yoksulu görüp, malının kırkta birini ya da onda birini<sup>216</sup> vermeyen kişi, nankörlük etmiş olur.<sup>217</sup>

<sup>211</sup> Süleyman Uludağ, *İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2003, s. 91.

<sup>212</sup> Mekki, *Kütü’l-Kulûb*, c. III, s. 449.

<sup>213</sup> Tevbe, 9/103.

<sup>214</sup> Cuma, 62/2.

<sup>215</sup> Hücviri, *Keşfü’l-Mahcûb*, s. 454.

<sup>216</sup> Zekâtın miktarı, zekâta tabi olana malın türüne göre değişir. Burada, kırkta biri zekât olarak fakire-yoksula verilmesi gereken maldan amaç, ticaret malları veya nisap miktarını geçmiş olan, para ve altın gibi, değişim araçlarıdır. Onda birinin verilmesi gereken maldan maksat ise, tarımsal gıdalardır. Bkz. Şentürk – Yazıcı, *İslam İlmihali*, s. 271, 275.

<sup>217</sup> Gazzâlî, *İhya*, c. I, s. 552.

Aslında her nimetin kendi türünde zekâtı vardır. Enes b. Malik (ö. 93/711-12) evin zekâtı, içinde misafir için bir oda ayırmaktır, der.<sup>218</sup> Ariflere göre gönlün ve fikrin zekâtı, incelik ve yüce manada hüznün sahibi olmaktır.<sup>219</sup> Mal zenginliği olanların zekâtı maldan biraz harcamak ise fakr ehlinin zekâtı da, başkalarını gönülden uzaklaştırmak ve her nefesini Allah için kullanmaktır.

Fikhî manada farz olan zekât ibadetini yerine getirmek için maddiyat gereklidir. Fakat mutasavvıflar nisap miktarının altında bir mala sahip olduklarından, bu durumda onları zekâtın, zikredilen çeşitleri üzerinde düşünmeye yönlendirmişlerdir. Bu sebeple mal haricinde farklı nimetlerin zekâtının nasıl olacağını açıklamışlardır. Mesela, zengin olmanın zekâtı fakire, yoksula vermek, evlâdın zekâtı, yetimlere yardım etmek, evin zekâtı, misafire ikramda bulunmak, sohbet etmenin zekâtı isyandan uzak durmak; dinin zekâtı, şeytanın isteklerine uymamak; ilmin zekâtı ise öğrenmek isteyenlere ilmi vermektir.<sup>220</sup>

Zekâtın aslı ve hakikati nimetin cinsinden olmak üzere nimetin şükrünü eda etmektir. Hak Teâlâ'nın üzerindeki nimetlerin hadsiz ve hesapsız olduğunu kul bilince, hadsiz ve hesapsız nimetlerin zekâtı için üzerine hadsiz ve hesapsız şükür vacip olur.<sup>221</sup>

“(Sadakalar) Zekâtlar Allahtan farz olarak ancak fakirlere miskinlere mahsustur... “<sup>222</sup> ayetine göre sufiler zekât ve sadakanın yalnızca ihtiyaç sahiplerinin almalarında bir sakınca yoktur derler. Sadaka ve zekâtı “İnsanların malının kiri” olarak görüp, almayı hoş karşılamayanlara göre, zekât ve sadaka verenlerin kusur ve günahlarını azaltmaktadır.<sup>223</sup>

Ankaravî sufilerden bazılarının konuyla ilgili şu sözleri söylediklerini ifade eder: “Zenginlerin zekâtı, mallarını fukaraya infak etmeleridir. Fukaranın zekâtı, kalplerinden zenginlere karşı olan beklenti ve itimadı çıkarmalarıdır. Âşıkların

<sup>218</sup> Kuşeyri, *Risâle*, s. 341; Bursevî, evin zekâtının, misafir ağırlanması olduğunu söyler. Bkz. İsmail Hakkı Bursevî, *Şerhu Şuabi'l-İman (İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış)*, Haz. Yakup Çiçek, Dârul Hadis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 111.

<sup>219</sup> Kuşeyri, *a.g.e.*, Aynı yer.

<sup>220</sup> Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 188.

<sup>221</sup> Hüeviri, *a.g.e.*, s.376.

<sup>222</sup> Tevbe, 9/ 60

<sup>223</sup> Tûsî, *a.g.e.*, ss. 163-167

zekâtı, ruhlarını Mevlâ muhabbetine benzetmektir. Ve ariflerin zekâtı, hallerinden etrafındaki kimselere (onları irşat ve onlarla muhasebe ile) infakta bulunmalarıdır.”<sup>224</sup> Burada herkesin kendi bulunduğu konuma göre aslında zekât verebilecek durumda olduğunu anlatmaktadır. Zengin malından fakire, yoksula zekât ve sadakasını verirken, fakirin zekâtı ise zenginlerden gelecek olan şeyler için beklenti içinde olmamalarıdır. Âşıkların da zekâtı vardır. O ise ruhlarını Allah aşkına benzetmektir. Ve son olarak da ariflerin zekâtından bahsetmektedir. O ise kendi ilimleri ile etraflarındaki kişileri irşat konusunda yardımda bulunmalarıdır.

Zekât, onu veren taraf için maddi ve manevi arınma sebebi olduğu gibi, alan taraf için de birtakım hikmetler içerir. Her şeyden önce, ihtiyaçlarını zekât ve yardımlaşma ile helal şekilde karşılayan kişiler, bu vesile ile hırsızlık, dolandırıcılık ve gasp etmek gibi kötü yollara düşme ihtiyacı da duymazlar. İhtiyacı olanların ihtiyaçlarını yardımlaşma gibi helal yollarla elde etmesi, toplumda zengin-fakir arasındaki sosyal adaletin sağlanmasında da mühim bir etmendir.<sup>225</sup>

Zekâtı veren ve alan taraflar için o farklı anlam ve hikmetler içerse de, Hz. Peygamber’in(sav), “Veren el, alan elden üstündür”<sup>226</sup> hadisinde açıkça söylediği üzere, zekâta veren taraf olmak daha makbul kabul edilmiştir. Hadis-i şerifi iyi anlayan bir Müslüman da, bu anlayış ile daha hayırlı olan tarafta yer almak için çaba sarf edecek ve “veren el” derecesine yükselecektir.<sup>227</sup>

Zekâtın asıl maksadına ulaşabilmesi için, zekât veren kişinin dikkat etmesi gerekenlerden biri, zekâtı gizliden vermesi ve bunu, başka kimselere anlatmamasıdır. “Zekâtlarınızı/sadakalarınızı, minnet bekleyerek ve eziyet ederek boşa çıkarmayın”<sup>228</sup> ayetinin tefsirinde, ayette geçen “menn” sözcüğünün, verilen zekâtı hatırlamak; “eza” sözcüğünün ise, onu açıklamak olduğu söylenir.<sup>229</sup>

<sup>224</sup> Ankaravî, *a.g.e.*, s. 187.

<sup>225</sup> Demirci, *İbadetlerin İç Anlamı*, s. 26.

<sup>226</sup> Müslim, Zekât, s. 96.

<sup>227</sup> Demirci, *İbadetlerin İç Anlamı*, s. 26.

<sup>228</sup> Bakara, 2/264.

<sup>229</sup> Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, c. III, s. 348.

*Lüma* 'da, ibadetlerin bâtinî manaları ile ilgili bilgilere geniş yer veren Serrâc, zekâta ayırdığı ayrı bir başlık altında açıklamalar yapar. Ona göre zekât verecek olan kişide üstün özelliklerde aranan şartlar vardır. Bunlar:

1. Kazancını helâl yoldan temin etmelidir.
2. Büyüklenmek, caka satmak ve kendinden alt seviyede olanlara büyüklük yapmaktan kaçınmalıdır.
3. İlk olarak kendi yakınındakileri dikkate almalıdır.
4. Zekât verdiği ya da yardım ettiği kişileri borç altında gibi hissettirmemeli, onların duygularını incitmemelidir.<sup>230</sup> En doğru olanı ise "sağ elin verdiği sol elin bilmeyeceği" kadar gizlice ve gösterişsiz olanıdır. Başkalarına yardım yalnızca zekâtla ya da maddiyatla olmaz. İslam'da geniş olarak ele alınan "sadaka" vardır. Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (sav) buyurmuştur ki " Kişilerle iyi geçinmeniz sadakadır. Din kardeşine yardım etmen sadakadır. Biriyle karşılaşınca tebessüm etmen sadakadır. Güzel söz sadakadır. Senin kabında bulunan şeyden kardeşinin kabına koyman sadakadır." Aslında bunlar, bir bakıma yukarıda bahsedilen hususların tasnif edilmiş halidir. Bu da, ibadetlerin bâtinî manalarına vakıf olma için yapılması gerekenler hususunda, sûfilerin önemli ölçüde ortak yöntemlerinin olduğunu ortaya koyar.

#### 1.4. Haccın Tasavvufi Anlamı

İslam'ın farz olarak yerine getirilmesi gereken ibadetlerinden olan hac Arapça'da, ziyaret sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılır.<sup>231</sup> Ayrıca Allah'a doğru yönelme hareketi ve benliğe üstün gelme çabası<sup>232</sup> anlamlarını da barındırır. Hac sözcüğünün sözlük anlamı büyük bir şeye kast etmek demektir. Dini terminolojide ise, belirli sıfatlara sahip olan kişilerin, belirli bir vakitte ve belirli şartlarda Allah'ın

<sup>230</sup> Tûsî, *Lüma*, s. 162.

<sup>231</sup> Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 150.

<sup>232</sup> Hamidullah, *İslam'a Giriş*, s. 94.

evi olan Kâbe'ye yönelmesidir.<sup>233</sup> Hac, sözcüğü dini bir terim olarak ise, belli bir zenginlik derecesine gelmiş Müslümanın, bazı kaidelere uymak suretiyle, Zilhicce ayında Kâbe'ye ziyarete gitmesidir.<sup>234</sup>

Hac “Gitmeye gücü yetenlerin Kâbe’yi ziyaret etmesi, (haccetmesi), Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır”<sup>235</sup> ayeti ile farz kılınmıştır.<sup>236</sup> Haccın bedenî ve maddi tarafı olduğu için, hem namaz ve oruç gibi, beden ile hem de zekât gibi, maddiyat ile yapılan ibadetlerdeki hikmet ve yararların hepsi onda bir araya gelmiştir.<sup>237</sup> Bu sebeple o, ibadetler arasında sembolik manayı taşıma özelliğine sahiptir.<sup>238</sup>

Hac ibadetinin, sosyal hikmetler barındırması; onun, çok fazla sayıda insanın beraber yaptığı bir ibadet olması ile alakalıdır. Farklı ırk ve milletlerden bir araya gelmiş birçok insan küçük bir alanda, birlikte hareket ederek<sup>239</sup> hem birbirlerini tanıma imkânı bulur, hem de bencil ruh ve düşüncesinden kurtulurlar. Rengi, dili, ırkı, makamı, eğitimi ve maddiyatı ne olursa olsun, herkes aynı uygulamaya tabi olurlar. Öyle ki burada tüm ayrıcalıklar kaldırılmıştır. Nasıl ki ahirette ayrıcalık olmayacaksa, burada da kalkmıştır.<sup>240</sup>

Hac, kökü eskilere dayanan dinî bir emirdir. Bu sebeple Kâbe, eski temeli üzerine inşa edilmiştir. Yani, ilk defa Hz. İbrahim tarafından inşa edilmemiş; daha önce Hz. Âdem’in ve meleklerin yaptığı temel üzerine bina edilmiştir.<sup>241</sup> Hac ibadetinin bu tarihî arka kısmı ve farklı biçimlerde uygulanan farzlarının bulunması, mutasavvıfların bu ibadette derunileşmelerini sağlamıştır. Zira onlara göre haccın her bir rüknü, farklı bir anlamı temsil eder. Hacla ilgili âdâb, erkân, şiar ve şartları hikmetleri, pek çok vakit aklın anlayamayacağı niteliktedir. Hacdaki yapılanlardan

<sup>233</sup> Cürcânî, *a.g.e.*, s. 600.

<sup>234</sup> Bkz. İrfan Yücel, “Hac ve Umre”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul, T.D.V. Yayınları, c. I, ss. 510-571, s. 514; Hücviri, *Kesfû'l-Mahcûb*, s. 469; Ayrıca bkz. Şentürk-Yazıcı, *İslam İlmihali*, s. 281-282.

<sup>235</sup> Al-i İmran, 3/97.

<sup>236</sup> Hamidullah, *İslam’a Giriş*, s. 95.

<sup>237</sup> Uludağ, *İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s. 94.

<sup>238</sup> Demirci, *İbadetlerin İç Anlamı*, s. 27.

<sup>239</sup> Michaela Mihriban Özelsel, *Kalbe Yolculuk*, çev.: Seda Çiftçi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s. 56.

<sup>240</sup> Uludağ, *İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s. 96; Kızıler, “Câhidî Ahmed Efendi’nin Abdest, Namaz ve Hac İbadetlerine Dair Bazı Bâtını Yorumları”, s. 158.

<sup>241</sup> Bursevî, *Şerhu Şuabi'l-İman*, s. 117.

çoğu, bir takım ilâhî hikmet ve sırların sembolüdür. Çoğu zaman anlamları mecazdır. Mutasavvıflar da bu anlamları kavramak için sembollerin sır ve hikmetlerini araştırmışlardır.<sup>242</sup>

Bazı sufilerin haccı, “sefer” manasında kullanması da onun, kulu nefsanî sıfatlardan uzaklaştırmasından kaynaklanır. Çünkü hac, hacıyı cinselliğe dair hususlardan ve fazla davranışlardan alıp, ruhunun inceliklerine taşır.<sup>243</sup> Bu sebeple hac zahirde Mekke’ye; bātında ise kulun kendi derinine doğru yaptığı yolculuğun ifadesidir. Çünkü o, yoğun karmaşası ve birliktelikleriyle, yaşamın kendisine farkında olarak teslim olunan bir vakitten ibarettir. Kulun sakın bir şekilde kendi içine çekildiği manevî bir deneyim olan halvetle kıyaslandığında, birbirinin zıttı olmalarına karşın, birbirlerini tutan iki ele benzer. Cemâl ve Celâl gibi, iç ve dış gibi. Karşılıklı birbirlerini tanımlarken, aynı vakitte karşı tarafı da tanımlarlar.<sup>244</sup>

Tasavvufi yorumda hac yolculuğuna çıkmak, ahiret yolculuğuna çıkmaya benzetilir. Bu yolculukta kişi, Allah’ın kulları kudreti, gücü ile evirip çevirdiğine şahit olur.<sup>245</sup> Allah’ın, dünyada olduğu gibi ahirette de bütün kullarını mahşer meydanına çıkarmaya gücü yettiğini düşünür. Bu düşünceye göre, hac yolculuğunda bu fikri barındırmayan ya da bu seferle ilgisini bitiren kişinin, ahiret yolculuğu ile olan ilgileri de biter. Bu sebeple hac seferine, ahiret seferine yararı olacak şeyler maksadıyla çıkılmalıdır. Öyle ki ahiret yolculuğu, nihayetinde yapılacak bir yolculuktur. Hac seferine hazırlanırken, ahiret seferini unutmamak lazımdır.<sup>246</sup>

Hac yolculuğunu, ahiret seferinin idrak edildiği bir yolculuğa dönüştürebilmek için çölleri mîkata kadar aşıp, dar geçitleri seyreylemek, ölümle dünyadan çıkışı, kıyamet mîkatına varışı ve aralarında olacak olan şiddetli azap, sual ve cevapları hatırlamak gerekir. Yolun şiddetli engelleri bittikçe, Münker ve Nekir’in sorularının şiddetini idrak etmek ve çöldeki yırtıcı varlıklarla, kabirde bulunan akrep,

<sup>242</sup> Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 67.

<sup>243</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb.*, c. III, s. 374.

<sup>244</sup> Özelsel, *Kalbe Yolculuk*, s. 57.

<sup>245</sup> Mekkî, *a.g.e.*, c. III, s. 384.

<sup>246</sup> Gazzâlî, *İhya*, c. I, s. 689.

yılan ve çıyanları hesap etmek; ailesinden, soyundan ve akrabasından ayrılmakla da, kabrin dehşet ve kederini unutmamalıdır.<sup>247</sup>

Dünyada iken Rabbi'nin evini ziyaret eden kul, ahirette de, kendisine vaat edilen amaca mutlaka kavuşacaktır. O maksut da Allah Teâlâ'nın cemalini görmektir. Çünkü dünyada cüz'i miktarda gören gözler, Cemâl-i İlahînin bakışıyla gelen nuru görmeye güç yetiremez.<sup>248</sup>

Hac yapmaktan kasıt, Kâbe'yi görmek değil, mükâşefenin keşfi ve Hakk'ın tecellilerinin seyr edilmesidir.<sup>249</sup> Bu sebeple, hacca giden kulların; Kâbe'nin, Allah'ın evi olduğunu bildikleri gibi, Allah'ın her yerde olduğunu da akıllarında tutmaları tutmalıdırlar. Bu istek ve düşünce ile hac yolculuğuna çıkan kul, hak-hukuka t uyma konusunda hacda iken yaptığı titizlenmeyi, yurduna vardığında da aynen göstermelidir.<sup>250</sup>

Hac, bir şart, iki rükün olmak üzere üç farzdan oluşmaktadır:

a- İhrama girmek b- Arafat vakfe yapmak c- Kâbe'yi tavaf etmek.

Bunlar aynı zamanda haccın farzlarıdır. Bunların dışında hac sırasında yapılan Müzdelife vakfesi, sa'y yapmak, şeytan taslamak ve kurban kesmek, haccın belli başlı vacipleridir.<sup>251</sup>

İhram: Haccın şartı olan ihram, hac veya umre için niyet eden kişiye mîkat sınırlarına vardığı andan itibaren, normal zamanda helal olan bazı işlerin, belirli bir süre için haram olması ya da bu süre içinde giydiği dikişsiz elbiseye verilen isimdir. İhramın iki rüknünden birisi, hac ibadetini belirlemek anlamındaki niyettir. İhramda ikinci rükün olan telbiye ise, "Lebbeyk Allâhümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerike leke lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk, lâ şerike lek (Buyur Allah'ım,

<sup>247</sup> Gazzâlî, *a.g.e.*, c. I, s. 691.

<sup>248</sup> Gazzâlî, *a.g.e.*, c. I, s. 688.

<sup>249</sup> Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb* s. 473–474.

<sup>250</sup> Hücvirî, *a.g.e.*, s. 473; Süleyman Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî Hayatı, Menkıbeleri, Fikirleri*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1994, s. 72.

<sup>251</sup> Yücel, "Hac ve Umre", s. 518–545.

buyur! Buyur, senin şerikin yok, buyur! Hamd ve nimet senindir; mülk, yalnızca sana aittir; senin şerikin yoktur)”<sup>252</sup> sözlerini söylemektir.

İhram, onun rükünlerinden olan niyet ve terbiyeyi samimi bir şekilde yerine getirmek suretiyle anlam kazanır. Bu şartlara uyarak giyilen beyaz ihram, kefenin sembolüdür. Beyaz ihram giyen hacıların oluşturduğu kalabalık, hem eşitliği sembolize eder, hem de mahşer anını hatırlatır.<sup>253</sup> Bu ruh hali, dış görünüşe de yansır. Öyle ki ihram giyen erkekler, giysi olarak sadece iki parçalı, dikişsiz, görünüşte de kefene benzeyen beyaz bir elbise giyerler. Üzerlerinde mezara gider gibi, iç çamaşırı ve çorap bulunmaması bu düşünceyi destekler.<sup>254</sup>

İhramın bânîni anlamını anlayan kimse müşahedeye talip olmuş demektir. Böyle bir kişi için müşahedenin olduğu her yer zaten Harem/Kâbe’dir. Kul mükâşefe ve temaşa makamında yer alırsa, âlem onun Kâbe’si olur. Ancak örtülere bürünüp perde ardında kalırsa, Harem onun için kainatın en siyah yeri olur. Varlıkların en karanlığı, sevgiliye ait olan fakat içinde sevgilinin olmadığı evdir. Bu durumda müşahedenin değeri, dostluk makamında rıza göstermektir. Zira Allah, Kâbe’yi görmeyi o dostluğa vesile kılmıştır.<sup>255</sup> İhramlı olmak da onun şartı olduğu için kişi, sadece Harem’de değil, diğer vakitlerde de kendini ihramda gibi düşünerek ve dünyadan ayrılacağına bilincinde olarak davranış sergilemelidir.

Vakfe: Sözlükte durak, durak yeri<sup>256</sup> gibi manalara gelirken, dinî bir terim olarak, hacca giden kulların, haccın bir rüknü olarak, kurban bayramının arifesinde, Arafat’ta bir az süre de olsa durmasıdır.<sup>257</sup> Arafat’ta vakfenin en mühim delili, Hz. Peygamber’in (sav), “Hac Arafat’tır”<sup>258</sup> şeklindeki hadisidir. Bu hadise göre hacca giden, fakat Arafat’ta vakfe yapmayan kişinin haccı makbul değildir.

İsmail Hakkı Bursevî’ye göre Arafat’ta vakfe, haccın tamamıdır. Arafat, Rahmet Dağını kuşatır. Bundan kastedilen mana ise, hacıların tüm rahmete

<sup>252</sup> Şentürk–Yazıcı, *İslam İlmihali*, s. 283.

<sup>253</sup> Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 73.

<sup>254</sup> Özelsel, *Kalbe Yolculuk*, s. 24.

<sup>255</sup> Hücviri, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 471.

<sup>256</sup> Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1496; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 743.

<sup>257</sup> Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, I-X, Feza Yayınları, İstanbul, 1994, c. X, s. 52.

<sup>258</sup> Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur’ân*, 3; İbn Mâce, *Menâsik*, 57.

kavuştuklarına delildir.<sup>259</sup> Arafat'ta vakfe, Allah'tan korkma, benlikteki kapalı ve ayan putları yok etme, nefsin sıfatlarını bilme ve şuhûd makamına varma gibi manaları simgeler.<sup>260</sup> Hac yapmak, bu sebeple, kul hakkı dışında önceden olan tüm günahları ve kötülükleri yok eder.<sup>261</sup>

Tavaf: Sözlükte, dönmek manasında kullanılır.<sup>262</sup> Başka bir anlamda ise eski bir âdete göre, birinin çevresinde dönmek ve üzerine titrenilen ve gönülden bağlanılan kişi için canını vermeye hazır olduğunu bildirmedir.<sup>263</sup> Haccın bir rüknü olan tavaf da, Kâbe etrafında dönerek yapılır. Bu dönüş ise, Hacerü'l-Esved'in hizasından başlanılarak, Kâbe'yi sol tarafına alınarak, yedi kez Kâbe'nin etrafında yürüme şeklinde gerçekleşir. Tavaf sırasındaki, her bir dönüş "şavt" denir.<sup>264</sup>

Allah Teâlâ, kendisine ibadet etmek isteyen kullarının, "Beytim" dediği Kâbe'ye doğru dönmelerini ve orayı kible edinmelerini istemiştir. Yoksa "Nereye yönelerseniz yönelin, Allah'ın vechi ordadır"<sup>265</sup> (meal) ayette söylendiği gibi, Allah her yerde hazır ve nâzırdır.<sup>266</sup>

Tasavvuf düşüncesinde "beyt" kelimesi, mecâzi anlamda, "kalp" manasına gelir. Sûfiler insanın manevî âlemindeki kalbin "Beytullah" olduğunu söylerler. Bu sebeple avlanmak, bir canlıyı öldürme ve fitne ve fücür çıkarma gibi, Kâbe etrafındaki haram işler gönülde de yer almamalıdır.<sup>267</sup>

Bursevî, Kâbe'nin, simgesi olduğu manaları ve Allah'ın beyti olmasını şöyle anlatır: "Hazreti Kâbe, zat-ı ehadiyyeye rumuzdur. Onun için orada tavaf, meşru olmuştur ki hareket-i muttasıladır. Orada tek bir cihetle kayıt da yoktur. Zira zat-ı ehadiyyenin müştevâsı ise, sırr-ı insandır. Yani, sırrı insan, sırrı Hak'tır. İşte bu mana, urûc itibarıyla. Ancak nüzul itibarıyla Kâbe, insanın kalbidir ki orada, vâridât

<sup>259</sup> Bursevî, *Şerhu Şuabi'l-İman*, s. 118.

<sup>260</sup> Câhidî, *Kitâbu'n-Nasîha*, vr. 38b.

<sup>261</sup> Bursevî, *Şerhu Şuabi'l-İman*, Aynı yer.

<sup>262</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 697.

<sup>263</sup> Hamîdullah, *İslam'a Giriş*, s. 96

<sup>264</sup> Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 17.

<sup>265</sup> Bakara, 2/111-112.

<sup>266</sup> Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s. 95; Demirci, *İbadetlerde Manevî Boyut*, s.

87; Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, s. 72.

<sup>267</sup> Bursevî, *a.g.e.*, a.y; Demirci, *a.g.e.*, s. 82; Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 17.

tavaf eder. Nitekim sırrı insanın çevresinde esmâ-i zâtiye devran eder. Bu nedenle Kâbe'nin mukabelesinde, felek-i kamerde, Kâbe'nin hey'eti vardır; tâ arşa varınca her felek, bu vecih üzerinedir ki, birbirinin üstünde Kâbe suretleri vardır."<sup>268</sup>

Kâbe'nin, kalp ve gönül anlamına geldiğini ifade eden Mevlânâ, diğer sufilerden biraz daha farklı bir düşünce ile, Kâbe'den maksadın, Allah'ın vahyinin yeri olan enbiya ve evliyanın gönlü olduğunu da ekler. Kâbe ise onun fer'idir. Şu halde, gönül olmazsa, Beytin/Kâbe'nin de bir işlevi olmaz.<sup>269</sup>

Mevlânâ'ya göre, Kâbe'ye ait sayılan Hacerü'l-Esved de, Kâbe gibi, kulun Allah'la olan ilişkisini gösteren bir işaret gibidir. Kulun, onu öpmesi, bu yüce ilişkiyi gösterir. Mevlana'ya göre Hacerü'l-esved'i öpmek, dostun yakut ağzının tatlı dudağını öpmek gibidir.<sup>270</sup> Bu yüzden kul, onu öperek, sevgilinin emrinin dışına çıkmayacağını söylemiş olur.<sup>271</sup>

Mutasavvıflar, Kâbe'nin çevresini tavaf etmenin batını manasını da, benzeri bir şekilde açıklarlar. Onlara göre Kâbe'yi tavaf eden kul, bu haliyle, Allah'ın arşının etrafında dönen meleklerle benzer. Öyle ki Kâbe'yi ziyaret etmekten maksat, kişinin sadece bedenen ziyareti değil, Kâbe'nin Rabbini hatırlayarak, kalbin ziyaretidir. Bu şerefli ziyaret, kalbin, Hakk'ın huzurundaki ziyaretidir. Kâbe ise, mülk âleminde buna zahiri bir örnektir. Çünkü o huzur, melekler âleminde olduğundan, göz ile idrak edilmez. Vücuttaki kalpte de benzeri bir durum vardır. Çünkü kalp, bedende var olduğu halde, göz ile görünmeyen ve gayb âleminde olan bir uzuvdur.<sup>272</sup>

Tavaf, onu bedeni ve kalbi ile yapan kişi için, fenafillahı temsil eder.<sup>273</sup> Bu fani oluş, halinden ve sıfatından soyutlanarak, Hakk 'ta yok olmak ve Allah'ın ahlakıyla ahlaklanarak tavaf etmek gibi anlamlara gelir. Aslında, bu özelliği ile tavaf,

<sup>268</sup> İsmail Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Atâiyye (Kâbe ve İnsan)*, Haz. Veysel Akkaya, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 167.

<sup>269</sup> Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Fihî Mâ Fih*, trc.: Ahmed Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın, İz Yayınları, İstanbul, 2003, s. 150.

<sup>270</sup> Mevlânâ *Dîvân-ı Kebîr'den* naklen, Annemarie Schimmel, *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, çev.: Senail Özkan, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005, s. 125.

<sup>271</sup> Tûsî, *Lüma'*, s. 178.

<sup>272</sup> Gazzâlî, *İhya*, c. I, s. 693.

<sup>273</sup> Pierre Lory, *Kâşânî'ye Göre Kur'an'ın Tasavvufî Tefsiri*, çev.: Sadık Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 106.

kişinin kendi içine doğru bir yürüyüştür ki bu, kalbin temizlenmesine sebep olur.<sup>274</sup> Tavafin bu özelliği, kişinin kendi kalbinde derinleşme maksadıyla yaptığı seyahatin ifadesi sayılan, “seyr fillah”a benzetilebilir.<sup>275</sup>

Tavaf esnasında konuşmamak, Allah’ı zikirle meşgul olmak, tekbir getirmek ve Kur’ân okumak, tavaftan kastedilen bâtni anlamlara kavuşmak için dikkat edilmesi gereken durumlardan bir kaçıdır. Bunları yaparken de sükûnet ve vakarla, huşu ve tevazu ile yürümek, insanları sıkıştırmamak, Kâbe’ye olabildiğince yakın olmak ve Hacer-i Evsedi öpüp, sağ tarafta bulunan sütunları selamlamak tavsiye edilir.<sup>276</sup> Tavaf ederek Kâbe’nin örtüsüne yapışan kişinin -bundan sonraki hayatı için- Allah’tan gayrısı ile arasındaki bağları nasıl koparacağını düşünmesi, önemlidir. Öyle ki Allah’a sarılıp yapıştıktan sonra bir daha yarattığı varlıklarından herhangi birine sarılmak,<sup>277</sup> manasızdır.

Sa’y: Haccın vaciplerinden olan sa’y, tavaftan sonra, Safa ve Merve tepeleri arasında yedi defa gidip gelmektir. Bu iki tepe arasındaki mesafeye, sa’y edilen yer anlamında, “mes’â” denilir.<sup>278</sup> Sa’yın vacip olmasının delili ise, “Şüphesiz Safa ve Merve, Allah’ın nişaneleridir. Kim Kâbe’yi hacceder ve umre yaparsa bu ikisini tavaf etmesinde de bir günah yoktur”<sup>279</sup> mealindeki ayettir.

Mutasavvıflar, sa’yın zahirî hükmünü aynen kabul ederler fakat onun batni anlamı ile ilgili görüşlerini, Hz. İbrahim’in karısı Hz. Hacer’in, oğlu İsmail’e su bulmak için gösterdiği gayretin anlatıldığı rivayete dayandırırılar. Bu rivayetteki tarihi olayda, Hz. İbrahim, karısını ve oğlunu, o amanlar çöl olan Mekke’ye bırakıp gittikten sonra, Hz. Hacer’in, oğluna verecek suyu kalmayınca, annelik şefkati ile çaresizce sağa sola koşuşturur ve sonunda hemen yanında bir su fıskırır. Bu merhamete saygı duymak ve Allah’ın merhametine şükür için Hz. Hacer’in koştuğu gibi bu yerlerde bu hareketler tekrar edilir.<sup>280</sup>

<sup>274</sup> Özelsel, *Kalbe Yolculuk*, s. 56.

<sup>275</sup> Demirci, *İbadetlerin İç Anlamı*, s. 30.

<sup>276</sup> Mekki, *Kûtü’l-Kulûb*, c. III, s. 385.

<sup>277</sup> Tûsî, *a.g.e.*, s. 179.

<sup>278</sup> Şentürk-Yazıcı, *İslam İlmihali*, s. 292.

<sup>279</sup> Bakara, 2/158.

<sup>280</sup> Hamidullah, *İslam’a Giriş*, s. 97–98.

Mutasavvıflar, Safa ve Merve arasında sa'y etmenin bätini anlamından söz ederken, bu tarihî olayla münasebet kurarak hareket ederler. Gazzâlî, Say'ın, kıyamette iyilik ve kötülükleri tartan terazinin iki tarafı arasında gidip gelmeyi hatırlatması gerektiğini ifade eder. Buna göre Safa, sevapları; Merve de günahları tartan tarafa benzetilir. Bu nedenle iki kefe arasında gidip gelirken hangi tarafın daha ağır olduğunu, hangi tarafın daha hafif kaldığına dikkat etmek gerekir. Bu tefekkür, kişiye, ceza ve merhamet arasında gidip geldiğini fark etmesini sağlaması bakımından mühimdir.<sup>281</sup> Bu bakış açısı ile Merve'nin, günahları telkin eden nefse; Safa'nın ise, iyiliğin kaynağı olan kalbe tekabül ettiğini<sup>282</sup> söylemek mümkündür.

Şeytan Taşlamak: Haccın vacip bir rükunlarından olan şeytan taşlamak, kurban bayramı günlerinde, Mina'da bulunan küçük, büyük ve Akabe cemreleri olarak isimlendirilen taş kümelerine belirli sayıda küçük taşlar ataktır.<sup>283</sup>

Şeytan taşlamak da -sa'y gibi- haccın, ibadet etme yönü ağır olan bir rüknüdür. Sûfîler bu rükünle ilgili bazı sırlardan bahsederler. Sûfî çevrede şeytan taşlama ile ilgili yapılan yorumlar, daha çok Hz. İbrahim, eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'in imtihanını anlatan, tarihi olaya dayandırılır. Buna göre Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'den, imtihan amacıyla oğlu İsmail'i boğazlamasını ister. Bu esnada şeytan, Hz. İbrahim'in, bu imtihanı kaybetmesi için, sırasıyla Hz. İbrahim'e, Hz. Hacer'e ve Hz. İsmail'e gider. Ancak, Mina'da gerçekleşen bu olay sonucunda, şeytanın başvurduğu herkes onu kovar. Bu nedenle şeytan taşlamak, şeytani dürtülere karşı bir kararlılık göstergesi şeklinde, sembolik olarak tekrarlanır.<sup>284</sup>

Her şeyden önce, şeytana taş atmak üzere taş kırarken taşla birlikte, kötü iç duyguların, şehvetin ve hevanın kırılması gerekir. Şeytana taş atarken de yapılan amelleri tefekkür ederek, edeple hareket etmek tavsiye edilir.<sup>285</sup> En önemlisi de, şeytani taşlama esnasında kişinin, kendi nefsinin kötülüklerini hedef alıp, sonraki hayatını tertemiz yaşamayı planlamasıdır.<sup>286</sup> O zaman, şeytan taşlamanın, sıradan bir

<sup>281</sup> Gazzâlî, *İhya*, c. I, s. 694–695.

<sup>282</sup> Lory, *Kâşânî'ye Göre Kur'an'ın Tasavvufî Tefsiri*, s. 106.

<sup>283</sup> Zuhaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, c. IV, s. 66–67.

<sup>284</sup> Hamidullah, *İslam'a Giriş*, s. 96.

<sup>285</sup> Tûsî, *Lüma'*, s. 179.

<sup>286</sup> Özelsel, *Kalbe Yolculuk*, s. 110.

taş atma değil, kişinin zaaflarından ve günahlarından arınmaya önemli bir vesile olduğu görülecektir.

Haccın, sembolik fiillerle dolu oluşu, bu konuda, tasavvuf çevrelerinden farklı birçok yorum yapılmasının da sebebi olmuştur. Ancak, tasavvuf tarihinde, haccın rükünlerinin tamamının iç anlamından ve edeplerinden bahseden bir diyalog meşhur olmuştur. Bu hadisenin anlatıldığı rivayete göre bir gün Cüneyd-i Bağdadi (ö. 297/909) (veya Şiblî (ö. 334/946))'ye bir adam gelmiş ve aralarında söyle bir konuşma geçmiştir:

- Nereden geliyorsun? - Hacda idim, oradan geliyorum.

- Hac yaptın mı? - Evet.

- Evinden çıkıp çöllerde yol almaya ve memleketinden sefer yapmaya başladığın andan itibaren bütün günahlarından göç edip ayrıldın mı?- Hayır.

- O halde sen yolculuk yapmadın. Cüneyd, sözüne devam eder: Evinden çıkıp, her gece bir menzilde konaklarken, bu makam ve menzillerde, Hakk yolunun makamlarından bir makam kat ettin mi?- Hayır.

- Su halde menzil ve mesafe almış değilsin. Mîkatta, ihrama girdiğin vakit, elbisenden soyunup çıktığın gibi, beşerî sıfatlarından da ayrıldın mı?- Hayır.

- O halde ihrama girmemişsin. Arafat'ta vakfeye durduğun an, müşahedenin keşfinde ve tecellilerin temasında vakf (irfan veya marifet) peyda oldu mu?- Hayır.

- O zaman Arafat'ta vakfeye durmuş sayılmazsın. Müzdelife 'de muradın hâsıl olunca, bütün nefsanî murat ve arzularını tek ettin mi?- Hayır.

- O halde Müzdelife 'de vakfe yapmamışsın. Kâbe'de tavaf ederken, Hazreti Cemâl-i Hakk'ın latifelerindeki tenzih mahallinde sırrın hanesini gördün mü?- Hayır.

- O halde Kâbe'yi tavaf etmemişsin. Merve ile Safa arasında sa'y yaparken, safâ makamını ve mürüvvet derecesini elde ettin mi?- Hayır.

- Henüz sa'y yapmış değilsin. Mina'ya girdiğin zaman, arzuların düştü mü?- Hayır.

- Su halde Mina'ya gitmiş değilsin Kurban kesme mahallinde kurban kestiğinde, nefsinin arzularını da kurban ettin mi?- Hayır.
- Sen kurban kesmiş de sayılmazsın. Peki, cemrelere tas attığın vakit seninle birlikte bulunan bütün nefsanî mana ve düşünceleri fırlatıp attın mı?- Hayır.
- Su halde cemre taslarını da henüz atmış ve hac yapmış değilsin. Geri dön ve tavsif edildiği gibi hac yap. Zira makam-ı İbrahim'e ancak bu şekilde erişebilirsin.<sup>287</sup>

Kötü huyları ve çirkin düşünceleriyle hac yolunu tutan kimse, bu olumsuzluklarını bırakıp, günah kirlerinden arınmış halde evine dönemezse, gerçek anlamda haccetmiş sayılmaz.<sup>288</sup> Bu şekilde yapılan hac, sekil olarak gerçekleşmiş ve kabul edilmiş olabilir. Ancak Allah, insanın amelinden çok onları hangi niyetle islediğine önem verir. Bu nedenle Kâbe ve hac, önemli olmakla birlikte, esas amaç onları, vasıta kılarak, insan-ı kâmil olmaktır. Aksi takdirde hac, kendisinden bekleneni vermez.<sup>289</sup>

### 1.5.Kurbannın Tasavvufi Anlamı

İslam'da vacip olan ibadetlerin birisi olan kurban Arapça “kurb”<sup>290</sup> kelimesinden türemiş sözlükte ise; yaklaşma, yakınlaşma gibi manalara gelir.<sup>291</sup> Kurban, ıstılahi anlamda ise, Allah'a yakınlaşmak için belirli vakitlerde belli bazı şartları taşıyan hayvanı kesmek<sup>292</sup> veya kesilen hayvana verilen isimdir.<sup>293</sup> Kurban

<sup>287</sup> Hücviri, *Kesfî'l-Mahcûb*, s. 471-473; Ayrıca bkz. *Sülemî, Hakâiku't-Tefsîr'den* naklen Ateş, *İsârî Tefsîr Okulu*, 1. Baskı, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 76-79; Demirci, “*İbadetlerin İç Anlamı*”, s. 28-29.

<sup>288</sup> Demirci, *a.g.m.*, s. 31.

<sup>289</sup> Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, s. 69-70.

<sup>290</sup> Kurb, Allah'ın emirlerine uygun davranmak ve bütün vakitlerde Allah'a ibadet etmek anlamlarına gelir. Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî, *Letâifü'l-A'lâm Fî İşârâti Ehli'l-İlhâm Tasavvuf Sözlüğü*, çev.: Ekrem Demirli, İz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 452; Cürcânî, *a.g.e.*, s. 120.

<sup>291</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 460.

<sup>292</sup> Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1062.

<sup>293</sup> Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, c. IV, s. 392.

kelimesinin aslı Arapça'da boğazlamak manasındaki “zebħ”<sup>294</sup> ve “nahr”<sup>295</sup> kelimeleridir.

Hemen bütün semavî dinlerde kurban kesmek, insanı Allah'a yaklaştıran ve ulaştıran bir ibadet olarak emredilmiştir.<sup>296</sup> Kurban, İslam'da da, “Rabbin için namaz kıl ve kurban kes”<sup>297</sup> mealindeki ayete göre, vacip bir ibadettir.

Hz. Âişe (r.a.)'dan gelen habere göre, Rasulullah Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ademoğlu kurban kesme gününde Allah katında kan akıtmaktan daha sevimli bir amel işlememiştir. O kurban, kıyamet günü boynuzları, kılları ve tırnaklarıyla gelecektir. Kurbanın kanı yere düşmeden önce Allah katında hemen kabul olunur. Bu sebeple kestiğiniz kurbanlardan dolayı sıkıntı değil gönlünüz hoş olsun.”<sup>298</sup>

Kurbanda, sosyal hayata bakan bazı hikmetler mevcuttur. Özellikle sadece zenginlerin kurban kesmekle mükellef olması, kesilen hayvanlarda bazı şartların aranması ve kurban etinin bir kısmının fakirlere dağıtılmasının istenmesi, bunun somut birer göstergesidir.<sup>299</sup> Ancak Kur'an'da, kurbanla ilgili ayetlerde, “mensek”, “fe lehû eslimû”<sup>300</sup> ve “şeâirullah”<sup>301</sup> (İbadet şekli, O'na teslim olunuz, Allah'ın işaretleri) gibi ifadelerin kullanılması, kurbanın; birtakım manevi değerlerin ve üstün hasletlerin remiz ve işaretleri olduğunu gösterir. Bu nedenle onun taabbudî yönü, en az ta'lilî yönü kadar önemlidir.<sup>302</sup>

Mutasavvıflar, diğer ibadetlerde olduğu gibi, kurbanın da taabbudî yönüyle daha çok ilgilenmişler ve ondaki sırları anlamak için çaba sarf etmişlerdir. Sûfi anlayışa göre, bir Müslümanın kurban kesmesi, içindeki kötü duygularını ve alçaltan

<sup>294</sup> Sâmi, *a.g.e.*, s. 648.

<sup>295</sup> Sâmi, *a.g.e.*, s. 1455.

<sup>296</sup> Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s. 99.

<sup>297</sup> Kevser, 108/2.

<sup>298</sup> İbn Mâce, Edahî: 3

<sup>299</sup> Uludağ, *a.g.e.*, Aynı yer.

<sup>300</sup> Hacc, 22/34.

<sup>301</sup> Hacc, 22/36.

<sup>302</sup> Yümni Sezen, *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, ss. 19-43; Özelsel, *Halvette 40 Gün*, s. 135

nefsin fena arzularını öldürmesi ve kökünü kazıması, yani bu tür aşağı ve bayağı isteklerini dizginlemesi ve etkisizleştirilmesi anlamına gelir.<sup>303</sup>

Kurban kesmekten maksat, et elde etmekten ziyade, kurban kesen kimsenin, Allah'ın emrine imtisal ettiğini ortaya koymasısıdır. Kurban, teslimiyet göstergesidir. Bu nedenle, en iyi olanı kurban kesmek tavsiye edilir. Kurbanın her parçasıyla da, kurban kesen kişinin vücudunun bir parçasının ateşten azat etmesi ümit edilir.<sup>304</sup> Allah'ı isteyen kimse ise, hile yapamaz ve kendisi için bir şey istemez.

Kurban kesmek, hacda şeytan taşlamak gibi, Hz. İbrahim'e dayandırılan bir ibadettir. Bu nedenle haccın bir vacibi olarak hacda kurban kesmek de, benzeri manaları hatırlatır. Örneğin, Mekke'de kurban kesmek, "En çok sevilen şeyi vermeye", "Ölmeden önce ölmeye" tam bir bilinçle hazırlık olan Hz. İbrahim, İsmail ve annesi Hz. Hacer'i anmaktır.<sup>305</sup> Ancak, diğer tüm Müslümanlar da, aynı zamanda ve amaçla kurban kestiklerinden, onların da, Mekke'deki din kardeşleri gibi aynı haleti yaşamaları mümkündür.

Sûfiler kurban kesilmesini Allah'a kayıtsız şartsız teslim olup tevekkül ehli olmanın, hak yolda fedakârlık göstermenin bir sembolü olarak görürler. Kurbanın özünde mevcut olan dört temel kavram, Yüce Allah'a giden yolda teslimiyet, tefvî, tevekkül ve fedakârlık. Bu yolda kendini kurban edip can verene kadar "Halîlullah" diye anılan Allah dostu İbrahim (a.s.) bu yolda oğlu Hz. İsmail'i kurban etmeyi, onun da bu yolda canını vermeyi hiç tereddüt etmeden kabullenmişlerdir.<sup>306</sup> Bu konuda Allah'tan gelen hitap baba ve oğlunu demek ve bize de teslimiyet ve fedakârlık konusunda ders vermek içindir. Hazreti İbrahim'e oğlu İsmail yerine Allah tarafından büyük bir kurban (koç) gönderilmiştir.<sup>307</sup>

<sup>303</sup> Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 91.

<sup>304</sup> Gazzâlî, *İhyâ*, c. I, s. 696.

<sup>305</sup> Özelsel, *Kalbe Yolculuk*, s. 151.

<sup>306</sup> Saffat , 37/100-111

<sup>307</sup> Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1.Baskı, Ekin Yayınları, Kahire, 1947, c. IV, s. 55.

Sûfiler kurban kesmeyi nefislerini boğazlama diye yorumlayarak “Nefislerinizi katlediniz!”<sup>308</sup> ayetini nefislerinizdeki kötü hislerin kökünü kazıyınız, onları etkisiz hâle getiriniz, şeklinde yorumlarlar<sup>309</sup>

Kurban, zahirî açıdan, İslam ahlâkının temeli olan cömertliğin, fakirleri doyurmak suretiyle uygulanmasıdır. Bâtini anlamda ise kurban, dönüşümün sembolü ve aşkınlığın yardımcı aracıdır.<sup>310</sup> “Kestiğiniz kurbanların eti ve kanı değil, sizin takvanız Allah’a ulaşır”<sup>311</sup> mealindeki ayetten anlaşıldığına göre, Kur’ân’da da, kurbanın bâtini yönüne daha çok önem verilmektedir. Tasavvuf anlayışına göre bu ayette, takvadan kastedilen şey, nefsin ve halkın payı olmaksızın, kurban kesmektir. Zira nefsin ve halkın payı olmadan yapılan ibadette ihlâsı koruma imkânı daha yüksektir.<sup>312</sup>

Cüneyd Bağdadi’nin hacdan dönen dervişe sorduğu soru ve aldığı cevap dikkate değer: “Kurban kestini mi?” “Evet kestim.” “Kurban kesme yerine gidip kurban keserken nefsinin bütün kötü duygularını kurban ettin, bunların kökünü kestini mi?” “Hayır.” “Öyleyse sen kurban kesmiş değilsin.”<sup>313</sup> İşte bu anlamdaki kurban nefisten fâni olup Hak ile ebedî olmanın sembolüdür. Allah’a ulaşan kesilen kurbanın eti değil, takvadır<sup>314</sup> yâni kurbanla ilgili iyi niyet ve samimiyettir.

İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240) ’ye göre en büyük kurban da insandır. İnsanın gösterdiği teslimiyet ve fedakârlıktır.<sup>315</sup>

Tasavvufun, “Nefsin arzularıyla zıtlaşmak, dinin emir ve tavsiyeleriyle kucaklaşmak”<sup>316</sup> şeklinde yapılan tanımına göre ihlâs, ibadetleri en güzel şekilde yapmanın ortak şartıdır. Bir başka ifadeyle ihlâs, takvanın en güzel göstergesidir. Diğer taraftan, kurban olacak hayvan, nefsi temsil etmektedir.

<sup>308</sup> Bakara, 2/54

<sup>309</sup> Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî’, *Hakâiku’t-Tefsir*, çev.: Süleyman Ateş, Beyrut, 2001, c. I, s.60.

<sup>310</sup> Özelsel, *Halvette 40 Gün*, s. 137.

<sup>311</sup> Hacc, 22/37.

<sup>312</sup> Kelabâzî, *Ta’arruf*, s. 148.

<sup>313</sup> Hücviri, *a.g.e.*, s.426; Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, Kâhire ,1292, c. I, s. 911.

<sup>314</sup> Hacc, 22/37

<sup>315</sup> İbn Arabî, *Fusûsu’l-Hikem*, çev.: A. Avni Konuk, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, Dergah Yayınları, İstanbul, 1987, ss. 84-90.

<sup>316</sup> Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 91.

Son olarak, kişi, ne kadar zengin olursa olsun, sadece bir tane hayvanı kurban kesmekle mükellef olduğuna göre, kurbanda takva, sayının çokluğu itibarıyla değil, kesilen hayvanın, nefsi temsil etmesi itibarıdır.<sup>317</sup> Öyle olmasa, zekâttaki gibi herkesin, sahip olduğu mal oranında kurban kesmesi gerekirdi. Kurban kesmek, nefsi kurban etmenin sembolü olduğuna göre, kurbanda sayıdan ziyade takva olması esası ön plana çıkarılmıştır.

Sonuç olarak, diğer ibadetler gibi kurbanın da, kendine has uygulamasının arkasında, ilâhî hikmetler gözetilmiş ve sırlar yerleştirilmiştir. Önemli olan, kulluğun farklı bir göstergesi olan kurban ibadetini, istendiği şekilde uygulamak ve onun zahirini, bâtnına basamak haline getirmektir.

---

<sup>317</sup> Gazzâlî, *İhya*, c. I, s. 684.

## İKİNCİ BÖLÜM

### MEVLÂNÂ'YA GÖRE İBADETLERİN TASAVVUFİ ANLAMI

#### 2.1. Mevlânâ'nın İbadet Anlayışı

Dinî kavramların ve uygulamaların, görünen kısımları arkasında, bâtni başka taraflarının ve anlamlarının da olduğu, ilk bölümden itibaren yapılan değerlendirmelerden sonra ortaya çıkan, ortak bir husustur. Bu durum, bedeni gibi ruhu da bulunan insanda da, benzeri bir şekilde ortaya çıkar. İnsanın, bedeninin yanında bir de ruhunun, bir başka söyleyişle maddi varlığının yanında bir de manevi yanının olması gibi, ibadetlerde de görünen şekillerin ötesinde onlara, bir iç mana vermenin ve bâtni yorum yapmanın eski bir geleneği bulunmaktadır. Bu kısım daha çok tasavvuf erbabı ilgilenmiştir.<sup>318</sup> İbadetlerin iç manaları üzerinde durmak, yani onlara bâtni yorumlar yapmak, bu sorumluluklara daha bir canlılık ve derinlik kazandırır. Böylece, sembolik ve şekilden ibaret zannedilen bazı hareketler, insanın gönlünde ve kafasında yeni bir mana ve boyut elde etmiş olur.<sup>319</sup> Bu nedenle mutasavvıflar, bu anlamları araştırarak, ortaya koymayı, ilimlerinin bir gereği olarak kabul etmişlerdir.

Sûfilerin, ibadetleri imanın devamı ve gereği olarak görmelerini ve tasavvuf düşüncesinin genel karakteristiğini birlikte düşündüğümüzde mutasavvıflara göre ibadetlerin tamamının, aslında imanın tüm şartlarının ortak bir bâtni manası olduğunu söylemek mümkündür.<sup>320</sup> Ancak sûfiler, ibadetlerle ilgili genel değerlendirmeler yapmakla birlikte her bir ibadetin, hatta ibadetlerin tüm rükünlerinin, müstakil olarak da, bazı bâtni manalar ihtiva ettiği görüşündedirler.

İbadetlerin ortak amacı kulluk olmasına rağmen, onların her biri için farklı bâtni manalardan bahsedilmesi, onlardan hedeflenen hususların farklı oluşlarıyla yakından ilgilidir. Zaten ibadetlerin her birinden değişik anlamlar amaçlanmış

<sup>318</sup> Demirci, "İbadetlerin İç Anlamı", s. 9,

<sup>319</sup> Demirci, *İbadetlerde Manevi Boyut*, Mavi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 7.

<sup>320</sup> Ekerim, *Namaz ve Karakter Gelişimi*, s. 158.

olsaydı, onların uygulanış biçimlerinin de farklı şekillerde olmasının bir anlamı kalmazdı. İbadet denilince kastedilen şey, tek tip bir şekil olurdu. Oysa dinde her nefsi ve kötülük eğilimine özellikle ona tahsis edilmiş bir uygulama karşılık gelmektedir. Örneğin oruç, açgözlü, dünyaya düşkün kuvvetin egemenliğini ortadan kaldıran bir özelliğe sahip iken; namazı kılmak, bedensel rahatlıklardan alınan hazlardan uzaklaşıldığını, cismani organlarınsa yorulduğunu gösterir. Onun bu özelliği de diğer farz ibadetlerin ilki olması ile ilgilidir. Şu durumda namaz varsa, diğerleri de peşinden gelir.<sup>321</sup>

İbadetlerin tasavvufi yorumlarına geçmeden önce ibadeti gerekli kılan iman, imanın da özünü oluşturan tevhidden bahsetmek gerekir. Kuşeyri, Tevhidi; kadim olan yüce zatı, sonradan yaratılan varlıklardan ayrı tutmak ve O'nun her şeyi ile tek olduğunu bilmektir, diyerek tanımlamaktadır.<sup>322</sup> Hz. Mevlânâ tüm hayatı boyunca tevhid inancının yani Allah'ı sonradan yaratılan tüm varlıklardan ayrı tutmanın ve O'nun tek olduğunu bilmenin, tamamlayıcısı olan Peygamberimiz (sav)'in yolundan ve izinden ayrılmamıştır. Onun sözleri ve fikirlerinden maksat, ayet ve hadisleri kendi lisanıyla, hal diliyle açıklayabilmek, anlatabilmektir. Tüm yaşamı boyunca Hz. Peygamber(sav)'i örnek almaya gayret etmiş, İslamiyet'i hayatının merkezine yerleştirmiş bir İslam âlimidir.<sup>323</sup> Fakat hem tasavvuf erbabları hem de Mevlânâ düşünce ve yorumlarından dolayı -zâhiri hükümlere muhalefet etmek gibi bir niyetle yapılmasa bile- bazen zâhiri ilim mensuplarıncı yanlış anlaşılabilir boyutlara ulaşmıştır.

Mevlânâ 'ya göre tasavvufun amacı kişinin kendi yaratılış gayesi olan kulluğu ispat etme gayretidir.<sup>324</sup> Mevlânâ bu kulluğu ispat etme yolunda Hz. Peygamber(sav)'in izinden, ona uyarak yürümüştür.<sup>325</sup> Bu konuda: "Hz. Muhammed (sav) baştanbaşa kulak ve gözdür. O mürebbi biz de sanki onun çocuklarıyız.

<sup>321</sup> Bkz. Lory, Kâşânî'ye Göre Kur'ân'ın Tasavvufi Tefsiri, s. 105

<sup>322</sup> Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s. 43.

<sup>323</sup> H. Hüseyin Top, *Mevlevî Usul ve Âdâbı.*, s. 32.

<sup>324</sup> Top, *a.g.e.*, s. 16.

<sup>325</sup> Top, *a.g.e.*, s. 16.

Müslümanların arasında bulun, her an Ahmet (sav)’in sünnetinin hükmüne tabi ol.<sup>326</sup> demektedir.

İbadet ile ilgili Fatiha Suresi’nin 5. Ayetinde “Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım isteriz.” buyurularak, ibadetin yalnızca Allah için yapılması gerektiği belirtilmektedir. Peygamberimiz (sav) de “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”<sup>327</sup> buyurmaktadır. Buna göre insanın yaratılış gayesi, Hakkı tanımak, bilmek ve O’na karşı olan vazifelerini yapmak, yalnızca Allah’a kul olmaktır, Peygamber (sav)’in rehberliğinde İslam’ı anlamak, O’nun ahlakı ile ahlaklanmak ve doğru yaşamaktır.<sup>328</sup>

İbadet Allah’ın kullarından istediği, yapmalarını emrettiği ya da yasakladığı söz ve fiillerdir. Sözlükte "boyun eğme, alçakgönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma" anlamlarına gelen ibadet dini bir terim olarak insanın Allah'a saygı, sevgi ve itaatini göstermek O'nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar olarak tanımlanmaktadır.<sup>329</sup> Mükellefin nefsinin isteğinden farklı olarak Rabbini yüceltmek için yaptığı davranışlarıdır.<sup>330</sup> Mevlânâ *Mesnevi*’sinde ibadet yani kulluk bilincine geniş bir yer vermiştir.<sup>331</sup> konuyla ilgili ayetlerde şöyle buyrulmaktadır:

“Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.”<sup>332</sup> “Sana yakın (ölüm) gelene kadar Rabbine ibadet et.”<sup>333</sup> İnsanın asıl yaratılış sebebinin bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere kulluk olduğunu ifade edelim.

Mevlânâ yaratılış maksadımız ve Rabbimize verdiğimiz söz konusunda şu beyitleri dile getirmektedir: “Bizler kaza ve kader hâkiminin şu dehlizinde yani şu dünyada: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusunun cevabına; “Evet

<sup>326</sup> Mevlânâ Celâleddin Rûmi, *Mesnevi*, trc.: Manzum Nahifi, Haz. Amil Çelebioğlu, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 2000, c. VI, s. 18.

<sup>327</sup> Malik, *Muvatta*, Hüsnü’l-Hulk, 8.

<sup>328</sup> Erhan Yetik, “Mevlânâ Celâleddin Rumi’nin Hayata Bakışı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 14, İstanbul, 2005, ss. 55-62, s. 56.

<sup>329</sup> Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *DİA*, İstanbul, T.D.V. Yayınları, , c. , ss.233-235.

<sup>330</sup> Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta’rîfât (Arapça)*, Babu’l-Ayn, s. 810.

<sup>331</sup> Emine Yeniterzi, “Mesnevi’de Kulluk Şuuru”, *Mevlana ve İnsan Sempozyum Bildirileri*, 1. Baskı, Ankara, 2008, ss. 132-150, s.132.

<sup>332</sup> Zariyat, 51/56.

<sup>333</sup> Hicr, 15/99.

Rabb'imizsiniz!" cevabını verdiren bir ahitte bulunduğumuz, bu ezel davasının görülmesi, gerçekleştirilmesi için bulunuyoruz."<sup>334</sup> Bizim dünyaya geliş amacımızın Allah'a verdiğimiz –Evet Rabbimizsin sözünün karşılığı olduğunu ifade etmektedir. "Mademki ezelde biz evet dedik, işte ezelde verdiğimiz bu sözün bu evet deyişimizin bu dünyada başımıza gelen musibetler imtihanını vermekte bu dava için şahitlik etmekteyiz. Yani bizim bu dünyada yaptığımız işlerimiz hareketlerimiz, sözlerimiz, dertlerimiz, kederlerimiz, sabırlarımız ezel davasına getirdiğimiz şahitlerdir."<sup>335</sup> evet dedikten sonra kul çeşitli vesilelerle imtihan olmaktadır. İşte buna sabretmek de ezelde verdiğimiz sözün karşılığıdır. Bu imtihanlara gösterilen sabır da, ezelde verdiğimiz o sözüme şahitlik edeceklerdir.

"Neden ezel hâkiminin mahkeme koridorunda susup duruyoruz. Biz buraya şahitlik etmeye gelmedik mi? Neden Muhammedi emirlere uyararak, insan gibi yaşayarak, şahitliğimizi yerine getirmiyoruz?"<sup>336</sup> Mevlânâ burada insanların o ezelde verdikleri söze binaen yaşamaları gerektiğini ifade etmektedir. "Ey şahit! Ne zamana kadar mahkeme koridorunda bekleyip duracaksın? Vakti gelmişken şahitlik vazifesini yap, bu iş bitsin gitsin. Bu pis, bu sıkıcı koridorda hapis olup kalmak hoşuna mı gidiyor? Aksilik yapma, aklını başına al, şahitliğini bir an evvel yerine getir, kurtul, çık git."<sup>337</sup> Burada ezelde verdiği söze şahitlik edecek olan imtihanlarımızı sabırla, sevgi ve muhabbetle tamamlamamızı ve bekleme koridoru diye benzetme yaptığı dünyada fazla kalmamamız gerektiğini ifade etmektedir.

"Seni buraya şahitlikte bulunman, inat etmemen, inkâra düşmemen için çağırdılar."<sup>338</sup> Kulun dünyaya geliş amacı kulluğunu tamamlamayı, vazifeyi yerine getirmektir. Tam tersi bunu yapmayan kul inkâra düşer, demektir. "Hâlbuki sen inadından şu daracık yerde, şu pis karanlık koridorda oturmuş, elini sadaka vermekten, yoksullara yardımdan esirgiliyor, dilini Allah'ı zikretmekten alıkoyuyor, dudaklarını yumuyorsun."<sup>339</sup> Kul dünyada kulluk yapmak, ibadet etmek, Allah'ın rızasını kazanmak için çabalayacağına tam tersi bunları yapmaktan geri duruyor,

<sup>334</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, trc. Şefik Can, c. V, ss. 29-30, b. 174; Ayrıca Bkz. A'raf 7/172.

<sup>335</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, trc. Şefik Can, c. V, ss. 30, b. 175.

<sup>336</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc. Şefik Can, c. V, s. 30, b. 176.

<sup>337</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 30, b. 177.

<sup>338</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 31, b. 178.

<sup>339</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 31, b. 179.

elini hayırdan çekiyor, dilini Allah'ı anmaktan uzak tutuyor, bunu da inadından yapıyor demektedir.

“Ey şahit, senden beklenen şahitliğini yapmadıkça bu koridordan nasıl kurtulursun? Yaşadığın zamanın kıymetini bil. İş başarma zamanı geçmeden iş yap, kurtul.”<sup>340</sup> Bu dünyada iken kul üzerine düşen görevi yerine getirmeli, yoksa buradan kurtuluşla çıkmak mümkün değildir. Vakit geçmeden, yani ömür bitmeden görev tamamlanmalıdır. “Haydi bi an önce şahitlik vazifeni yap. Bu senin için kardır. İnadı, inkârı bırak da kurtul ve koşarak git. İşi uzatıp durma. Bu sıkıcı yerde eğlenme.”<sup>341</sup> Sıkıcı ve eğlence yeri olan dünyadan bir an önce vazifeyi yaparak kurtulmayı, inat ve inkârdan uzak durmayı tavsiye etmektedir. “İster yüzyılda, ister bir anda madem sonunda şu emaneti vereceksin, hemen şimdi ver de kurtul.”<sup>342</sup> Kişi ömrü bittiği vakit erken ya da geç mutlaka ruhunu teslim edip şu dünyadan, sıkıcı yerden ayrılıp asıl vatanına, yurduna dönecektir; öyleyse gideceği vakti bilmediğinden bunu bir an önce tamamlamalıdır.

Mevlânâ'nın "Ben cinleri ve insanları yalnızca bana ibadet etsinler diye halk ettim." <sup>343</sup> ayetinin mealinde buyrulduğu gibi; kişinin tüm şeylere kabiliyetli oluşuyla beraber asıl amacının Allah'a kulluk etmek olduğunu söylediğini ifade etmiştik. İnsanlar ibadet için halk edilmiştir.<sup>344</sup> Bir taraftan ibadetin sadece fikir ve kelimelerle olmayacağı; Kulluğun, şahsın Allah'a olan imanı ve muhabbeti noktasında gözetici olarak şöyle söyler:

"Sevgi (Kulluk), fikir ve manadan ibaret olsaydı, bize oruç ve namaz lüzumlu olmazdı. Eğer kulluk sadece söz ile ya da düşünce ile olsaydı, o zaman oruç, namaz, zekât ve diğer tüm ibadetler farz kılınmazdı. Sadece kişinin sevip sevmediğine bakılırdı. Öyle ki kişi seviyorum derse gereğini yerine getirmeli, kulluk vazifesini, ona emredilen ibadetleri yerine getirmelidir. “Bağlılık ve sevgiden bir eser olsun diye dostlar birbirine hediye verirler. O hediyeler, bağlılığın ve sevginin şahitleridir. Yani onlarda samimiyet ve beraberlik gizlidir. O ihsanlar, gönülde meydana gelen

<sup>340</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 31, b. 180.

<sup>341</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 31, b. 181.

<sup>342</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc. Şefik Can, c. V, s. 31, b. 182.

<sup>343</sup> *Zâriyat*, 51/56.

<sup>344</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, s. 345, b. 3006-3010.

sevginin görünen şahitleridir."<sup>345</sup> İnsanlar birbirlerini sevdiklerinde nasıl ki bu sevginin nişanesi olarak birbirlerine armağanlar verirler, bu armağanlar da sevgilerine şahitlik ederse; Allah ile kulu arasındaki sevginin şahitleri, hediyeleri de ibadetleri yerine getirmeleridir. Ne kadar çok sevgi varsa hediye de o kadar büyük ve güzel olur ki şahitliği de ona göre olacaktır.

"İster namaz ve oruç, ister hac ve cihat olsun hepsi itikat için birer şahittirler. Oruç; onun helalden bile sakındığına, harama ulaşmasının imkânsızlığına şahittir. Zekât, malını dağıttığı için şahittir. Artık başkasının malına kem gözle nasıl bakabilir? Ama o şahitler yalancı iseler, İlahi adaletin hâkimince makbul olmazlar."<sup>346</sup> tüm ibadetler imanımıza da şahittir ve aynı zamanda imanın da gereğidir. Oruç kulun, Allah'ın helal kıldığı şeyden bile sakındığına, harama ise asla el uzatamayacağına şahitlik eder. Zekât malını gönül huzuru ile verdiği ve başkasının malına asla göz dikmeyeceğine şahitlik eder. Doğru şahitlik böyledir. Eğer yalan şahitlik yaparlar ise yani kul tuttuğu oruç ile sakınması gerekenlerden sakınmaz, zekât ile malını vermekten sakınır, harama bakar, el uzatır ise onlar da kul için yalancı şahitlik yaparlar.

Yine yaratılışımızın maksadı ile ilgili Mevlânâ şu beyitleri dile getirmiştir:

"Madem ki insanın yaratılmasındaki maksat Tanrı'ya ibadet etmesidir. Şu halde ibadetten baş çeken, ibadete yanaşmayan kişinin ibadet yeri cehennemdir. İnsan her işi yapabilir, fakat yaratılmasındaki maksat ibadettir. "Ben insanları, cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" ayetini okusana. Âlemin yaratılmasındaki maksat ibadetten başka bir şey değil! Kitaptan maksat içindeki fendir ama dilersen sen onu yastık da yapabilirsin ya. Fakat ondan maksat yastık olması değil bilgi, irfan, irşat ve faydadır. Kılıcı mih yaparsan zafere mağlubiyeti tercih ettin demektir."<sup>347</sup> İnsanın yaratılış gayesi kulluktur bunu dünyada iken yerine getirmeyen yani ibadetlerini yapmayan kişi için ibadet yeri cehennem olacaktır. Bir kulun her şeyi yapması ya da bilmesi beklenmez ama yaratılış amacına uygun yaşaması gerekir. Ayette geçtiği üzere hem insanlar hem de cinler ibadet için yaratılmışlardır. Yani alem de ibadet

<sup>345</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 287, b. 2725-2728.

<sup>346</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 90, b. 184-192.

<sup>347</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc: Şefik Can, c. III, s. 297, b. 2986-2991.

için yaratılmıştır. Kur'ân'ın gelişi de ilimdir, kulluğu öğretmektir. Fakat o da amacına uygun kullanılmaz ise kul zaten kaybetmiştir. Örnek olarak da keskin kılıcın çivi gibi kullanılması nasıl işe yaramaz ise, kitap da öyledir demektir.

“Bize o kulluğu O buyurdu... bu sözü söylememiz, kendiliğimizden değil ki! Canımız O'nun emrini yerine getirmek için, bunun için yaşıyoruz, bunun için yaratıldık. Kuma tohum ek dese bile biz ekeriz.”<sup>348</sup> İnsanlara kul olmayı, kulluğu ve ibadet etmeyi emreden Allah'tır. Canlar O'nun emirlerini yerine getirmek için yaratıldılar ve bunu yerine getirmek için yaşamakta, nefes almaktadırlar. Allah her neyi emrederse yerine getirmekle mükelleftirler.

İbadetlerde en önemli şeylerden birisi de ihlas/samimiyettir. Yani kul yaptığını yalnızca Allah için, O'nun rızasını sevgisini kazanmak için samimi bir biçimde yerine getirmelidir. Nitekim Mevlana hazretleri de ihlassız yapılan ibadetleri meşhur misali olan içi olmayan cevizlere benzetmiştir.<sup>349</sup> Nasıl ki içi boş olan cevizler işe yaramaz veya ekildiğinde ürün vermezse samimiyetsiz yapılan ibadetler de aynen böyle fayda vermemektedir:

“Oruç tutmakta, dua etmekte... namaz kılmakta, zekat vermekte... başka ibadetlerde bulunmakta, fakat ruhu bir zerre bile zevk duymuyor. Ne güzel ibadetler ediyor, ne hoş işlerde bulunuyor. Fakat bir parçacık bile tat yok. İbadeti kışırardan ibaret, iç yok. Cevizler çok ama içleri boş! İbadetlerin netice vermesi için zevk gerek. Tohumun ağaç olması için iç gerek! İçsiz tohum fidan olur mu? Cansız surette hayalden başka bir şey değil.”<sup>350</sup> Yaratılışın gereği olarak ibadetler yerine getirilmelidir fakat ibadetler yapılırken dikkat edilmesi gereken bir şey vardır ki bu da ibadeti ibadet yapan şey o ibadetteki huşudur ve ondan alınan zevktir. Sırf yükten kurtulmak için yapılırsa o ibadet zaten geçerli değildir. Nasıl ki içi boş olan ceviz tat vermez ve yenilmezse, zevksiz ve ruhu olmayan ibadetler de tat ve zevk vermez. İbadetlerden güzel sonuç alınabilmesi için de zevk gereklidir. İçi olmayan tohum, fidan olup büyümeyeceği gibi, zevksiz huşu olmadan yapılan ibadetten de cansız suret gibi bir gelişme beklemek hayaldir.

<sup>348</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, s. 240, b. 2928-2929.

<sup>349</sup> Yeniterzi, *a.g.m.*, s. 142.

<sup>350</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc: Şefik Can, c. II, s. 290, b. 3392-3397.

“Bauroğlu Belam’la melun İblis bu kadar ibadet ettiler, ne dinleri fayda verdi ne ibadetleri.”<sup>351</sup> Misal olarak Belam ve İblis anlatılmaktadır. Onlar ibadet etmekten geri değillerdi fakat o ibadetleri nasıl ki kendilerine fayda vermedi, içleri boş çıktı, diğer kullar da buna dikkat etmelidirler.

Yapılan ibadetler Mevlânâ’ya göre hem Allah’ın razı olacağı fiiller hem de imanın ve yapılan ibadetlerin tabiri caizse birer şahididir. Bu konuda; “Dışta olan namaz, oruç ve sair ibadetler, içteki nura tanıktır. Bu namaz, oruç ve savaş da inanışa tanıktır. Bu zekât, hediye, bu hasedi bırakma da kendi sırrından haber vermedir. Oruç der ki; bu helalden çekindi, bil ki harama ulaşmasına artık imkan yok. Zekât der ki; kendi malını bile veriyor, artık kendisiyle aynı dinde, aynı yolda olandan nasıl çalar? Fakat bu işleri riya ve tezvirlle yaparsa o iki tanık, Tanrı’nın adalet mahkemesine kabul edilmez.”<sup>352</sup> derken yapılan ibadetlerin Allah’ın emirlerine ve rızasına uygun olması gerektiğini, içinde riya olmamasını ve bu yapılan ibadetlerin kulun kalbindeki imana hem şahit, hem de koruyucu olduğunu ifade etmektedir.

Mevlânâ ibadetlerin zamanla sınırlı olmasını istemeyen kullar için ise; “Ey yiğit er, ben bu muayyen buluşma vakitleri ile kanaat edemiyor, senin sohbetine dayanamıyorum. Namaz ve yol gösteren ibadet, beş vakit olarak farz edildi. Fakat aşıklar daima namazdadır.”<sup>353</sup> Demektedir. Gerçek manada kulluk yapan, ibadet eden kişi Allah’ın emirleri ile sınırlı kalmaz hatta daha fazlasını yapmak ister. Çünkü içindeki, iman aşkının gereği budur. Namaz günde beş defa farz ise o daima namazla meşguldür demektedir.

İbadetlerin Allah katındaki değerinden bahsederken Hz. Mevlânâ ömrü altın kesesine, gece ile gündüzü de sarrafa benzetmektedir.<sup>354</sup> Ömür altın kesesi nasıl kıymetli ise öyle kıymetli, değerli bir zaman dilimidir.

Mevlânâ vücudu kulluk yapan, fakat ruhu secdeye gitmeyen mahvolmuş kalpleri içi olmayan yemişlere benzetmektedir: "Kulun ibadetlerine güzellik katan,

<sup>351</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, s. 340, b. 4789.

<sup>352</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 45, b. 183-198.

<sup>353</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, s. 197, b. 2668-2674.

<sup>354</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, s. 76, b. 124-128.

ondan alınan zevktir. Çekirdeğin ağaç olması için, çekirdeğin içli olması gerekir."<sup>355</sup> Bu tarafıyla kulluğun bir diğer yanı da, Müslümanla Müslüman gibi görüneni birbirinden ayırt eden bir ayırıcı olmasıdır: "Münafıkla mümini namazında gör. Biri riya, diğeri ibadet ve yalvarmak için kılıyor. Oruç, hac, namaz ve zekât Mü'min ile kâfirleri belirtir. Mümine ibadet ebedi bir safa, nifak sahiplerine ise can derdidir."<sup>356</sup> "İbadetleri ihlastan uzak, gösterişte kalan kimseler; miski tenine süren, ruhu nahos kokularla dolu insanlar, ibadetleri de çöplükteki yeşillik ve apdeshanede biten gül gibidir."<sup>357</sup> Eğer ibadetler samimiyetten uzak, gösteriş için yapılıyorsa, teni güzel koksa da ruhu kötü kokan gibidir. Bu insanların yaptıkları ibadetler de çöplükte biten gül ve yeşillik gibidir.

Mevlânâ'nın hayatı İslam'dır. O İslam'ı tam manasıyla yaşamış, Kur'an'dan, Hz. Peygamberimiz (sav)'in hadis ve sünnetlerinden bir an olsun ayrılmamıştır. Fakat burada Mevlânâ sadece İslam'ın dışında görünen ibadetleri yapmayı değil, bunların asıl manalarını anlamayı da tavsiye etmektedir. Kabuk-öz meselesi örneğinde olduğu gibidir.<sup>358</sup> Kişinin sadece yaptığı fiil değil, o fiil için samimiyet olması gerekmektedir. Kulluktan maksat kişinin ihlaslı olmasıdır. İhlaslı olmayan ibadet içi bozulmuş tohuma benzer. Görünüş itibariyle ibadettir fakat öz itibariyle değildir.<sup>359</sup> Mevlânâ *Mesnevi*'sinde de ibadetlerin kabuk yani zahiri kısmının insanın içinde var olan cevher ve imanı işaret ettiğini ve bunların vazgeçilmez olduğunu ifade etmektedir.<sup>360</sup> Mevlânâ ibadetler konusunda diğer tüm konularda olduğu gibi iç-dış, kabuk-öz yani zahir batın noktasında şu açıklamaları yapmaktadır: "Ey şekle, surete tapan, git de manayı elde etmeye çalış, çünkü mana suretin kanadı gibidir."<sup>361</sup> "Mana ehli ile düş kalk da onlardan hem lütuflar, ihsanlar elde et, hem de manevi güç kazan, ilahi muhabbetle genç ve dinç kal."<sup>362</sup> "Şu ten içinde bulunan ruh,

<sup>355</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 287, b. 3432.

<sup>356</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 156, b. 296-298.

<sup>357</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 167, b. 269-273.

<sup>358</sup> Âsaf Halet Çelebi, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti, Eserlerinden Parçalar*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939, s.51.

<sup>359</sup> Osman Nuri Topbaş, *Mesnevi Bahçesinden; İnsan Denilen Muamma*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 198-199.

<sup>360</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 19, b. 183-191.

<sup>361</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc. Şefik Can, c. I, s. 60, b.710.

<sup>362</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 60, b.711.

manadan, aşktan habersiz ise o, kın içindeki tahta kılıç gibidir.”<sup>363</sup> “O tahta kılıç kınında buldukça görünüşte kıymetli, işe yarar sanılır, dışarı çıkınca ancak yanmaya yarar.”<sup>364</sup> “Tahta kılıçla sakın savaşa gitme, önce onu bir gözden geçir, onun ne olduğunu anla ki, işin ağlayıp inlemeye varmasın”<sup>365</sup> yalnızca zahire bakılarak ibadet yapılmaz. Yani ibadetlerin içi mana olarak dolu değilse boşa yapılmış demektir. İbadetler hakiki manada yapılırsa elde edilecek kazanç çoktur. Hem ihsanlar kazanır, hem de manevi güç elde eder. Eğer ruh manadan, aşktan habersiz ise kını içindeki tahta kılıç gibidir. Nasıl ki tahta kılıç kının içinde iken kıymetli, gösterişli ise de kınından çıktığı vakit gerçek ortaya çıkar. Hem değersiz, hem güçsüzdür, işe de yaramaz.

Kullukta irade çok önemlidir. Allah Teâlâ eğer irade vermeseydi insanlar da melekler gibi olurdu. Mevlânâ bu konuda ibadetleri kulun kendi iradesi ve isteği ile yapması gerektiğini söyler ve beyitlerinde şu şekilde dile getirir: “Dilediğimi yapmak kudreti, ibadetin tuzudur, lezzetidir. Yoksa bu gökyüzü de ihtiyarsız dönüp durmada. Fakat dönüşünden dolayı ne bir sevaba girer, ne bir günaha. Çünkü hesap vakti sevap da ihtiyari olarak yapılan ise verilir, günah da. Zaten bütün âlem Allah’ı tesbih eder. Fakat bu zoraki teşbihten, bir sevap elde edilemez.”<sup>366</sup>

“Kulluk ve iman şimdi makbuldür fakat ölümden sonra her şey meydana çıkınca inanmak bir işe yaramaz”.<sup>367</sup> Sözüyle de imanın ve ibadetlerin, kullara dünyada iken inanmaları ve yapmaları karşılığında bir yararı olacağını, ahirette yani öldükten sonra anlaşılabilir bir fayda vermeyeceğini ifade etmektedir.

Kullukta iradenin önemli olması kadar, ibadetin aşk ve muhabbetle yapılması da o derece önem arz etmektedir. Bu şekilde olmayanları Mevlânâ içsiz kabuklara benzetmektedir. İçsiz tohumun ağaç olmayacağı gibi, muhabbetsiz, aşksız ibadet de olmamaktadır.<sup>368</sup> Âdem’in kulluğuyla İblis’in kibrine bak da aradaki farkı gör; (sen)

<sup>363</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 60, b.712.

<sup>364</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 60, b.713.

<sup>365</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 60, b.714.

<sup>366</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, s. 268, b. 3287-3289.

<sup>367</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 291, b. 3640.

<sup>368</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, ss. 260-261, b. 3393-3398.

Âdem'in kulluğunu seç!<sup>369</sup> Diyerek bize bunu açıklamaktadır. Yani şeytan da muhabbet ve aşk yoktur. Hz. Âdem'de ise tam tersi kulluğu aşk ve muhabbet ile yoğrulmuştur.

Kulluk en önemli vazifedir. Amellerin yapılışı ve kalbin ihlasla, tertemiz bir şekilde dolu olması ilelerdir. Hz. Mevlânâ bu konuda çuvalın en altındaki deliği, yırtığı kapatmadan onu doldurmanın mümkün olmadığını ifade etmektedir.<sup>370</sup> Yani ameller temiz, Allah'ın razı olacağı bir kalp ile yapılırsa ancak mutluluğa vesile olacaktır. Samimi bir şekilde ibadetlerini yapmayanlar için Hz. Mevlânâ secde edildiğinde samimi olunsaydı, Allah'ın her türlü noksanlıklardan münezzehe olduğu anlaşılırdı. Şeklen değil de gönül olarak secde edilmesini söylemiştir.<sup>371</sup>

İbadetleri yerine getirmekten maksat sadece şeklen değil ya da otomat halden kurtulup ihsan duygusunu kazanmaktır. Yani Allah'ı görüyormuşçasına ibadetlerini yerine getirmektir.<sup>372</sup> “Sevgi, düşünce ve manadan ibaret olsaydı senin oruç ve namazının zahiri suretleri de kalmaz, yok olurdu. Dostların birbirlerine armağanlar sunmaları, dostluğa nazaran ancak görünüşe ait şeylerdir. Fakat bu suretle o armağanlar gönüllerde gizli bulunan sevgilere şahadet eder. Çünkü Ey ulu kişi, zahiri iyilikler gizli sevgilere şahittir.”<sup>373</sup> Yani yalnızca iç manada tek başına işe yaramamaktadır. Çünkü seven kul sevgisini sadece kalpte ya da dilde seviyorum diyerek değil, ibadetlerle göstermek durumundadır. Kısacası zahir-batın, mana-suret, iç-kabuk dengesini iyi sağlamak gerekmektedir.

Mevlânâ hem inancın gereklerine hem de İslamiyet'teki tüm emirlere ve yasaklara riayet ettiği, sınıksız bağlı olduğu nihai bir gerçektir. Bundan dolayı eserlerinde inanç konuları olsun, ibadet konuları olsun oldukça geniş bir yer ayırmaktadır. Bu konuyu üç esasa dayandırmaktadır: İbadetin zorunluluğu, ibadetin ihlasla yapılması ve ibadetin karşılığı (ödülü)<sup>374</sup>

<sup>369</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc. Ahmed Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahrallı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, c. IV, s. 289, b. 3343.

<sup>370</sup> Osman Nuri Topbaş, *İmandan İhsana Tasavvuf*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2011, s. 32.

<sup>371</sup> Topbaş, *a.g.e.*, s. 36.

<sup>372</sup> Topbaş, *a.g.e.*, s. 48.

<sup>373</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc: Şefik Can, c. I, s. 211, b. 2625-2629.

<sup>374</sup> Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin Rumi*, 7. Baskı, TDV Yayınları, Ankara, 1995, s. 69.

Kulluktan maksadın ne olduğu konusunda Mevlânâ: “Kullukta bulun da belki sen de âşık olursun. Kulluk bir kazançtır ki amelle elde edilir. Kul kulluktan azad olmak istemez. Kul daima elbise, vergi diler. Aşığın elbisesiyse daima sevgilinin cemalidir.”<sup>375</sup> Demektedir.

Mevlânâ, bütün ibadetlerin yapılması konusu üzerinde titizlikle durur; ama en çok vurguladığı kulluk namazdır. Müslümanın miracı namaz, Allah'a yaklaşımda ilk aşamadır: "Çünkü şükredene nimetinin arttırılacağı vadolunmuştur. Secdenin karşılığı da Hakk'a yaklaşımdır. Rabbimiz: 'Secde et de yaklaş' ".<sup>376</sup> Buyurdu. Bedenlerimizin secde etmesi, canı hakka ulaştırır."<sup>377</sup>

Mevlânâ ibadetleri uygulama noktasında titiz davranmaktadır. Namazı gecelerce kılmış, secdeden başını tüm gece kaldırmadığı görülmüştür. Oruç ibadetinde yine aynı şekilde uzun süre oruçlu kalmıştır. Aç kaldığında mutlu olmuş, yemek yemeyi istememiştir.<sup>378</sup> İbadetler konusuna çok fazla önem verir. Çünkü ibadetlerin aynı zamanda imanın şahidi olduğunu şu sözleriyle dile getirir: “Bu namaz, oruç, hac ve cihat imanın şahididir.”<sup>379</sup>

Mevlânâ ibadetlerin imanın şahidi olduğunu dile getirir fakat ibadetlere güvenilemeyeceğini de söyler. Bu konuda; “Cenab-ı Hakk’ın inayetinin bir zerresi, itaat ve ibadete güvenen binlerce adamın itaat ve ibadetinden yeğdir.”<sup>380</sup> Diyerek ibadeti yapmanın gerekliliğini fakat yaptıktan sonra da inayetin Allah’tan beklenilmesi gerektiğini söyler.

Konya’nın önde gelenleri Mevlânâ’ya “Ameller yapılan ibadetlere, kulluklara neticelerine göre hükmolunur.” Hadisinin hikmetini sormuşlardır. Hz. Mevlana hadisin söylenme sebebinin Peygamberimiz (sav) döneminde kötü tanınan birisinin vefatından dolayı ailesinin duyduğu utanç ile hemen mezara defnettiklerini, sabah olunca da Cebrail (as)’ın Hz. Peygamber (sav)’e gelerek o genç için namaz kılıp dua etmesini söylemesi üzerinedir. Bu genç ölürken şehadet getirmiş, günahlarından af

<sup>375</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 223, b. 2728-2730.

<sup>376</sup> Alak, 96/19.

<sup>377</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, b. 11-12.

<sup>378</sup> Safi Arpaguş, *Mevlânâ ve İslam*, s. 409.

<sup>379</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc. Avni Konuk, c. V, s. 87, b. 183.

<sup>380</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, s. 306, b. 3869.

dilemiştir. Allah Teâlâ onu bağışlamış, günahlarını affetmiştir. Peygamber (sav)'de sevinip bu hadisi söylemiştir.<sup>381</sup>

Mevlânâ kendisi Allah'a ve Peygamber'e (sav) olan bağlılığını şu sözlerle ifade etmektedir: “Bu can bu tende olduğu müddetçe ben Kur'an'ın kölesiyim. Ben Tanrı'nın seçkin Peygamberi Muhammed'in yolunun toprağıyım.<sup>382</sup> Vehimle akıl mihenk olmadıkça meydana çıkmaz. Her ikisini de hemen mihenge vur. Bu mihenk de Kur'an'dır, Peygamber'in sünnetidir.”<sup>383</sup> Bu sözlerle İslam'ın doğrularının bilinmesi noktasında Kur'an ve sünnetin rehberliğinin vazgeçilmezliğini ifade etmiştir.<sup>384</sup> “Eğer insan surette insan olsaydı, Ahmet'le Ebu Cehil müsavi olurdu.”<sup>385</sup> Yani bir insanı diğer bir insandan ayıran Allah'a olan yakınlığı, kulluğu, ibadetleri, ihlası ve takvasıdır<sup>386</sup> demektedir.

Mevlânâ her davranış ve fiilinde Hz. Muhammed(sav)'i örnek almıştır. Hatta öyle ki Allah aşkı, peygamber sevgisi onu tamamen ibadete, riyazete daha da fazla yöneltmiştir.<sup>387</sup> Mevlânâ yine Peygamber (sav) hakkında şu sözleri dile getirmektedir: “O olmasaydı gökyüzü olmazdı, dönmezdi, nurlanmazdı, meleklerle yurt kesilmezdi. O olmasaydı denizler olmaz, denizlerdeki heybet vücut bulmaz, balıklar ve padişahlara layık inciler meydana gelmezdi. Yine o olmasaydı yeryüzü olmaz, yeryüzünün içinde defineler, dışında yaseminler yaratılmazdı.”<sup>388</sup>

Mevlânâ'nın ibadet konusunda bir düşüncesi vardır ki o da sadece ibadete kurtulunamayacağıdır. Yani Allah Teâlâ dilemedikten, lütfetmedikten sonra kul bu durumdan çıkamayacaktır. Bunu *Mecâlis-i Seb'a*'nın 63.sayfasında şu şekilde dile getirmektedir: “İbadet, itaat oğulları olmayın, ezel oğulları olun; ibadete güvenmeyin, ezeli Allah'ın lütfuna güvenin. Zahitler şöyle yapalım, böyle edelim

<sup>381</sup> Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, s. 109.

<sup>382</sup> Mevlânâ Celâleddin Rumi, *Rubâiler*, çev.: M. Nuri Gençosman, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1971, s. 44, b. 1052.

<sup>383</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, çev.: Veled İzbudak, c. IV, s. 54, b. 186.

<sup>384</sup> Abdülhakim Yüce, “Tasavvufta İnsan-ı Kamil ve Mevlânâ”, *Tasavvuf Dergisi*, S. 14, Ankara, 2005, ss. 63-75, s. 56.

<sup>385</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, çev.: Veled İzbudak, c. I, s. 45, b. 82.

<sup>386</sup> Yüce, *a.g.m.*, s. 68.

<sup>387</sup> Can, *a.g.e.*, s. 119.

<sup>388</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, ss. 167-168, b. 2102-2106.

diye ibadeti düşünürler; ariflerse Hakk şöyle yaptı, böyle etti diye lütfu düşünürler, ibadetin hayhuyunu düşünmezler.”

Mevlânâ ibadetlerin fihki boyutuna da dikkat etmektedir. Farzlar yerine getirilmeli, sünnetler asla terk edilmemelidir demektedir.<sup>389</sup> Kendisi bizzat farzları yerine getiren, nafilerle zamanını değerlendiren, hatta her vaktinde Allah ile beraber olan bir âlimdir. Birçok insan aslında onun yaşamını, sözlerini çok fazla idrak edememiştir. Mevlânâ kendisini anlamayanlar için: “Benim nefesim âlemlerde ne ateşler yakmıştır. Benim bu fani sözlerimden ne bekalar coşup zuhur etmiştir. Kulaklar ancak benim sözlerimin dışını anlıyor. Canımdan coşup gelen feryatları kim anlayacak?”<sup>390</sup> “Herkes kendi anlayışına, zannına göre, benim dostum oldu. Ama kimse benim gönlümdeki sırları araştırmadı, öğrenemedi.”<sup>391</sup> demektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki yine Mevlânâ’nın kendi tabiriyle sadece söylediği şeylere bakıp (kabuk-dış), asıl kastettiği manayı (öz-iç) anlamazsak hiçbir zaman ne demek istediğini öğrenemeyeceğiz. Fakat biz bu fikrine katılmamaktayız. Çünkü Mevlânâ’da tüm inananlarda olduğu gibi İslam’a hizmet için çabalamış, Allah’ın emirlerini yerine getirmeye çalışmış bir kuldur. Peygamber (sav)’in anlattıkları, davranışları anlaşılmaktadır. Öyle ki O’nun kadar Allah aşkı son haddinde olan başka kimse yoktur. Kendisi tüm peygamberler içinde en üstünüdür.

## 2.1. Mevlânâ’ya Göre Ezan

Şüphesiz ki Mevlânâ’nın irşat ve davet için önemli saydığı vasıtalardan biri de hem namaza çağrı, hem de dinin ve davetin şiarı kabul edilen ezandır. O ezanın hem ibadetlere bir çağrı olarak müminlere, yani ümmet-i icabete hitap ettiğini, hem de ümmet-i davet için İslam’a ve hidayete çağrı anlamı taşıdığını düşünmektedir.

<sup>389</sup> Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin Rumi*, s. 417.

<sup>390</sup> Ali Nihat Tarlan, *Mevlânâ*, Hareket Yayınları, İstanbul, 1974, s. 88.

<sup>391</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, çev: Veled İzbudak, c. I, s. 1, b. 6.

Sözlükte ezan mutlak çağrı, ıstılahta ise belirli sözler ile namaz vaktinin girdiğini ila etmek, haber vermek demektir.<sup>392</sup>

*Mesnevî*'deki "Can kemaldır, onun çağırması ve sesi de kemaldır. Onun için Hz. Peygamber; "Ey Bilal, bizi dinlendir, ferahlandır, Ey Bilal Gönlüne nefhettiğim o nefhadan, o feyizden dalga dalga coşan sesini yücelt. Adem'i bile kendinden geçiren, gök ehlinin bile akıllarını hayrete düşüren o nefhayla sesini yükselt"<sup>393</sup> buyurdu şeklindeki ifadeler Hz. Peygamber'in(sav) müezzini olan Bilal-i Habeşi'nin hoş seda ve sesiyle okuduğu ezanın mahiyetini ortaya koymaktadır. Bu beyitler de göstermektedir ki, Hz. Peygamber (sav) bu dünya vazifeleriyle fazla meşgul olup da dünyanın gürültü ve görüntüsünden kaçıp, mânâ âlemine sığınmak, bu mânâ âleminde dolaşıp dinlenmek ihtiyacını duyduğu zamanlarda da bu sefer Bilal-i Habeşi'ye seslenirdi. "Erihna ya Bilâl!" Çünkü güzel insan sesinde ruhaniyetin ihtizazları vardır. İnsanı ruhtar âlemine yine insan sesi yükseltir. Bilal-i Habeşi'nin sesi çok güzeldi, davudi ve ruhaniydi. Hz. Muhammed(sav) bu sestem yükselen şevk ile mânâ âlemini deler ve dünya ile ukba arasında bir itidal arasında dururdu.<sup>394</sup> Bu da göstermektedir ki, insanın dünya işleri ile hemhal olup, manevi âlemden ve ilahî menşinden uzaklaştığı anlarda onu kendine getirecek, aslını ve gayesini, varoluş sebebini hatırlatacak yegâne unsur güzel sestir. Gayesi insana bu hususiyetlerini hatırlatmak olan Mevlânâ da bunun önemini müdrük bir mutasavvıftır.

Mevlânâ, yine *Mesnevî*'de ezan ve müezzin kelimelerine âlem olmuş Bilal-i Habeşi'nin İslam ile şereflenmesi üzerine ona yapılan eza ve cefaları, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Peygamber'in (sav) onun kurtarılması için ortaya koydukları fedakârlık ve gayretlerini anlatır. İslam'ın tebliğinde onun üstleneceği büyük misyonun ve ifa edeceği görevin önemine binaen onu çektiği sıkıntılardan ne pahasına olursa olsun kurtararak İslam'ın emrine sunma gayretlerini dile getirmektedir. Hz. Peygamber'in(sav) Bilal'e müezzinlik görevi vermesine işaret ederken de; "Ey Bilal bizi ferahlandır" demek için bir güneş Bilal'in evine gitti. Ey Bilal, düşman

<sup>392</sup> Cürcani, a.g.e., s. 100.

<sup>393</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c I, s. 158, b. 1986-1988; İsmail Rasuhi Ankaravî, *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı-Mesnevî Beyitleriyle Kırk Hadis Şerhi*, Haz. Semih Ceylan, Dârul Hadis Yayınları, İstanbul, 2001, c. I, s. 404. Hadis için bkz.; Ali Yardım, *Mesnevî Hadisleri* (Doktora Tezi), Kayseri, 1970, s. 41.

<sup>394</sup> Ken'an Rifâi, *Şerhli Mesnevî Şerif*, İstanbul, 1973, s. 339.

korkusuyla dudak altından söylediğin sözü minarelere çık da kâfirlerin körlüğüne rağmen bağır!”<sup>395</sup> Dediğini ifade ederek onun bu görevinin ulviliğini belirtmektedir.

Mevlânâ ezanı Hz. Peygamber'in(sav) adının baki kalmasını ve getirmiş olduğu dinin yüceliğinin haykırılmasını temin eden bir vasıta olarak görmektedir. O'nun (sav) soyunun devam etmeyeceğini ima eden kimselere karşı Kur'ân- Kerim'in bu husustaki ayetlerine<sup>396</sup> paralel bir ifade ile: "Ey soyu-sopu belli kişi, o mızraklarla sopayı görmediysen o beylerin adlarıyla Hz. Peygamber'in adına bak! Onların adlarını kuvvetli, şiddetli ölüm seli sildi süpürdü. Fakat Ahmed 'in adı ve devleti bâki! Onun nöbetini günde beş defa vuruyorlar. Bu kıyamete kadar her gün böyle sürüp gidecek!”<sup>397</sup> demektedir. Yine bu anlamda, "Niçin minarelerde yalnız Allah a sena etmeyip, Muhammedi de anıyorlar diyen birisini, "Muhammed'in övülmesi, Allah'ın senası değil midir?”<sup>398</sup> şeklinde ikaz etmektedir.

Bir mektubunda dile getirdiği şu ifadeler de aynı manaya işaret etmektedir: "Yüce minarelere bak; müezzinlerin ezanları, yüce minberlerde söylenen sözleri, vaaz edenlerin vaazları, çocukların mekteplerdeki ilahilerini, daha da başka sözleri dinle. Bunların hepsi de, Allah rahmet etsin, esenlik versin ona, Muhammed'in iyilikleridir, çabasıdır, kâfirlerden çektiklerine, onların kasıtlarına karşı sabredişini övüştür.”<sup>399</sup> Bu genel anlayıştan sonra ezanın aynı zamanda insanın kurtuluşu için genel bir dâvet olduğunu düşünen Mevlânâ, "Kul günde beş kere namaza gel, feryâd et diye dâvet edilir. Müezzinin "Haydin felâha" demesi yok mu? O felâh, bu ağlayış bu sızlanıştır.”<sup>400</sup> demektedir.

Mevlânâ'nın irşat konusundaki en dikkat çekici ifadelerini, *Mesnevi*'de hikâye ettiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber'in(sav) uygulamasında da görüldüğü üzere ezan okuyan kimsenin sesinin ve okuyuş tarzının bu dâvet ve irşat ile uygunluk arz etmesi onun da üzerinde titizlikle durduğu bir gerçektir. Bu hususu ortaya koymak için

<sup>395</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, ss. 90, b. 1098-1099.

<sup>396</sup> Kevser, 108/3.

<sup>397</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 225, b. 2799-2801; Ankaravî, *a.g.e.*, c. IV, s. 627; Tahir Olgun (Tâhiru'l-Mevlevî), Şerh-i Mesnevî, Şamil Yayınevi, İstanbul, ts., c. XIII, s. 725.

<sup>398</sup> Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 346.

<sup>399</sup> Mevlânâ, *Mektuplar*, trc.: Abdülbaki Gölpınarlı, 1. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1999, ss. 157-158.

<sup>400</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 133, b. 1599-1600; Ankaravî, *a.g.e.*, c. V, s. 377.

anlattığı kâfir ülkesinde ezan okuyan kötü sesli müezzin ile ilgili hikâye önemlidir. Hikâye ana hatları ile şu şekilde ifade edilmektedir:

Hristiyan ülkesinde ezan okuyan kötü sesli bir müezzin vardır. Etrafındaki Müslümanlar ona "Ezan okuma, savaş çıkar, düşmanlık uzar" deseler de inat edip o ülkede ezan okumaya koyulur. Halk genel bir kargaşalıktan korkarken bir de bakarlar, elinde bir elbise, Hristiyan'ın biri çıka gelir. "Söyleyin o müezzin nerede? Onun salâ ve ezanı, bana rahatlık verdi" diye müezzini aramaktadır. "Yahu nasıl olur? Hiç o kötü ses, insana rahatlık verir mi?" diye sorduklarında, "Benim çoktandır Müslüman olmak isteyen güzel bir kızım vardı. Bu Müslüman olmak sevdası kafasından bir türlü çıkmıyordu. Bu kadar Hristiyan ona öğüt verdi fakat gönlünde iman sevgisi, öyle bir yerleşmişti ki bu dert beni kahrediyordu. O her an imana yöneldikçe ben dert içindeydim. Bu hususta elimde hiçbir çare yoktu der. Nihâyet bu müezzin ezan okuyunca kızım, "Bütün ömrümde bu kilisede, şu manastırda bu derece çirkin bir ses duymadım. Bu çirkin ses nedir? Kulağıma geldi de beni berbat etti" dedi. Kız kardeşi ona, "Bu ezandır, Müslümanlar okur, bununla Müslümanları ibadete çağırırlar" deyince önce inanmadı başkalarına sordu, onlar da evet deyince inandı ve yüzü sapsarı kesildi ve Müslümanlık hevesi de kalmadı. Ben de bu sıkıntı ve azaptan kurtuldum, dün gece korkusuz, rahat bir uyku uyudum. Onun sesinden bundan dolayı rahatladım. Onun için de ona hediye getirdim, nerede o adam?" diye sorar. Müezzini görünce de, "Bu hediyeyi kabul et, beni büyük bir dertten kurtardın, elimi tuttun. Bana öyle bir ihsanda bulundun ki, senin azat kabul etmez bir kulun oldum. Malda, mülkte, zenginlikte tek bir kişi olsaydım ağzını altınla doldururdum"<sup>401</sup> der. Mevlânâ zahirde de önemli gördüğü bu hikâyeyi anlattıktan sonra her zaman ki gibi kıssadan hisse çıkararak irşada yönelmekte, bir benzetmeyle benzeri bir başka hususu ifade etmektedir. Ona göre bu ve böylesi bütün ezanlar iman ve Mü'min adını sâdece isim ve sıfat olarak taşıyan, imanının gereklerini yerine getirmeyen insanların imanı gibi yol kesicidir, kötü bir örnektir<sup>402</sup> ve faydadan çok zararlı sonuçlar doğurmaktadır.

<sup>401</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, ss. 275-277, b. 3367-3390.

<sup>402</sup> Ankaravî, *a.g.e.*, c. V, s. 721.

Mevlânâ ezanı, Allah'ın ve onun yüce Peygamber'inin(sav) adının tazim ve hürmetle anılması olarak kabul eder. Bu anılma esnasında ona içinde anılan isimlerin sahiplerine gösterildiği üzere her türlü saygı ve ihtiramın gösterilmesi gerekmektedir. Eflâkî, Mevlânâ'nın bir vaazında namazın önemi ve namaz kılanların faziletleri hakkında irşat edici bilgiler anlatırken onun ezana karşı saygıyı ortaya koymasından önemli olan şu menkıbeyi rivayet ettiğini ifade etmektedir: "Belh'te bir derviş vardı. Müezzinin "Allahu Ekber" demesinde ayağa kalkar ve müezzin ezanı bitirinceye kadar tevazu ve zillet gösterirdi. Bu adam son nefesi gelip de temiz ruhunu Allah'a teslim edeceği sırada ölüm döşeğinde iken müezzin ezan okumağa başladı. Ezanı duyar duymaz yine Allah'ın izni ile eskisi gibi yerinden kalktı, aynı ikram ve tazimde bulundu. Allah onun yaptığı bu büyük tazimin bereketi yüzünden ölüm azabını ona tatlılaştırdı ve o insan ruhunu kolay teslim etti. Bu davranışı sebebiyledir ki onu mezara koydukları vakit Münker ve Nekir gelip, sorgularda buldukları zaman Allah, "Benim kulumun işini kolay yapınız, edep ve terbiye ile dönüp gidiniz. Çünkü o hayat kaydında iken daima benim aziz olan adıma yüceltir ve bana tevazu gösterirdi" buyurmuştur.<sup>403</sup> Mevlânâ'nın bu tür hikâye ve menkıbelerle özendirilmeye yönelik irşat ve anlatımlarının varlığı görülmektedir. Bu hikâye ile ezana hürmeti ve ezanın bir Mü'min için neler ifade etmesi gerektiğini açık bir şekilde ifade ettiği görülmektedir.

Mevlânâ, ezanın sâdece bir mûsikî unsuru ve insanı etkileyip cezbeden bir ses olmadığını, İslam'ın şîârından olması sebebiyle bu dinin temsil ve tanıtım özelliklerinden birisi olduğunu düşünmektedir. Allah'ın ve Hz. Peygamber'in isimlerinin genellikle kâinata ve insanlığa sunulduğu, insanların maddî ve manevî olarak "hayat verici bir çağrı"<sup>404</sup> ya dâvet edildiği önemli bir unsur olarak görmektedir.

<sup>403</sup> Ahmed Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifin (Ariflerin Menkıbeleri)*, trc. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1989, c. I, s. 214.

<sup>404</sup> Enfal, 8/24.

## 2.2. Mevlânâ'ya Göre Abdest

Abdest, Arapça'da "güzellik ve temizlik" manasına gelen vudu' kelimesiyle ifade edilir. Vudu sözlükte, güzel, parla ve temiz olmak, ıstılahta ise belirli organları yıkamak ve mesh etmektir. Denilir ki, dört uzvunu niyet ederek su ile yıkamaktır.<sup>405</sup> Bu dini temizliği anlatmak için Türkçe 'de kullanılan abdest kelimesi ise Farsça ab (su) ve dest (el) kelimelerinden oluşan ve "el suyu" manasına gelen birleşik bir kelimedir. Fıkıhta, abdeste taharet-i suğra (küçük temizlik), gusüle de taharet-i kübra (büyük temizlik) denir.<sup>406</sup>

Ayette "Ey inananlar! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi dirseklere kadar kollarınızı yıkayın. Başlarınızı meshedin ve topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın."<sup>407</sup> buyrulmaktadır.

Abdest, namaza hazırlık safhasında bedenen temiz olmak için, abdest veya boy abdestini ifade eder ve namazın dışından olan şartlarından birisidir. Doğal ihtiyaçlardan sonra, bu organlarını temizlemek, arkasından elleri yıkamak ve abdest almak, yalnızca dış temizlikten ibaret davranışlar değildir. Bedenimizdeki pislikler maddi ve manevi olarak ikiye ayrıldığından, abdest aldığımız zaman manevi pisliklerden temizlenmek de söz konusudur. İnsan bu anda yapmış olduğu yanlışlardan nedamet duyup istikbal için iyi kararlar elde edilebilir. Nedamet ve tövbe, geçmişimizi arındırıp temizler. İyi ve kötü fiilleri uzuvlarımızla yaparız. Abdest esnasında içimizden geçecek münacatlarla, söz konusu menfi davranışların nüfuzundan kurtulmaya gayret edebiliriz.

Rasulullah (sav): "Kim abdestinin başında Allah'ı zikrederse (besmele) bedeninin tamamı temizlenir. Eğer Allah'ın ismini zikretmezse, bu kimsenin sadece abdestte yıkadığı uzuvları temizlenir."<sup>408</sup> Buyurmaktadır. Yine Peygamberimiz (sav) abdestin manevi boyutu ile alakalı olarak: "Kul abdest alıp ağzına su verdiğiğinde günahları ağzından çıkar. Burnuna su verdiği zaman burnundan günahları

<sup>405</sup> Cürcânî, *a.g.e.*, s. 720.

<sup>406</sup> Abdülkadir Şener, "Abdest", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1988, c. 1, ss. 68-70.

<sup>407</sup> Maide, 5/6.

<sup>408</sup> Es-Suyuti, *el-Camiu's-Sağır*, 2/177.

dökülür. Yüzünü yıkadığında ise günahları yüzünden dökülür. Hatta iki göz kapağının kenarlarından bile günahları dökülür. Ellerini yıkadığı zaman ellerinden günahları dökülür. Hatta tırnaklarının dibinden bile günahları çıkar. Başını mesh ettiği zaman başından günahları çıkıp dökülür. Hatta kulaklarından bile dökülür. Ayaklarını yıkadığı zaman ayaklarından günahları çıkar, hatta ayaklarının ucundaki tırnaklarından bile günahlar dökülür. Abdest aldıktan sonra mescide doğru yürümesi ve namaz kılması ise onun için fazladan bir sevap olur.” buyurmaktadır.<sup>409</sup>

Gazzâlî, zahirî temizliği yerine getirdiği halde bununla yetinen kişiyi, evinin dışını badana yapıp temizlediği halde, içini temizlemeden, süpürmeden pisliklerle dolu şekilde bırakıp, sonra da padişahı evine çağırarak kişiye benzetir. Böyle bir kişi, padişaha karşı küstahlık etmiş, bu sebeple de cezayı hak etmiştir.<sup>410</sup>

Abdest Allah'ın huzuruna çıkmak için bir ön hazırlıktır. Bu hazırlıkta hem dış hem iç temizlik vardır. Sadece zahiri temizlemek yeterli değildir, özellikle de manevi olgunluğa erişmek ve tam manasıyla temizlik yapmak isteyen kişi batını temizliğe de dikkat etmelidir.<sup>411</sup>

Abdest alan kişi ilk olarak niyet eder. Allah'ın huzuruna çıkmaya niyet etmek ve hazırlanmak demektir. Sonra besmele çeker ve Allah'ın inayetini dileyerek abdeste başlar. Ağıza ve buruna su verirken insan şöyle düşünür veya dua edebilir: "Allah'ım, ismini anmak ve senin sözlerini okumak için bana yardım et. Cehennem kokusunu uzaklaştırıp bana cennetin kokusunu koklat." Yüzünü yıkarken: "Allah'ım, senin dostlarının yüzleri ak olacağı gün yüzümü ak eyle, o vakitte de benim yüzümü kara çıkarma." der. Sağ kolunu yıkarken: "Allah'ım, beni kitabı sağ yandan verilenlerden eyle hesabımı kolay kıl" Sol kolunu yıkarken "Allah'ım beni, kitabı sol yanından verilenlerden eyleme." Başını meshederken: "Ya Rahîm rahmetin beni sarsın, üstüme bereketini indir, senden başka hiçbir kimsenin gölgesinin olmayacağı zaman beni Arş'ının gölgesinde gölgelendir." der Kulaklarını meshederken: "Allah'ım, beni söz dinleyip sözün en güzelini dinleyenlerden eyle, iyilerle beraber cennete çağırarak nidayı duymamı nasip et." diye düşünür. Boynunu silerken:

<sup>409</sup> Nesâî, Taharet 35 (1,74); Ahmet b. Hanbel, el-Müsned, 4/139.

<sup>410</sup> Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmu'd-Dîn*, c. 1, s. 344.

<sup>411</sup> Mehmet Demirci, *İbadetlerde Manevi Boyut*, s. 34.

"Allah'ım beni cehennemden azat et, boynuma kölelik zinciri geçirme." diyerek dua eder.<sup>412</sup> Ayaklarını yıkarken: "Rabbim, ayağımı sıratı müstakimde, sabit kıl, beni senin yolundan ayırma." diye dua eder. Bundan sonra kelime-i şehadet getirir ve şöyle der: "Ey Allah'ım insan gafildir, kendine zulmeder. Ama ben nedamet duyuyorum, sana dönüyorum. Beni affeyle, tövbemi kabul eyle, ancak sen tövbeleri kabul edensin. Beni nedamet duyanlardan ve temizlerden eyle, iyi kullarının arasına dâhil et. Beni çok şükreden, sabreden ve senin ismini ananlardan eyle."

Mevlânâ da abdest alınırken yapılacak duaları ve bu dualarla ilgili düşüncelerini kendi beyitlerinde şöyle dile getirmektedir: "Abdest alırken her uzuv için ayrı bir dua okunacağı hadiste buyrulmuştur.<sup>413</sup> Buruna su verirken Gani olan yani çok zengin, her şeyi mevcut olan Allah'tan cennet kokusu istenir.<sup>414</sup> Mevlânâ abdest alırken okunacak dualar için söylediği beyitlerinde her uzuv yıkanırken farklı bir dua edildiğinden bahseder. Burna su verirken Allah'tan cennetin kokusunun istenmesini söyler.

"Ey Mü'min! Sen gönülden Allah'a yalvar da o koku seni alsın cennete götürsün! Gül kokusu gül bahçesinin kılavuzudur"<sup>415</sup> Buruna su verilirken edilirken duada, cennette verilecek olan kokunun gül bahçesi olduğundan bahseder. "Yüzünü yıkamayan, hurilerin yüzünü göremez ve namaz ancak temiz olarak, abdestli olarak kılınabilir."<sup>416</sup> Yüzünü güzelce yıkayan kişinin, ancak hurileri göreğinden, namazın da ancak abdest alınarak yani temiz olunarak kılınabileceğinden bahseder. "Pislikten temizlenirken de sözün "Ya Rabbi; Sen beni şu pislikten arıt!" sözü olsun.<sup>417</sup> yine Allah'a dua etmeye devam edilirken, abdest manevi kirlerden arındırır sözünün gereğinin yerine getirilmesini ister. "Arkanı yıkarken de "Ya Rabbi! Benim elim ancak buraya kadar uzandı, burasını yıkadı, temizledi. Fakat elim ruhumu, gönlümü temizlemekten, yıkayıp arıtmaktan acizdir."<sup>418</sup> Burada taharet yapılırken de aynı şekilde tam yapılamaması durumunda, Allah'tan yardım istenmesi gerektiğini

<sup>412</sup> Muhammed Hamidullah, *İslam'a Giriş*, s. 86.

<sup>413</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, c. IV, ss. 545-546, b. 2213.

<sup>414</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 546, b. 2214.

<sup>415</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 546, b. 2215.

<sup>416</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, s. 247, b. 3033.

<sup>417</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 546, b. 2216.

<sup>418</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 546, b. 2217.

söyler. “Allah’ım adam olmayanların canları bile lütfunla adam oldu; canlara ulaşan ve onları can yapan ancak Sen’in lütuf ve Kerem elindir!”<sup>419</sup> Ben aşağılık, günahkâr bir kulunum; benim başarabileceğim tek temizlik ancak bu kadardır! Ey Kerem Sahibi Allah; elimin ulaşamadığı yerlerin, içimin, gönlümün temizliğini de Sen lutf et!<sup>420</sup> “Allah’ım! Ben dış yüzümü pislikten arıttım, temizledim; iç pisliklerden de bu naçiz dostunu Sen yıka, Sen arıt!”<sup>421</sup> Kul her ne kadar temizlik yapsa, abdest alsada eksik kalır, bunu tamamlayan sadece Allah’tır. Temiz olmayan kısımlar, eksik kalan yerler için Allah’tan yardım istenmesini öğütler. Dış temizliği kulun eksik olsa da yapmaya çalıştığını fakat iç temizliği için de Allah’a dua edilmesini söyler.

Mevlânâ, ibadet hayatının bütün safhalarını derinleştirmiştir; en küçük bir pislikten sonra bile tazelenmek mecburiyetinde olan ve her gün beş vakit namazdan önce alınan abdest, onun için, önceki dönemlerde yaşamış sufilerde olduğu gibi nefsin temizlenmesinin bir sembolüdür.<sup>422</sup> Çünkü onun *Mesnevî*’de de zikrettiği gibi; "Yüzünü yıkamayan, hurilerin yüzünü göremez ve namaz ancak temiz olarak, abdestli olarak kılınabilir"<sup>423</sup> Sözü Hz. Peygamber’in(sav) dikkate alınması gereken bir öğüdüdür.

Mevlânâ: “Mustafa abdest alırken: “Namaz ancak bu abdestle sahihtir.” Buyurdu. Bundan maksat muayyen olan o abdest değildir. Yani Hz. Peygamber’in o esnada aldığı abdest değildir. Eğer namazın sıhhatinin şartı, bu muayyen abdest, Hz. Peygamber’in abdesti olsaydı, hiç kimsenin namazı doğru olmazdı. Çünkü herkesin aldığı abdest Hz. Peygamber’in aldığı abdest ile aynı değildir. Burada abdestten maksat her kim ki bu cins abdesti almazsa, namazı sahih olmaz demektir.<sup>424</sup> Derken, Peygamberimiz (sav)’in aldığı abdestten, aldığı abdest ile ilgili söylediği sözden bahsetmektedir. Buna göre de Mevlânâ eğer kast edilen abdest bu muayyen abdest olsaydı, kimsenin abdesti ve namazı da kabul olmazdı demektir.

<sup>419</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 546, b. 2218.

<sup>420</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 547, b. 2219.

<sup>421</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 547, b. 2220.

<sup>422</sup> Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, trc. Senail Özkan, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 152.

<sup>423</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, s. 247, b. 3033; Buhari, “Vudû”, 2; İbn Mâce, “Taharet”, 47; Bediüzzaman Furuzanfer, *Ehâdis-i ve Kasas-ı Mesnevî*, Tahran, 1376, s. 306; Tâhiru’l-Mevlevî, *a.g.e.*, c. X, ss. 72-793.

<sup>424</sup> Mevlânâ Celâleddin Rumi, *Fihî Mâ Fihî*, trc: Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 287.

Abdest alan kişi ihlaslı bir dille, hata ve günahlarını Allah'ın huzurunda itiraf edip, bunları affetmesini ve bağışlamasını, kulluğa yakışan bir davranışla O'na sunar, duasının kabulü için yalvarır. Böylece samimiyeti nispetinde ruhen arınıp temizlenmiş bir şekilde huzura varmaya, namaz kılmaya hazır hâle gelir. Su nasıl maddi pisliklerden arındırırsa, tövbe de manevî pislikleri yok eder diye düşünür. Halkın gördüğü yer olan vücudumu ve kıyafetlerimi temiz tutar da Allah'ın nazar ettiği yer olan gönlümü temiz tutmazsam hata etmiş olurum diye iman eder. Temizlik iki türdür, biri beden temizliği diğeri ruh temizliğidir. Beden temizliği olmadan namaz geçerli olmadığı gibi, gönül temizliği olmadan da marifet geçerli olmaz. Vücut temizliği temiz su ile yapılır. Kalp temizliği için de samimi ve saf bir iman gerekir. Kemale ulaşmış kişiler devamlı bir şekilde dışta temizlik, içte tevhid üzere bulunurlar. Daimi olarak abdestli olanı, sağ ve sol tarafındaki hafaza meleklerinin sevdiğine inanılır.<sup>425</sup>

Mevlânâ tüm konularda üzerinde durduğu zahir-batın bakış açısını burada da sürdürmektedir. Maddi kirler su ile, manevi kirler göz yaşı ile temizlenmektedir demektedir. Bu durumu: “Zahiri kör, görünen necasetlere bulaşır. Fakat can gözü kör olan kişi gizli olan görünmeyen pisliklere bulaşır. Bu görüne pislik bir parça suyla arınır, fakat içte olan pislik arttıkça artar. İçteki pislikler anlaşıldı mı gözyaşından başka bir şeyle temizlenemez. Allah kâfirlere “pis ve murdar”<sup>426</sup> Bu pislik ve murdarlık, onların dışında değildir. Kâfirlerin dışı, pisliklere bulaşmamıştır. Pislik onların huyundadır, dinindedir. Zahiri pisliğin kokusu yirmi adımlık yerden gelir, batını pisliğin kokusu ise Rey'den tut da Şam'a kadar gider! Hatta göklere çıkar. Hurilerle Rıdvanların burunlarını doldurur.<sup>427</sup> Sözleriyle dile getirmektedir. “Bu sudan maksat velilerin canıdır. O can sizin kirliliklerinizi iyiden iyiye yıkar, artırır.”<sup>428</sup> Beyitleri ile manevi kirlerden temizlenmenin başka bir yolu olarak mürşide bağlanmak olarak ifade etmektedir.

<sup>425</sup> Mehmet Demirci, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü*, 1. Baskı, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 131.

<sup>426</sup> Tevbe, 9/28.

<sup>427</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, s. 170, b. 2091-2097.

<sup>428</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 22, b. 221.

Manevi anlamda pislik içinde bulunan kişilerin onları görmesi, onlara ulaşması da imkânsızdır. Bunu da: “Cihanı görme çerçeven, anlayışındadır. Pak kişilerin sence perde ardında olması, onları görmemen pis duygundur. Bir zaman duygunu görüş suyuyla yıka. Sufilerin çamaşır yıkaması budur, böyledir. Bunu böyle bil! Sen temizlendin mi perde yırtılır. Pak kişilerin canları sana görünmeye başlar.<sup>429</sup> Beyitleri ile ifade etmektedir.

Mutasavvıflar, “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınıza mesh edip topuklara kadar da ayaklarınızı (yıkayın)”<sup>430</sup> ayetinin gereği olarak, şer’i kurallarına göre abdest alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Buna göre temizliğin ilk şekli olan bedenî temizliğin, kişinin elbisesini, bedenini ve namaz kılacağı yeri, pislik olarak kabul edilen şeylerden arındırması ile gerçekleştiğini söylemiştik. Temizliğin ikinci ve batını şekli ise, ruhun ve kalbin, çirkin ahlaki vasıflardan ve masiva yani Allah’tan gayri her şeyden uzaklaşarak arınmasıyla gerçekleşir. Bunu sağlamak da, halis ve saf bir tevhit ile mümkündür.<sup>431</sup> Bu durumda, zahirin temizliği su ile yapıldığından, örneğin bedenden pis bir şey çıktığında onu su ile yeniden sağlamak mümkündür. Bâtının temizliği ise, haset, kin, kendini beğenme, kibir, gıybet ve yalan gibi kötü işlerle bozulduğundan, onu yeniden arındırmak için ihlaslı bir tövbe ve pişmanlık gerekmektedir.<sup>432</sup>

Allah’ın huzuruna yönelenlerin içte ve dışta yani madden ve manen abdestli olmaları gerektiğini söylemiştik. Maddi abdesti su ile manevi abdesti tövbe ve Allah’a yönelmekle mümkün olmaktadır. Gönül ehli kimseler ise iç anlam olarak temizlik ve abdestin beş kademesinden bahsederler. Batından zahire bunun sırası ve neticeleri şu şekildedir:

1. Ruhun abdesti: Ruhun, hayvanlık derecesine ait bilgisizlikten ve Hak’tan gayri şeyleri görme uykusundan uyanmasıdır. Bunu yapabilen kişide Allah’ı görme isteği gelişir ve gönül aynasında yansıma parıltıları görülmeye başlar. Ruh Allah’tan

<sup>429</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 193, b. 2384-2386.

<sup>430</sup> Maide, 5/6.

<sup>431</sup> Hücviri, *Keşfü’l-Mahcûb*, 425–426.

<sup>432</sup> Abdülkâdir Geylânî, *Sırru’l-Esrâr*, s. 66.

gayri şeyleri görmekten temizlense, Allah'ın nuru onu sarar. Kötü düşüncelerinde arınsa takva elbisesine ulaşır. Nefsin hilelerini temizlese, iç huzuruna ve tatmine ulaşır.

2. Sırrın abdesti: "Sır", ruhun ruhu; onun abdesti riyadan, heves ve arzuların kölesi olmaktan, enaniyetten, baş olma hevesinden, çok fazla dünyevi istek ve makam sahibi olma arzusundan temizlenmektir. Bunun neticeleri ise şu şekildedir: Sır, gösteriş ve nefساني istekler pisliğini temizlediği halde, samimiyet nuru meydana gelir. Dünya sevgisinden temizlenirse uhrevi sevgisi ortaya çıkar. Hırs ve nimete olan düşkünlüklerini yıkasa, kanaat ve Allah'a tevekkül nurları ortaya çıkar.

3. Kalbin ve gönlün abdesti: İkiyüzlülük, fitne, fesatçılık ve kötü davranışlardan beri olmaktır. Büyükleme temizlenince alçak gönüllülük meydana gelir. Kıskançlık pislikleri yıkansa, iyilik; düşmanlık yıkansa, Allah sevgisi görünür. İhanet pislikleri yıkansa, ahdine sadakat ve güven nuru meydana gelir.

4. Dilin abdesti: Yalan, dedi kodu, iftira ve boş sözden, insanların ayıplarını merak etmekten ve gizli hallerini ortaya çıkarmaktan, faydasız konuşmaktan uzak durmaktır. Yalan ve koğuculuk yıkansa, doğruluk ve vefa doğar. İftira ve itham etme yıkansa, sevgi görülür. Faydasız ve boş söz bira kılsa yararlı şeyler konuşulur veya Allah'ın adı anılır” . “İnsanların ayıpla huyu temizlense hoşgörü ışıkları parıldar “

5. Zahir abdesti: Bu, bildiğimiz abdesttir. Yani dini bilgi olarak öğrendiğimiz şekilde, temiz su ile abdest organlarını yıkamaktır.<sup>433</sup>

## 2.3. Mevlânâ'ya Göre Namaz

### 2.3.1. Namazın Sözlük ve Terim Anlamı

Sözlükte namaz (salat) zikir, inkıyad ve boyun eğmek anlamlarına gelmektedir.<sup>434</sup> Dini bir terim olarak ise Müslümanlar için günde beş kez edası farz olan,<sup>435</sup> belirli hareketler ve okuyuşlarla yerine getirilen ibadetin adıdır.<sup>436</sup> Allah'ın kulları üzerine beş vakit olarak farz kıldığı dini bir vecibedir. Namaz, “Kulun Allah'a

<sup>433</sup> Demirci, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü*, s. 132.

<sup>434</sup> Hücviri, *Keşfu'l-Mahcup*, s. 362.

<sup>435</sup> Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1471.

<sup>436</sup> Şentürk – Yazıcı, *İslam İlmihali*, s. 116.

en yakın olduğu hal"<sup>437</sup>dir. Diğer tüm ibadetler içinde "Namaz ibadetlerin en faziletlisidir.<sup>438</sup> Namazla ilgili ayetlerde mealen şöyle buyrulmuştur:

"Elbette ki namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır."<sup>439</sup> "Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir; onlar namazlarında huşu içindedirler!"<sup>440</sup> "Namazı kılınız, zekâtı veriniz."<sup>441</sup>

Peygamberimiz (sav) "Namaz dinin direğidir."<sup>442</sup> bir başka bir hadisinde de, "Namaz müminin miracıdır."<sup>443</sup> Buyurmaktadır. Namaz her ibadetten daha önemli bir yere sahiptir. Namazın tüm rükunlarında bir bakıma diğer ibadetler de yer almaktadır.<sup>444</sup> yani diğer ibadetlerden bazı kısımları namazda görmek mümkündür.

### 2.3.2. Namazın Farzlarının Zahiri ve Batını Manaları

Namazın, tam olarak yerine getirilmesi için namaza başlamadan önce ve namaz içinde olmak üzere şartları vardır. Bunların da bir zahiri bir de batını anlamı vardır. İlk olarak zahirde pisliklerden, batında şehvet boş heveslerden temizlenmek, ikinci olarak zahirde namazda giyeceği kıyafetleri pisliklerden, batında ise bu giydiklerini Allah'ın razı olduğu yoldan kazanmaktır. Üçüncüsü zahirde ruhu pis şeylerden, batında günahlardan arındırmaktır. (Hadesten Taharet) Dördüncü olarak kibleye yönelmek zahirde, bunun batınında ise arşa, müşahedeye yönelmektir. Beşinci olarak zahirde namaz vaktinin girmesi ve kıyamı, diğer tarafta batının kıyamı ise elif gibi dimdik durmaktır. Altıncı olarak Hakk'a karşı yönelmede niyetin samimi ve içten olmasıdır.<sup>445</sup>

Mevlânâ namaz ibadetinden özellikle bahsetmektedir. *O peygamber; 'Rüku ve secde varlık halkasını Hak kapısına vurmaktır.'* Kim o kapının halkasını döverse,

<sup>437</sup> Müslim, Salat, 215.

<sup>438</sup> Kuşeyri, *a.g.e.*, s. 478.

<sup>439</sup> Nisa, 4/103.

<sup>440</sup> Müminûn, 23 /1-2.

<sup>441</sup> Bakara, 2/43

<sup>442</sup> Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, Beyrut, 1351,c. II, s. 39.

<sup>443</sup> Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 171.

<sup>444</sup> Osman Nuri Topbaş, *Mesnevi Bahçesinden; İnsan Denilen Muamma*, s. 205.

<sup>445</sup> Hücviri, *a.g.e.*, s. 362.

elbette ona devlet baş gösterir.<sup>446</sup> Namaz Allah'a olan aşkı ifade etmenin en önemli ifade etme yollarından biridir. Rükû ve secde ile özellikle Allah'ın huzurunda durulur. Ve ne kadar çok secde, rükû yapılırsa yani ne kadar çok namaz kılınırsa Allah'ın rızasına da o kadar çabuk kavuşulur. “Namaz kılan gizlice Rabbiyle konuşur ve görüşür.”<sup>447</sup> Namaz kılan kul aslında Rabbiyle konuşmaktadır. Kim Rabbiyle konuşmak, görüşmek isterse namaz kılmalıdır. “Eğer bir kimse ‘Bu rükû ve secdelerin ne faydası var niçin yapayım?’ diye düşünceye dalarsa bunun ona ne faydası olur? Sen bir emirin ve başkasının önünde saygı gösterip eğilir ve diz çökersen o emir de sana merhamet edip bir gelir temin eder. Emirde rahmet eden şey onun derisi ve eti değildir.”<sup>448</sup> Kul yaptığı secde ve rükûun ne faydası olacağını düşünürse, aslında kazanacağı şeyi kaybetmiş demektir. Nasıl ki bir yönetici önünde eğilen kişiye merhamet edilir ve bir şeyler sağlarsa bu aslında onun varlığı olan beden, et ve kemiğinden değildir, Allah'ın onun kalbine verdiği merhamettendir ki insan asıl merhamet sahibinin önünde eğilmeli, rükû ve secde etmelidir. “ Namaz yol gösteren bir ibadet, beş vakit olarak farz edildi. Fakat âşıklar daima namazdadır. O sarhoşluk o başlardaki mahmurluk ne beş vakitte yatıştır, ne beş yüz bin vakitte.”<sup>449</sup> Namaz günde beş vakit olarak farz kılınmıştır, fakat âşıklar, Allah aşkıyla yananlar bu beş vakitle tatmin olmazlar. Onlar daima namazdadırlar. Bu aşk öyle belli bir vakitte geçmez, beş yüz vakitte namaz kılsalar yine de o aşkı yatıştırılmazlar. “Kalp huzuru olmadan kılınan namaz, namaz olmaz.”<sup>450</sup> Kalp huzuru, huşu olmadan kılınan namaz, namaz değildir. Çünkü Allah bizden kalp huzuru ile kılacağımız, ihlaslı bir namaz istemektedir.

“Namaz içtedir. Fakat sen onu mutlaka şekillere sokarsın. Görünüşte rükû secde etmekle ona bir suret vermek lazımdır. Bunları yaptığın zaman, ondan nasibini alır, muradına erersin. “Onlar namazlarına devam ederler.”<sup>451</sup> Ayetindeki namaz ruhun namazıdır, sureten ve şeklen kılınan namaz geçicidir, devamlı olmaz. Çünkü

<sup>446</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 168, b. 2048-2049.

<sup>447</sup> Mevlânâ Celâleddin Rumi, *Mecâlis-i Seb'a*, trc: Abdülbaki Gölpınarlı, 1. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 92.

<sup>448</sup> Mevlânâ Celâleddin Rumi, *Fihî Mâ Fih*, trc: Cemal Aydın, 1. Baskı, Sufi Kitap, İstanbul, 2018, s. 327.

<sup>449</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc: Şefik Can, c. VI, s. 211, b. 2669-2670.

<sup>450</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 31, b. 381; c. III, s. 247, b. 3033.

<sup>451</sup> Mearic, 70/23.

ruh, deniz âlemidir ve sonsuzdur. Cisim ise deniz kıyısı ve karadır, sınırlı ve ölçülüdür. İşte bu yüzden devamlı namaz ancak ruhun olabilir. Ruhun da eğilmesi, kapanması, secde etmesi vardır. Fakat bunları açıkça şekillerle göstermek lazımdır. Çünkü mananın surete bağlılığı vardır. İkisi bir olmadıkça fayda vermezler.”<sup>452</sup> Sözleriyle Mevlânâ daimi kılınan namazdan bahsetmektedir. Bu namaz şeklen kılınan namaza benzememektedir. Asıl olan da budur ki ruhun namazı denilmektedir. Ruh kalıcı ise ruhun namazı da öyledir, şeklen kılınan cismen, bedenen kılındığı için cisim geçici ve sınırlıdır. Beden secde ederken ruh da secde etmelidir. Ruhun secde etmesi de zorunlu olarak cisme bağlıdır yani ne mana suretsiz, ne suret manasız bir anlam ifade etmez.

Rivayete göre namazda on iki bin haslet/özellik vardır. Bu on iki bin haslet on iki, haslette toplanmıştır. Bunların altısı namaza başlamadan önce, altısı da namaz içinde yerine getirilmektedir. Birincisi ilimdir. İlimin kelime anlamı bilmek demektir. Bilerek, öğrenilerek elde edilen amel elbette bilmemekten evladır. İkincisi abdesttir. Eğer abdest yani maddi ve manevi anlamda temizlik olmazsa namazda makbul değildir. Üçüncüsü elbisedir. Namaza başlamadan önce Allah’ın huzuruna varmadan mümin elbisesini de temiz tutmalı, güzel olanını giyinmelidir. Elbisenin ölçüsü de Kur’an ve sünnetle belirlenmiştir. Dördüncüsü vakti gözetmektir. Namazı Allah Teâlâ belirli vakitlerde farz kıldığından bu vakitlere riayet etmek gerekir. Beşincisi kibleye yönelmektir. Her mümin nerede bulunursa bulunsun namaza durduğunda Kâbe’ye yani kibleye doğru yönelmelidir. Altıncısı niyettir. Hangi namaz edilecekse o rekâtlar için niyet edilir. Yedincisi tekbirdir. Namaza başlandığının ifadesi olan tekbir Allahuakber’dir. Sekizincisi kıyamdır. Namazda ayakta durmak, dikilmektir. Dokuzuncusu Fatıha suresini okumaktır. Bir diğer adı ile kıraat rüknünün yerine getirilmesidir. Onuncusu rükûdur. Yani namazda Cenab-ı Hakk’ın huzurunda saygı ile eğilmektir. On birincisi secdedir. Namazda rükûdan sonra iki defa olmak üzere alın, dirseklerle beraber eller, dizlerle beraber ayakların tazim içinde yere değmesidir. On ikincisi ve sonuncusu ise son oturuştur. Buna da teşehhüt denir.<sup>453</sup>

<sup>452</sup> Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, trc: Abdülbaki Gölpınarlı, ss. 221-222.

<sup>453</sup> Kuşeyri, *a.g.e.*, ss. 481-482.

Mevlânâ namazdaki her rükün için ayrı bir mana vermekte, batındaki anlamlara ve hikmetlere dikkat çekmektedir. İlk olarak tekbir konusunda; “ Ya Rabbi huzurunda kurbanız. Koyunu keserken ‘Allahu Ekber, Allah büyüktür.’ dersin ya, o gebresi nefsi keserken de bu sözler söylenir. ‘Allahu Ekber’ de de o şom nefsin başını kes, kes de can, mahvolmaktan kurtulsun. Ten İsmail’e, can Halil’e benzer. Can bu semiz bedeni yatırdı da tekbir getirdi mi, ten kesilir şehvetlerden, hırslardan kurtulur. Besmeleyle kesilmiş temiz bir kurban haline gelir.”<sup>454</sup> demektedir.

Namazda kıyam, rükû, secde, kade-i ahire ve selama kadar tüm rükunlar için ise batını manaya gelen şu sözleri söylemektedir; "Allah'ın huzurunda gözyaşları dökerek ayakta durmak, kıyamet gününde kabirden kalkıp mahşer yerinde dikilmeye benzer. Mevlânâ namazda ayakta durmayı yani kıyamı, mahşerde Allah'ın huzurunda durmaya benzetir. Hak, "Sana bunca zamandır mühlet verdim bana ne getirdin? Ömrünü ne ile bitirdin, verdiğim gıdayı, ihsan ettiğim kuvveti ne uğruna mahvettin. Gözünün nurunu nerelerde tükettin, beş duygunu nerelerde yıprattın? Allah huzurunda kıyamda duran kuluna, mahşerde sorguya başlar. Ona verdiği nimetleri nerde harcadığını, verdiği gücü kuvveti nerede tükettiğini, beş duyusunu nerede yıprattığını sorar. Gözünü, kulağını, aklını arşa ait bütün cevherlerini harcadın, ferş âleminden bunlara karşılık ne satın aldın? Sana kazma ve bel gibi el ve ayak verdim. Onları sana bizzat ben bağışlamıştım, ne yaptın onları? “der. Hak Teala bunlar gibi pek çok soru sorar. El ve ayak verdiğini, bunları nerede kullandığını sorar. Hak'tan buna benzer seni dertlere uğratan yüzbinlerce haberler gelir. Kıyamda iken kula gelen bu haberlerden kul utanır, iki büklüm olur rükûa varır. Kıyamda bu sorulara cevap veremeyen kul ayakta duramaz hale gelir, iki büklüm olur ve rükuya eğilir. Utanmadan ayakta durmaya kudreti kalmaz, rükû ‘da Allah’ı tesbih eder. Allah'tan "Başını kaldır, rükûdan kıyama dön de Allah'ın sorgularına birer birer cevap ver" fermanı gelir. Kul öyle utanmıştır ki rükuda Allah’ı zikretmeye devam eder. Başını kaldırdığında, kulun kıyama geri dönüp sorulara cevap vermesi istenir. O utanan kul, rükûdan başını kaldırır. Fakat olgun bir iş yapmadığından bu sefer yüz üstü düşer. Kul yine bu defa utancından ayakta duramayacak hale gelir ve yere yüz üstü düşer, secdeye kapanır. Yine emir gelir: "Başını kaldır, secdeden kalk da

<sup>454</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc. Şefik Can, c. III, s. 174, b. 2142-2146; Ankaravî, *a.g.e.*, c. III, ss. 351-352.

yaptıklarından haber ver!" Tekrar utana utana başını kaldırır ama yine yılan gibi yüz üstü düşüverir! Başını kaldırıp cevap vermesi söylenir, o yine başını kaldıramaz ve yeniden secdeye kapanır. Allah tekrar, "Başını kaldır da söyle, kıldan kıla bütün yaptıklarını araştırmak istiyorum" der. Artık ayakta durmaya kuvveti kalmadığından, Allah'ın heybetli hitabı, canına tesir ettiğinden, o ağır yükün altında, yere oturur. Artık ayakta duracak mecali kalmaz ve yere oturur. Burada benzetilen yer de kade-i ahiredir Cenâb-ı Hak, "Söyle bana, sana nimet verdim nasıl şükrettin? Sermaye verdim, hadi göster kazandığımı!" der. Sorgu devam eder. Allah verdiği nimetlere nasıl şükrettiğini sorar. Kul sağ yanına dönüp peygamberlere, o ululara selam verir; "Padişahlar, bu kötü kişiye şefa'at edin, ayağım da balçıkta kaldı, kilimim de" der. Namazda sağ tarafa selam vermek, kıyamette Allah'ın hesaba çekmesinden korkarak peygamberlerden yardım dilemeye, onlardan şefa'at istemeye işarettir. *Peygamberler*, "Çareye başvuracak gün geçti. O, orada yapılacak şeydi, elde âlet oradaydı, orada kaldı! A bahtsız kişi, git oradan, sen vakitsiz öten bir horozsun. Bırak bizi, kanımıza bulaşma!" derler. Bunun üzerine sol tarafına baş çevirir, hısımdan, akrabasından yardım ister. Onlar da "sus! Allah'a kendin cevap ver. Biz kim oluyoruz ki? Bizden el çek!" derler. Namazda sol tarafa selam vermek, yine yardım istemeye işarettir. Fakat o gün o taraftan da fayda yoktur. Ne bu yandan bir çare olur, ne o yandan. O biçarenin canı da yüz parça olur. Herkesten ümidini keser de ellerini açar, duaya başlar: Ya Rabbi, herkesten ümidim kesildi. Evvel de sensin, ahir de sen; senden başka önü, sonu olmayan yok, diye niyaza koyulur."<sup>455</sup> Artık kul herkesten ümit kesip kendisi dua etmeye başlar, Allah'ın ezeli ve ebedi olduğunu anlar, niyazda bulunur.

Namazdaki rükunlara bu anlamları yükleyen Mevlânâ; "Namazdaki bu hoş işaretleri gör de bunun eninde sonunda böyle olacağını bil! Namaz yumurtasından civcivi çıkar yerden tane toplayan yolsuz yordamsız kuş gibi yere başvurup durma!" ifadeleriyle namazın ibadet olarak rükunlarına ve anlamına göre yapılması gerektiğini sadece o hareketleri arka arkaya yapmanın bir manası olmadığı ifade etmektedir.<sup>456</sup>

<sup>455</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, ss. 174-177, b. 2148-2175.

<sup>456</sup> Ankaravî, *a.g.e.*, c. III, ss. 352-356.

Mevlânâ namazın rükunlarından olan oturuşlarda Tahiyat duasının okunması konusunda şu ifadeleri kullanmaktadır: "Tahiyatta salih kişilere selâm verilirken bütün peygamberler methedilmiş olur. Hepsinin methini, birbiriyle yoğururlar. Metihler birbirine karışır, âdeta testilerdeki sular bir leğene dökülür. Çünkü övülen, bir kişiden fazla değildir ki. Bundan dolayı dinler, mezhepler, ancak tek bir mezhepten ibarettir. Bil ki her övüş Allah'ın nuruna varır; suretlerle, şahıslarla övüşse ariyettir"<sup>457</sup> Mevlânâ namazın sonunda okunan Ettahiyatü duasının bâtinî anlamlarından bahsederken onun içinde geçen selam kısmının aslında çok geniş bir topluluğa hitap ettiğini, ama yine her övgünün her selamın Allah'a olduğunu ifade etmektedir.

Namazın tamamlanıp namazdan çıkışı ifade eden selamı; "Namazın dışındaki işlerin helal olması için namazdan çıkarken meleklere selam vermek gerektir. Bu selâm, sizin güzel ilhamınız ve duanız yüzünden ihtiyarımla şu namazı kıldım demektir."<sup>458</sup> şeklinde ifade etmektedir. Yani selam ile namazda haram olan işlerin artık helal hale gelmesi için meleklere selam vermek gerekmektedir. Bu selam meleklere duası ve ilhamı vesilesiyle, kulun kendisinin irade ve isteği ile namazdan çıktığını ifade eder.

Mevlânâ: Cenab-ı Hakk: "Ben secdenin şekline de bakmam, altın bağışlamana da. Ben sana bir gönül sahibinin gözü ile bakar görürüm." Diye buyurdu.<sup>459</sup> Derken Allah'ın namazda asıl olanın secde şekli ya da rükû şekli değil, yani namazın şeklen olmasından öte namaz kılan kulun gönlüne baktığını anlatır.

Mevlânâ kendisine "asıl olan ameldir" diye söylenmesi üzerine amelin sadece namaz ve oruç olmadığını onların amelin dış görünüş (suret) olduğunu hatta amelin Hz. Âdem'den bu yana var olduğunu fakat namaz ve orucun bu şekilde olmadığını söylemektedir. Amel-i manevî batındadır demektir.<sup>460</sup>

<sup>457</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, ss. 172-173, b. 2122-2125; Ankaravî, *a.g.e.*, c. III, ss. 345-346; Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, c. X, ss. 558559.

<sup>458</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 244, b. 2986, 2987.

<sup>459</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 80, b. 870.

<sup>460</sup> Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, trc.: Abdülbaki Gölpınarlı, s. 71.

Mevlânâ zahir-batını açıklarken kayısı çekirdeği örneğini verir. Kayısı çekirdeğini dışındaki sert kabuğu olmadan ekilirse sonuç vermez der. Namazın da kalp huzuru ile kabul olacağını ifade eder. Ve rükusu secdesi olmayan namaz da namaz değildir der. Mearic Suresi 23.ayetinde buyrulduğu üzere: “Namaz kılanlar ki, onlar namazlarına devam edenlerdir.”<sup>461</sup> Bu ayeti açıklarken burada geçen namazın ruhu olduğunu; namazın suretinin ise geçici olduğunu ifade eder. Âlemden de bir misalle konuya açıklık getirir: âlemin ruhunun denizler, okyanuslar olduğunu ve sınırsız olduğunu, cisminin ise karalar ya da sahiller ve onların da sınırlı olduğunu ifade eder.

Mevlânâ namazın sadece kıyam, rüku ve secde olmadığını asıl amacın zahiri namazda bulunan halin devamlı olmasıdır. Uyuyunca, uyanınca, ayakta olduğun vakitte, okuduğun ve yazdığın vakitte her daim Hakk ile zikir halinde olmamız gerektiğini söyler.<sup>462</sup>

Hatem-i Esam’a bir gün namazı nasıl kıldığı sorulur. O namaz vakti girince zahir abdestini su ile aldığını, batın abdestini tevbe ile aldığını söyler. Ardından Kabe’yi kendisine şahit tuttuğunu, Makam-ı İbrahim’i iki kaşının arasına, cenneti sağ tarafına, cehennemi sol tarafına aldığını söyler. Sırat köprüsünü ayağının altına, Azrail (as)’ı da arkasına aldığını ifade eder. Bu şekilde tekbir alır, saygı ile ayakta durur, coşkulu bir şekilde Kur’an okur, edep hali ile secde eder ve alçakgönüllü bir şekilde rükûa eğilir. Ve oturduğunda da şükürle selam verdiğini ifade eder.<sup>463</sup>

Mevlânâ *Mesnevî*’de “Yeryüzü bana mescit kılındı.”<sup>464</sup> Hadisine atıfta bulunarak bir olaydan bahsetmekte, namaz ibadeti için yer endişesi olmadan tüm yeryüzünün tahsis edildiğini bunun da kendisi ve ümmeti için bir ayrıcalık olduğunu dile getirmektedir. Mevlânâ zikrettiği bu sözlerle<sup>465</sup> Hz. Peygamber’in (sav) yüce ve pak makamına işaret etmekte, onun varisleri olan Allah dostu büyük evliyaların da

<sup>461</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 131.

<sup>462</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 158.

<sup>463</sup> Hücviri, *a.g.e.*, s. 363.

<sup>464</sup> Furuzanfer, *Ehâdis-i ve Kasası Mesnevi*, s. 238.

<sup>465</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc.: Şefik Can, c. II, s. 263, b. 3424-3428; Ankaravî, *a.g.e.*, c. II, ss. 522-523; Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, c. II, ss. 1010-1011.

bu pak kaynaktan beslendiklerini, bütün kirlerin onlarla birlikte temiz olacağını dile getirmektedir.

### 2.3.3. Namazın Önemi

Mevlânâ, “Namazdan daha üstün ne olabilir?” Diye soran birisine iki hususun namazdan daha önemli olduğunu söylemekte, bunların “Birincisi söylediğimiz gibi namazın canı(ruhu) okunan namazdan daha iyidir, ikincisi de iman namazdan daha iyidir. Çünkü namaz beş vakitle iman ise her zaman farzdır. Namaz bir mazeretle bozulur ve farz olmaktan düşer, sonra kılmak da mümkündür. İmanın namazdan bir üstünlüğü de onun hiçbir mazeretle düşmeyişi ve sonradan kılmaya müsaade edilmeyişidir. Namazsız imanın faydası olur, fakat imansız namazın faydası yoktur. Tıpkı münafığın namazı gibi. Namaz her dinde başka türdür. İman hiçbir dinde değişmez. Ahvali, kıblesi ve daha bunun gibi şeyleri değişmiş olmaz.”<sup>466</sup> Demektedir. Yani namazdan daha üstün olan iki şey vardır. Birincisi imandır bu namazın ruhundan daha üstündür. İkincisi ise namazın ruhudur ki bu da namazın kendisinden daha üstündür. İmanın ilk sırada yer almasının sebebi, iman olmadan namazın kabul olmayacağıdır. Namazın telafisi vardır fakat imanın telafisi yoktur. Namazsız iman fayda verir, imansız namaz fayda vermez. Bu sebeple iman namazdan üstündür. İman namaz için bu kadar önemli iken Hz. Mevlânâ bunu yukarıdaki sözleri ile ortaya koymuştur. Münafıkların ve gösteriş yapanların namazlarından söz ederken de “O mürâi de kendisini muhabbet sarhoşu sansınlar diye oruçlu görünür, namaz kılar.”<sup>467</sup>

Gösteriş yapmak ve dine bağlı gibi görünmek için ibadet eden kişiler, maddi-manevi çıkarları için yaptıkları davranışlar, şeklen ibadet ya da iyilik gibi görünse de aslında yalan söyleyip şahitlik yapanlar gibidir. İbadetleri ile gösteriş yapan kişilerin durumları da buna benzer. Namazını kılar, orucunu tutar, zekâtını verir, hacca gider fakat hiç birisi hakiki manada ibadet değildir.<sup>468</sup> Mevlânâ bu konuda zamanı ve mekânı aşan şey olarak tanımladığı gönül huzuru, ihlas, huşu olmadan ibadetlerin

<sup>466</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 49.

<sup>467</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 211, b. 2631.

<sup>468</sup> Ken'an Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, İstanbul, 1973, s. 459.

tam olmadığını ifade eder. Hz. Mevlânâ kulun Allah'a davet edilmesini "Bütün dünyaya sahip ve hâkim olmaktan daha iyi" diyerek tarif eder.<sup>469</sup>

"Peygamber bir riyakâra namaz kıldığı halde, "Ey yiğit kalk, namaz kıl, çünkü senin kıldığın namaz değil" dedi. Bu korkular yüzünden her namazda "Sen bizi doğru yola hidayet et" <sup>470</sup>denir. Yani "Ey Allah'ım! Bu namazımı yolunu azıtmışların riyakârların namazıyla karıştırma!"<sup>471</sup> Dedi.

Mevlânâ *Mesnevi*'de riyakâr olarak namaz kılan kişinin durumunu amaca ulaşmaması yönünden "sağırın hasta ziyareti" ne benzetmekte ve bunu bir hikâye ile<sup>472</sup> anlatmaktadır. Çünkü böyle yapanlar bu gösteriş için yaptıkları ibadetleriyle bir gün cennette verilecek olan nimetlerden, cennetin güzelliklerinden yararlanacaklarını düşünmektedirler. Oysaki yanılmışlardır ve Allah'a kavuşmayı hak edenlerin o gün mutlu oluşları onlar için evrenin en kötü ayrılık yangınıdır. Hz. Peygamber (sav)'in riya için kıldığı namazını yeni bitirmiş olan birisine , "Namaz kıl; Çünkü senin kıldığın namaz değildi!"<sup>473</sup> Buyurması bu sebep iledir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) "Tam bir gönül huzuruyla kılınmayan namaz, namaz değildir."<sup>474</sup> Her namazda Fatiha suresinin ve özellikle "Bizi doğru yola ilet!"<sup>475</sup> Ayetinin okunuyor olması bu sebeple vacip olduğundan Allah'ın huzuruna çıkan kul, samimi bir kalp ile "Bizi doğru yola götür" der ve "Bizi nimete erdirdiğin, gazaba uğramayan, dalalete düşmeyenlerin yoluna eriştir"<sup>476</sup> diye Fâtiha sûresini bu söylediği cümlelere inanarak bitirirse, o kişiye rahmet-i ilâhinin ve nûr-u ilâhinin kapıları açılır. Bu yönden namaz, ruhun gerçek sevgili ile vuslat/kavuşma halidir<sup>477</sup> şeklinde tarif edilmektedir.

Namazın bir yalvarma, yakarma ve istek hâli içinde beş vakit kulu yüksek makamlara çıkardığı düşüncesini de; "Kul günde beş kere namaza gel. feryat et diye dâvet edilir. Müezzinin "Haydi felaha" demesi yok mu? O felâh, bu ağlayış bu

<sup>469</sup> Eva de Vitray Meyerovitch, *Duânın Rûhu*, trc.: Cemal Aydın, İstanbul, 1999, s. 171.

<sup>470</sup> Fatiha, 1/5.

<sup>471</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 271, b. 3390-3392; Fatiha, 1/7.

<sup>472</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, ss. 269-270, b. 3360-3388.

<sup>473</sup> Ali Yardım, *Mesnevi Hadisleri*, s. 51.

<sup>474</sup> Yardım, *a.g.e.*, s. 22.

<sup>475</sup> Fatiha, 1/6,

<sup>476</sup> Fatiha, 1/7.

<sup>477</sup> Ken'an Rifâi, *a.g.e.*, ss. 596-597.

sızlanıştır.”<sup>478</sup>der ve "Yüzlerce ulaşma ümidiyle kalk, ey kul! Mihrap önünde mum gibi ayakta dur" <sup>479</sup>diyerek bu yüksek makamların kazanılması için kulları namaza özendirilmektedir.

Kuşeyrî yedi kat gökler yaratıldığında oralarda bir an bile namazın rükunlarından ayrılmayan meleklerin dolu olduğunu söylemektedir. Bu meleklerin tamamı sur üfleninceye kadar her biri namazın bir rüknünde, kimisi kıyamda, kimisi rükûda, kimisi secdede beklemektedirler.<sup>480</sup>

Mevlânâ kendisine "Hak Teâlâ'ya namazdan daha yakın olan bir şey var mıdır? Diye soran Emir Pervâne'ye: Yine namaz vardır ama namaz yalnız bu suretten ibaret değildir. Bu namazın kalıbıdır. Çünkü bu namazın bir ve sonu olan her şey ise kalıptır. Çünkü tekbir namazın evveli, selâm ise sonudur. Bunun gibi şahadet de yalnız dilleriyle söyledikleri şey değildir. Onun da başı ve sonu vardır. Sesle, sözle kalıptan ibaret olur. Onun yoktur. Bu namazı nebiler bulmuşlardır ve bunu ortaya çıkaran Hz. Peygamber: "Benim Allah ile bazı vakitlerim olur ki, o zaman oraya ne Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber başı, bir sonu vardır ve bellidir. Başı söylenebilir. Sonu ve ruhu benzersiz ve sonsuzdur, başı sonu başı olan her şey suret ve ne de Allah'a en yakın bulunan bir melek sığar"<sup>481</sup> buyuruyor. "O halde namazın ruhunun yalnız bu suretinden ibaret olmayıp, belki istiğrak, kendinden geçiş olduğunu, bilmiş olduk" <sup>482</sup>diye yanıt vermiştir.

Mevlânâ: Namazın suretini fakih bildirir; önü tekbirdir, sonu selam. Namazın canını da fakir (Mevlânâ) bildirir. Çünkü "Namaz, Allah'tan başkasının bilemeyeceği bir halde Allah'la birleşmektir." Namazın suretinin şartı temizliktir, bu da yarım batman su ile olur. Namazın canının şartıysa, kırk yıl en büyük savaşta bulunmak, gözü, gönlü kan etmek, yedi yüz karanlık perdeden geçmek, kendi yaşayışından, varlığından ölmek, Hakk'ın diriliği ile dirilmek, Hakk'ın varlığı ile var olmaktır."<sup>483</sup> Çünkü, Mevlânâ'nın da bir vaazında ifade ettiği üzere, "Hak kapısının

<sup>478</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 876, b. 1599-1600.

<sup>479</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 912, b. 1728.

<sup>480</sup> Kuşeyri, *a.g.e.*, s. 478.

<sup>481</sup> Hücviri, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 418; Ali Yardım, *a.g.e.*, s. 58.

<sup>482</sup> Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, ss. 19-20.

<sup>483</sup> Mevlânâ, *Mektuplar*, ss. 31-32.

aşıklarına zenginlik, namaz darphanesinde basılmış naz ve niyaz parasına sahip olmakla<sup>484</sup> elde edilebilir. Bu beyitlerden anlaşılmaktadır ki, Mevlânâ namazı Allah'ta kaybolma ve tevhidin içinde değerlendirip, kişinin namazda bunun gibi ruhi bir yükselişi yakalamasının gerekliliğini söylemektedir. İnsanın Allah'a kullukla ve özellikle namazla elde ettiği bu zevk ve heyecanla gözyaşı dökmesi, ağlayıp feryat etmesi de bu bütünleşmeyi kolaylaştıracaktır. Bunun gibi kendinden geçiş halleri ile gözyaşı dökülmesi fikhî tartışmalara konu olduğu haliyle abdest ve namaza engel değildir. Ayrıca bu durum Mevlânâ için namazın kıymetini artıran birer erdem mahiyeti göstermektedir. O bu konuyla ilgili de şu örnekleri söylemektedir:

Kendisine "Bir insan namazda sesle ağlar, ah ederse namazı batıl olur mu diye sorulduğunda arif bir âlim şu cevabı vermiştir: "O yaşın adı gözyaşıdır. Fakat ağlayan ne görmüş, ona dikkat etmek gerek. Eğer Allah iştihakına düşmüş de bu yüzden ağlamış yahut günahlarından pişman olmuş da ondan dolayı feryat etmişse namazı bozulmaz, hatta daha da makbul olur. Gözyaşı denilen o yaş niçin aktı? O ne gördü, neden ağladı? Önce buna dikkat etmek gerek. Acaba gizlice ne gördü de o gözyaşı çeşmesi aktı? Eğer o yalvarıp yakaran kişi, o âlemi gördüyse ağlayışı ile namazı daha makbul bir hâle gelir. Yok, eğer bedeni bir hastalıktan yahut oğlunun ayrılığından ağladıysa namazı bozulur. Çünkü namazın aslı, bedeni, oğlu terk etmek ve İbrahim gibi oğlunu kurban edip, Nemrut'un ateşine atılmaktır. Namazın kemâli için bu lazımdır Bu huylara bürünmek için, Hz. Peygamber'e "İbrahim'in dinine tabi ol"<sup>485</sup> ve " İbrahim'de sizin için uyulacak huylar, sıfatlar vardır."<sup>486</sup> Diye emir gelmiştir. Yok, o ağlayış, o yaş, beden zahmetinden ise ip de kırıldı iğne de"<sup>487</sup> ifadeleri ile konuyu açıklamaktadır. Ayrıca Mesnevi'de bir başlık açarak bu konuyu dile getirmektedir.

Mevlânâ'nın namaza ne kadar çok önem verdiği bir gerçektir. O dönemdeki Mevlevî dergahlarında mescit mutlaka bulunmaktadır. Bu mescitlerde ezanlar

<sup>484</sup> Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 51.

<sup>485</sup> Nahl, 16/123.

<sup>486</sup> Mümtehine, 60/4.

<sup>487</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, trc.: Şefik Can, c. V, s. 105-106, b. 1264-1270.

okunmakta, cemaatle namaz kılınmakta ve zikirler yapılmaktadır.<sup>488</sup> Hz. Mevlânâ beş vakit namazını cemaatle kıldığını ifade etmektedir.<sup>489</sup>

Mevlânâ namaz hakkında söylediği bütün bu sözlerinden sonra herhangi bir sebeple insanların namaz ibadetine engel olunacak söz ve fiillerden uzak durulmasını ve Kur'ân- Kerîm'in emrinde de böyle olduğunu<sup>490</sup> söylemektedir. Bununla ilgili düşüncelerini *Mesnevî*'de Yahudi vezirin hikâyesinde "Allah'ın kullarını namazdan menetme"<sup>491</sup> sözleriyle ifade etmektedir. Mevlânâ dostlarına her zaman, "Malınızın, neseplerinizin haleflerinizin ve dostlarınızın çoğalması için çok namaz kılınız. Kıyamet olduğu vakit de o namazlarla dostları teselli ediniz. Hiç şüphe yok ki namaz kılan ve Allah'a ibadet eden kulun dünyalık ve ahiretlik bütün istekleri hâsıl olur."<sup>492</sup> şeklinde tavsiye ve vasiyet etmiştir.

Başta namaz olmak üzere tüm ibadet ve kullukların, kişinin Allah'a yaklaşmasını sağladığını söyleyen Mevlânâ; "Namaz ve oruç şunun gibidir: Şefkatli bir anne, meme emen çocuğunu tatlı yemeye ve içeceklerin lezzetine yavaş yavaş alıştıır. Böyle azar azar yiye yiye çocuk sonunda lokma lokma yemeye ve hazmetmeye alışır. Candan bir kul da bu zahiri ibadetlerden kuvvet alır ve mana yolunda yürüyecek bir dereceye gelir, tam bir istidat sahibi olur ve nihayet kudreti aziz ve celil olan Allah'a yakınlaşır."<sup>493</sup> Demektedir.

### 2.3.4. Namaz ve İhlas

Her ibadette olduğu gibi namaz ibadetinin de gösterişten uzak, ihlas ve samimiyet ile, yalnızca Allah rızası için yapılması şarttır. Bu konu hakkında şunlar söylenmektedir:

Mevlânâ ibadetini ortaya çıkaran ve ibadetine güvenen kişilere de; "Bu namaz ve oruç ârazlarını Allah'a nasıl ileteneceksin ki! Çünkü âraz, iki zaman zarfında baki

<sup>488</sup> Top, *a.g.e.*, s. 204.

<sup>489</sup> Top, *a.g.e.*, a.y.

<sup>490</sup> Alak, 96/9-10.

<sup>491</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, trc. Şefik Can, c. I, s. 35, b. 444; Ken'an Rifâî, *a.g.e.*, ss. 82-83; Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, c. I, ss. 286-287.

<sup>492</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s. 216.

<sup>493</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, ss. 216-217.

kalmaz, yok olup gider. Bir anlıktır. Arazları götürmeye imkân yoktur. Fakat cevherden hastalıkları giderirler. Bu suretle de cevher, -perhiz yüzünden hastalığın geçmesi gibi- bu hastalık ârazlarından kurtulur, değişir. Şu halde "Ben ibadette bulundum" deme. O arazlardan elde edileni göster, ürkme!"<sup>494</sup> Diyerek onları namazdan yararlanmaya, namazın asıl amacı olan manevi zenginliği ve yükselişi elde etmelerini istemektedir. O bir maddi huzur ve mutluluk değil de ebedî huzur ve mutluluğu arayıp ve asıl kazanılması gerekenin o olduğunu ifade etmektedir: "Sevgi, düşünce ve manadan ibaret olsaydı senin oruç ve namazının zahirî suretleri de kalmaz, yok olurdu"<sup>495</sup> derken onun anlatmak istediği de bu gerçektir.

“Ahirette ve dünyada iyi ad sâhibi olmak ve emniyette bulunmak niye- tiyle namaz kılıyorsun. Fakat o namazın faydası senin düşündüğün gibi bu kadarcık değildir. Bununla öyle yüzbinlerce faydalar verecektir ki o senin vehmine bile girmez. O faydaları ancak Allah bilir. Kulu bu işi yapmaya sevk eden O'dur" yaklaşımı ancak namaza devam etmek ile o batını huzur ve doyum hâlinin yakalanabileceğini göstermektedir. Ancak kulun her türlü fenalıklardan kurtulması, “Namaz insanı bütün kötülüklerden alıkoyar.”<sup>496</sup> İlahi düsturu ile mümkündür. Yoksa “Hışım, şehvet ve hırs rüzgârı namaz ehli olmayan kişiyi silip süpürür.”<sup>497</sup> Nefsin ve hevesin aykırı tarafları vardır ki, bu birbiriyle çarpışan rüzgâra direnemeyenler gibi ancak çer-çöp gibi zayıf ve dayanamayan kimselerdir. Kızgınlık, şehvet rüzgârları, ancak ve her zaman Allah'ın huzurunda bulunmayan namaz kılmayan kişileri dallarından kopan kuru yapraklar misali yerde sürüklerler.

Kişileri daima her türlü davranışlarında riya ve gerçekçi olmayan davranışlardan uzak durmaya yönlendiren ve irşadında bu noktayı fazlasıyla önemseyen Mevlânâ; “Vay o namaz kılanların hâline ki onlar kıldıkları namazdan gâfildirler”<sup>498</sup> ayetini yorumlarken de, "Vay hâline o namaz kılanların ki, kıldıkları namazın değerine aldırış etmezler. Gösteriş yaparlar ve sakınılmayacak yardımlıkları

<sup>494</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, ss. 72-73, b. 946-450.

<sup>495</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 211, b. 2625.

<sup>496</sup> Ankebût, 29/45.

<sup>497</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 303, b. 3796.

<sup>498</sup> Maun, 107/4-5.

esirgerler.”<sup>499</sup> Bütün söz bundan ibarettir. Sen de o nur var, fakat insanlığın yok. İnsanlık dile; istenilen budur, geri kalan sözü uzatmaktan başka bir şey değildir. Sözü çok söyledikleri için, onunla ne demek istenildiği unutuluyor, kayboluyor<sup>500</sup> demektedir ve yine aynı ayeti bir başka yerde açıklarken de, "Vay hallerine o namaz kılanların, öylesine namaz kılanların ki, onlar namazlarını unuturlar; bütün işlerini gösteriş için yaparlar"<sup>501</sup> şeklinde yorumlamaktadır.

“Kur’ân-ı Kerim’de iki yerde zikredilmekte olan, "Namaza kalksalar da üşenerek kalkarlar"<sup>502</sup> ayetini okusana”<sup>503</sup> diyerek kişilerin nazarını bu noktaya, yani bu ibadeti yerine getirmekte tembellik edenlere çeker ve “Hz. Peygamber’in, "Acele edin, ibadetleri vakti geçmeden yapın" buyurdu.”<sup>504</sup> Dediğini önemli bir uyarı olarak hatırlattığını söylemektedir. Mesnevi’de Muaviye ile Şeytan arasında geçen uzun bir hikâye<sup>505</sup> ile konuyu anlatmaya çalışan Mevlânâ, irşadına güzel bir örnek eklemektedir: Vaktinde kılınan namazın önemini ortaya koyması bakımından da mühim ayrıntıları içeren bu hikâyede Şeytan Muaviye’ye; "Eğer namaz fevt olsaydı, vakit geçseydi bu cihan, sana nursuz, kapkaranlık kesilecekti. Bu ziyandan, bu dertten dolayı ağlayacak, gözlerinden âdeta kâselerle yaş dökcektin. Herkes ibadetten bir zevk alır, bu yüzden de bir an bile sabredemez, ibadette bulunur. Fakat o dert, o gussa, yüzlerce namaza değer. Nerde namaz, nerde o niyazın ışığı?”<sup>506</sup> demektedir. Bunları bildiği halde neden kendisini namazının geçmemesi için uykusundan uyandırdığını soran Muaviye’ye Şeytan bu kez de; "Eğer namazının vakti geçseydi gönlüne dert düşecek, ah ü figana başlayacaktın. O teessüf, o figan, o niyaz, yüzlerce zikirden, namazdan üstün olacaktır. Böyle bir âh, hicapları yakmasın diye korktum da seni onun için uyandırdım "<sup>507</sup> der. Bu hikâyeye dikkat edilecek olursa, şeytanın insan ile kıyamete kadar devam edecek olan düşmanlığına ve doğru yoldan saptırıcılığına rağmen onu bile farklı bir yaklaşımla ele almaktadır. O yine

<sup>499</sup> Maun, 107/4-7.

<sup>500</sup> Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, s. 134.

<sup>501</sup> Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb’a*, s. 40.

<sup>502</sup> Nisa, 4/142; Tevbe, 9/54.

<sup>503</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc.: Şefik Can, c. VI, s. 177, b. 2234.

<sup>504</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 200, b. 2613; Ali Yardım, *a.g.e.*, s. 73.

<sup>505</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, ss. 200-214.

<sup>506</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc.: Şefik Can, c. II, s. 212, b. 2767-2770.

<sup>507</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 213, b. 2781-2783.

Mesnevi' de Hz. Peygamber'in (sav) arkasında akşam namazı kılmak hevesiyle mescide giden bir sahâbînin, namazın kılınmış olduğunu anladığı andaki âh ü figanını da bunun gibi değerlendirerek, az önce ifade edilen şeytanın Muaviye'ye söylediği "Eğer namazının vakti geçseydi gönlüne dert düşecek, âh ü figana başlayacaktın. O teessüf, o figân, o niyâz, yüzlerce zikirden, namazdan üstün olacaktı" temel düşüncesi bağlamında değerlendirmektedir. Namazın geçmesiyle ilgili hüznün ve üzüntünün kıymetini bilen bir sahâbînin, o namazı vaktinde kılan bir sahâbî ile namaza karşılık bu üzüntüyü değiştiklerini, fakat kazançlı olanın namazı verip bu üzüntü ve kederin sevabını alan kimse<sup>508</sup> olduğunu ifade etmektedir. Özetle Mevlânâ, batını ibadet ve namaz isteğinin ve insanın bu ibadetleri yerine getiremediği veya kaçırdığı vakit yaşamış olduğu keder ve üzüntünün de son derece mühim olduğunu, çünkü bunun ibadet iştiyak ve arzusuna delâlet ettiğini ortaya koymaktadır.

Namazda kişinin kendini yaptığı kulluk vazifesinin tam manasına vermesini ve kalbini sadece ona yöneltmesini bir gazelinde Mevlânâ şu şekilde dile getirmektedir; "Allah'ım! Namazda gönlümü tam manasıyla Sana vermezsem, ben bu namazı namaz saymam. Ben yüzümü Sen'in aşkından ötürü kibleye çevirdim. Yoksa bana Sensiz usanç veren namazı ve kibleyi ben ne yapayım? Ben bu riyalı namazdan öyle utanıyorum ki, utancımdan gönlüme inemiyorum, Sen'i bulamıyorum! Aslında gerçekten namaz kılanın melek sıfatlı, melek huylu olması gerekir. Halbuki ben hala nefse uymuş yırtıcı canavar huyundayım. Bir kimse üzerindeki elbisesin bir köpeğe değdirirse, orasını temizlemedikçe namaz kılamaz.<sup>509</sup> Ben ise nefis köpeğini koltuğumda taşıyıp duruyorum, benim namazımı kim kabul eder? Benim namaz kılmaktan maksadım odur ki, ayrılık derdinden artık hiç bahsetmeyeyim. Yoksa bu nasıl namaz olur ki? Seninle oturayım da, yüzüm mihrapta, gönlüm çarşıda pazarda olsun!"<sup>510</sup> Burada kiblenin Allah'ın huzuru olmasından anlam kazandığından, gösteriş için kılınan namazdan, hakiki manada

<sup>508</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 212-213, b. 2771-2779.

<sup>509</sup> Bu konuda domuz ve köpeğin fihi konumunda ayrılık bulunmakla beraber, canlı olan hayvanların vücutları pis olmayıp, salya, idrar ve dışkıları, etinin hükmüne tabi olarak ağır veya hafif olarak isimlendirilir. Şafililerin bu konuda köpeğin necaseti hükmüne bağlı olarak abdestin sıhhati konusunda köpeğe karşı dikkatli davranmaktadırlar. Bkz. Ali Bardakoğlu, "Temizlik", *Türkiye diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, İstanbul, T.D.V., 1998, c. I, s. 190.

<sup>510</sup> Şefik Can, *Divan- Kebir Seçmeler*, c. II, s. 375.

namaz kılan kişinin, hem yüzünün hem huyunun güzel olmasından, gösteriş için kılanın ise canavar huyunda olduğundan bahseder. Gerçek manada üzerine köpeğin değdiği elbise ile namaz kılınmazken, batını manada ise nefis köpeği ile dolaşıldığından ve bu şekilde kılınan namazın kabul olmayacağından bahseder. Asıl kılınan namazın Allah'ın huzurunda olduğu bilinciyle kılınacağı olduğundan, yoksa yüzü mihrapta, kıblede kalbi gönlü başka yerde olanın namazının kabul edilmeyeceğinden bahseder.

### 2.3.5. Namazda Okunan Sure ve Dualar

Mevlânâ namazda okunan sure ve dualar hakkında da bir takım batını yorumlar yapmaktadır. Örneğin Fatiha suresi hakkında “Fatiha okunmaksızın namaz olmaz.”<sup>511</sup> hadisine binaen Fatiha Sûresi hakkında “Gönül kinden, pislikten arın da sonra çevikçe Hamd sûresini<sup>512</sup> oku. Ağzınla hamd ediyorsun ama, için bunu reddetmektedir. Dilindeki hamd, ya şeytanlıktır, ya afsun ! İşte onun için Allah: "Ben dışa bakmam, içe bakarım" dedi"<sup>513</sup> demektedir. Batına ve niyetlere bakan anlayışı önemsemektedir. Bu surede bulunan her çeşit anlama tam bir teslimiyet ve iman ile bağlı kalınmasının zorunluluğunu ifade eder. Çünkü Allah'ın insanın batinına, niyet ve amellerine değer verdiğini söylemektedir. Fâtiha sûresinde namazda okunan "yalnız Sana taparız" ve belâ zamanlarında da “yalnız senden yardım isteriz”<sup>514</sup> ayeti de buna benzemektedir. Burada ibadet etmeyi, kulluk yapmayı, yardım istemeyi yalnızca Allah'a hasreder.<sup>515</sup> Bu da zahiren ve batınen şirkten temizlenmiş olarak Allah'a yönelmenin zorunlu oluşunu ortaya koymaktadır.

Mukrî İbn Arabî'ye Allah'ın huzurunda namazda okunan Fatiha suresinden 'Ancak sana ibadet ederiz.' Ayeti ile ilgili bir hikaye nakleder: Küçük bir çocuk varmış, kendisine Kur'an okurmuş. Kur'an okurken çocuğun devamlı sarardığını görmüş. Sebebini sorduğunda, kendisine çocuğun bütün geceyi Kur'an okuyarak geçirdiğini söylenmiş. Çocuğa, Bütün geceyi Kur'an okuyarak geçirdiğini duydum

<sup>511</sup> Tirmizi, “Mevakit”, 69, Darimi, “Salat”, 36; Bediüzzaman Furuzanfer, a.g.e., s. 200, 377.

<sup>512</sup> Fatiha, 1/1-7.

<sup>513</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc.: Şefik Can, c. IV, s. 142, b. 1736-1738.

<sup>514</sup> Fatiha, 1/5.

<sup>515</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc. Şefik Can, c. IV, s. 235, b. 2929-2932; Ankaravî, *a.g.e.*, c. IV, ss. 665-667; Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, c. XIII, ss. 754-757.

demiş. Çocuk, doğru, demiş. Şeyh ' Geceyi okuyarak geçirirken, karşında benim olduğumu düşün. Namaz kılariken Kuran'ı bana oku ve beni unutma' demiş. Genç 'peki' demiş. Sabah olduğunda, Şeyh çocuğa, 'Söylediğimi yaptın mı" diye sormuş. Çocuk 'Evet, üstadım demiş. Şeyh 'Peki Kuran bitirebildin mi?' demiş. Çocuk: "Yarisından daha fazlasını bitiremedim' demiş. Şeyh: Peki! Bu gece ise, Kuran'ı Peygamberden dinlemiş olan sahabeden istediğin birini kıblende canlandır. Kuran'ı oku ve dikkatli ol. Çünkü onlar, Kuran'ı peygamberden dinlemişlerdir. Okurken yanlış yapma! Çocuk 'Allah izin verirse, öyle yaparım üstadım!' demiş. Sabah olduğunda, şeyh geceyi nasıl geçirdiğini sormuş. Çocuk Üstadım! Kuran'ın ancak çeyreğini okuyabildim demiş. Bunun üzerine 'Bu gece Kuran'ın indirildiği Peygamberi karşında canlandır ve kimin önünde okuduğunun farkında ol' demiş. Çocuk 'Peki demiş. Sabah olunca Üstadım! Bütün gece boyunca yaklaşık bir cüzden daha fazlasını okuyamadım' demiş. Şeyh 'Bu gece Kur'an-ı Kerim Peygamberin kalbine indiren Cebrail'in önünde okuduğunu düşün ve kime Kur'an okuduğunun farkında ol demiş. Sabah olduğunda çocuk, Üstadım! Şu kadardan daha fazlasını okuyamadım' demiş ve Kuran-ı Kerim'den birkaç ayet zikretmiş. Şeyh ' Bu gece Allah'a tövbe et, tesbih et ve namaz kılanın Rabbiyle konuştuğunu bil. Kelamını okurken Rabbinin önünde durduğunu bil! Okuduğunun anlamını iyi düşün. Kur'an okumaktan maksat, harfleri bir araya getirmek ya da onları birleştirmek veya sözleri aktarmak değildir. Gaye, okuduğunun anlamlarını düşünmektir.' demiş. Sabah olduğunda şeyh çocuğu beklemiş, çocuk gelmemiş. Çocuğun durumunu soruşturmak üzere biri gitmiş, kendisine 'çocuk hastalandı denilmiş. Şeyh çocuğu ziyarete gitmiş. Çocuk şeyhi görünce ağlamış ve 'Üstadım! Allah benden dolayı senin mükâfatını versin!" demiş. Dün geceye kadar yalancı olduğumu bilmiyordum. Namaza kalkıp Hakk'ı kıblemde düşünüp O'nun önünde kitabını okurken yalancı olduğumu anladım. Fatiha suresine başlayıp 'Sana ibadet ederiz ayetine ulaştığımda, kendime baktım. Gördüm ki, nefsim beni doğrulamıyor. Bunun üzerine, yalancı olduğumu en iyi bilen olduğu halde Allah'ın önünde 'Ancak sana ibadet ederiz' ayetini okumaktan utandım. Çünkü kendimi Allah'a ibadetten habersiz kendi düşünceleriyle oyalanır buldum. Fatiha suresinin başından 'Din gününün sahibi ayetine kadar okumayı tekrarlamak istedim. Bunu yapamadığım için 'Ancak sana ibadet ederiz demeyi başaramadım. Allah'ın önünde yalan söyleyip bu nedenle beni cezalandırmasından çekinir bir halde

kalakaldım. Şafak sökene kadar rükûa gidemedim. Yorgunluğum arttı. Şimdi de, kendimden hoşnut olmadığım bir halde Allah'a gitmekteyim.' Üçüncü gün geçmeden çocuk öldü.

Çocuk defnedildiğinde, şeyh kabrine gelmiş ve durumunu kendisine sormuş: Çocuğun kabrinden şöyle dediğini duymuş: Artık hayat sahibinin katında diriyim. Beni hiçbir şey nedeniyle hesaba çekmedi. Olayı aktaran ravi şöyle ekler: Şeyh evine dönmüş, yatağına girmiş, çocuğun halinin etkisiyle hastalanmış ve çok geçmeden vefat etmiş. Ancak sana ibadet ederiz' ayetini çocuğun okuduğu gibi okuyan gerçekte onu okumuş gibidir.<sup>516</sup>

### 2.3.6. Cemaatle Namaz Kılmak ve Cuma Namazı

Cuma namazının önemi konusunda “Cuma namazını kılmak, cemaatle namaz kılmak, halka iyilik yapmalarını, Allah’ın buyruklarını tutmalarını emretmek, kötülükte bulunmaktan men etmek lazım.”<sup>517</sup> demektedir. Yine, “*Aklını başına devşir de Cuma namazına bak. Herkes toplanmıştır, bir düşüncededir, susup dururlar.*”<sup>518</sup> İfadeleriyle Cuma namazının ne kadar önemli bir buluşma yeri ve vakti olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Sülûk yolunda olan ve onun yolunun da sohbet edebi ve rükunlarında Cuma namazından alacağı örnekler olduğunu açıklamaktadır.<sup>519</sup> Genel olarak namazın önemi ve kişiye sağladığı faydalar üzerine özenle işaret eden Mevlânâ cemaatle kılınan namazda da ilk rekâta yetişmenin önemini<sup>520</sup> ifade etmektedir.

İnsanlığa tavsiyelerde bulunan Mevlânâ, hidayetin bir kaynağı olduğunu ve bağışlayanın Cenâb-ı Hak’tan başkası olamayacağı konusunu dikkatle hatırlatmaktadır. Bu konuyu anlatırken de *Fîhi Mâ Fîh*’ de kölesine cemaatle namaz kılması için izin veren ve onu mescidin kapısında bekleyen efendisinin hikâyesini şöyle anlatmaktadır: “Hz. Peygamber (sav) zamanında bir kâfirin Müslüman ve

<sup>516</sup> İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye, Namazın Sırları*, trc.: Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss, 182-183-184.

<sup>517</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, s. 41, b. 480.

<sup>518</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, s. 128, b. 1593.

<sup>519</sup> Ankaravî, *a.g.e.*, c. VI, ss. 377-378.

<sup>520</sup> Eflâki, *a.g.e.*, c. I, s. 120.

cevher sâhibi bir kölesi vardır. Bir sabah efendisi ona, "Tasları getir, hamama gidelim" diye emreder. Bu esnada yol üstündeki mescitte Hz. Peygamber (sav) ashâbıyla namaz kılmaktadır. Köle, "Aman efendim Allah aşkına Şu tası birazcık tut, iki rekât namaz kılalım da sonra hizmetinize geleyim deyip mescide girer ve namazını kılar. Hz. Peygamber ve ashâb hep beraber mescitten çıkarlar. Köle yalnız başına orada kalır. Efendisi onu kuşluk vaktine kadar bekler ve onun dışarı çıkmadığını görünce, "Hey köle dışarı çık! Diye bağırmaya başlar. Köle: "Beni bırakmıyorlar, artık iş işten geçti" diye cevap verir. Efendisi onu kimin bırakmadığını görmek için başını uzatıp içeri bakınca, orada bir ayakkabı ile gölgeden başka bir şey göremez. Orada kimsenin hareket ettiği de yoktur. Bunun üzerine: "Senin dışarı çıkmama kim mâni oluyor?" diye sorunca köle, "Senin içeri girmene mâni olan benim de dışarı çıkmama mâni oluyor, fakat sen onu görmüyorsun" cevabını verir.<sup>521</sup>

Bir mektubunda Mevlânâ kendisine dönemin önde gelenleri ve halkın sevgisi sebebiyle ta'n etmek isteyenlerin onu hafif gösterecek gıybetlerine cevaben; "Her gün beş vakit namazımı cemâatle kılarım; bundan ayrı yirmi de başka virdim vardır benim."<sup>522</sup> diyerek bu konularda ne kadar titiz davrandığını ve dini kurallara ne kadar uyduğunu anlatmaktadır.

Mevlânâ Peygamber Efendimiz(sav) zamanında bir adamın herkesi mescitten çıkarken gördüğünü ve cemaatle namazı kaçırmışından dolayı büyük üzüntü duyduğunu ve bu üzüntüsünden öyle bir ah ettiğini içinin yandığını hatta yanık kan kokusu geldiğini söylemektedir. Bunu cemaatle namaz kılanlardan birisinin duyduğunu ve onun ahı ile Peygamberimizi (sav)'in ardında kıldığı namazı değişmek istediğini söyler. Adam seve seve kabul eder. Bu namazını veren kişi gece rüyasında çok karlı bir alışveriş yaptığının, Hakk âşıklığına katıldığının, tüm cemaatle namaz kılanların namaz kılanların namazının kabul edildiği müjdesini alır.<sup>523</sup> Hz. Mevlânâ bu beyitleriyle aslında namazı cemaatle kılmanın önemine bir kez daha vurgu yaparken önemli olanın ve derecesi yüksek olan şeyin de kişinin içindeki aşk olduğunu ve bunun suretle değil iç ile ilgili olduğunu ifade etmektedir.

<sup>521</sup> Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, ss. 176-177; Konuk, *a.g.e.*, s. 104.

<sup>522</sup> Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 198.

<sup>523</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc. Şefik Can, c. II, s. 466, b. 2771-2775.

Mevlânâ'nın cemaatle namazı kıldıran kişi yani imam olan birinde aranması gereken şartları söylerken de en ince ayrıntıya bile dikkat ettiği görülmektedir. “İmam olanların gözü açık olması lazım. Fıkıhta körün imamlığı mekruhtur. Hafız, akıllı ve fakih olsa bile körün imamlığı hoş değildir. Sersem ve suçlu bile olsa gözü açık imam, bu çeşit körden iyidir. Çünkü kör pisliklerden çekinemez ve kendisini koruyamaz. Çekinmenin asıl sebebi asıl vesilesi gözdür. Kör yolda yürürken pisliği görmez.”<sup>524</sup> Diyerek açıklamaktadır. “Dilerim hiçbir müminin gözü kör olmasın” şeklinde bir niyaz ile bu konudaki isteğini söylemekte, maddi ve manevi körlüğün kişiye dokunacak olan zararlarına, kötülüklerine ve bunlardan uzak durmaktan geri bırakacağına dikkat çekmektedir.

Namaz ve sema arasında bir benzetme yapılır. Semadaki muğanni (hoş sesle okuyan) ile namazdaki imam arasında benzerlik vardır. Muğanniye sema edenlerin tabi olması, cemaatin imama tabi oluşuna benzetilir. Eğer ağır bir şekilde söylerse ağır, hafif söylerse hafif sema ederler.

### 2.3.7. Namazdaki Hâl

Mevlânâ, Hz. Ali'nin namaz vakti geldiğinde titremeye başladığını, renginin değiştiğini, neyinin olduğu sorulduğunda ise “Emanet vakti geldi. "Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, Onu yüklenmekten imtina ettiler ve biz de onlara acıdık. O emaneti insan yüklendi”<sup>525</sup> ayetini okuduğunu ve sonra "Fakat bilmiyorum insan bu yükü yüklenmekle iyi mi yaptı, fena mı?" diye eklediğini, Hz. Peygamber'in (sav) de “Namaz zahiren bilinmesi mümkün olmayacak şekilde Allah ile yakınlaşmaktır”<sup>526</sup> buyurduğunu ifade eder. Onun namazındaki huşusunu anlatması açısından Eflâkî' in eserinde bir menkıbede O'nun ibadet etme şekli ve ibadetlerdeki coşkunluğunu anlatan mühim bilgiler vermektedir. Bu menkıbeye göre, Mevlânâ yalnız başına namaz kılarken bir fakir dilenci ondan bir şeyler ister. Fakat onun

<sup>524</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc...: Şefik Can, c. III, s. 170, b. 2086-2090.

<sup>525</sup> Ahzab, 33/72.

<sup>526</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s. 386; Müslim, “Salat”, 215; Nesai, “Mevakit”, 35.

namazdaki bu halini görünce ayağının altından halıyı alır gider.<sup>527</sup> Mevlânâ namazdaki vecd ve halinden hiçbir şekilde bu işi fark etmez.

Mevlânâ *Divân-ı Kebir*'de de Allah aşkıyla yanan âşıkların namazını şöyle anlatmaktadır: “Akşam namazı vakti gelince, herkes ışığını yakar, sofrasını kurar; ben de gönlümde sevgilinin hayâlini bulur, feryâd ü figanla abdest aldığımdan ötürü, namazım böyle ateşli olur. Ezan sesi, mescidimin kapısına gelince, onu yakar, yandırır. Kiblenin yönü ne taraftır ki, benim namazım kazaya kaldı! Sana da, bana da daima kazadan bir imtihan gelmededir. Acaba, Allah aşkıyla mest olanların namazı doğru mudur? Sen söyle Zira mest olan ne zamanı bilir, ne de mekânı! Acaba, bu kıldığım ikinci rek'ât mıdır, yoksa dördüncü rek'ât mıdır? Acaba, hangi sûreyi okudum Çünkü heyecandan dilim tutulmuştur. Hakk'ın kapısını nasıl çalayım? Zira bende ne el kaldı, ne de gönül! Ben bende değilim; benim elimi de sen aldın, gönlümü de! Allah'ım; bende hiçbir şey kalmadı! Hiç olmazsa Sen, bana bir güven ver, bir eman ver! Allah'a yemin ederim ki, namazı nasıl kıldığının farkında değilim! Rükûu tamamladım mı, imam kimdir, haberim bile yok.”<sup>528</sup> Mevlânâ burada âşıkların namazından bahsederken onların akşam vakti gelince herkes gibi yemek-sofra hazırlığına düşmeden, kendi gönlündeki sevgiyle aşk ile abdest aldığından, sevgilinin aşkı ile yandığını anlatır. Âşık ezan sesi ile yanar, kavrulur. Kiblenin yönünü bile şaşırır. Mekânı, zamanı karıştırır. Kıldığı rekâtları bile bilmez hale gelir. Hangi sureyi okuduğunu bilmez heyecandan. Allah'ın kapısını çalacak hal kalmaz, eli tutmaz, gönlü tamamen Hak'tadır. Namazı nasıl kıldığını bilmez. Rükü ve secdeden habersiz, imamın kim olduğunu bile bilmez haledir.

Abdest: müritler için tevbe, kibleye yönelmek: bir mürşide bağlanma, kıyam: daima zikirle meşgul olma, rükü: tevazu gösterme, alçakgönüllü olma, secde: nefsi tanıma onu bilme, teşehhüd: üns makamı, selam: dünyadan ayrılma, uzaklaşmadır.<sup>529</sup>

Zünnûn-u Mısırî (ö. 245/859 [?]) namaza durduğu vakit “Allahuekber” dedikten sonra yere yığıldığını söyler.<sup>530</sup> Yani namaza daha namaza başlarken bir kendinden geçiş hali yaşamaktadır.

<sup>527</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s. 405.

<sup>528</sup> Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, trc.: Abdülbaki Gölpınarlı, c. II, s. 1049, g. 2831.

<sup>529</sup> Hücviri, *a.g.e.*, s. 363.

Yine Keşfu'l-Mahcûb'ta anlatıldığına göre; Ebu Hayr Akta'nın ayağında cüzzam hastalı neşet eder ve ayağını kesmek icap etmektedir. O bunu kabul etmez. O zaman müridleri devreye girer ve namaza durduğu vakit bu işi yapmaları gerektiğini söylerler. Çünkü namazda tamamen kendinden geçmektedir. Söyledikleri gibi namazda ayağı kesilir. Namazını bitiren Ebu Hayr ayağını kesilmiş olarak görür.<sup>531</sup>

Mevlânâ namazında öyle bir aşk ve huşu içindedir ki etrafında olup bitenden bî haberdir. Bunun örneklerinden birisinde olay şu şekilde cereyan etmiştir: Hz. Mevlânâ halvet halinde namazda iken içeri birisi girer ve yoksul olduğu için Mevlânâ'yı da o halde kendinden geçmiş bir şekilde görünce halı seccadesini alır gider. Mevlana'nın müritlerinden Hoca Mecdeddin Meraği durumu öğrenince o kişiyi hemen bulur. Halıyı satmak üzere olan adamı Mevlânâ'nın huzuruna getirir. Hz. Mevlânâ adamın ihtiyaç sahibi olduğundan halıyı aldığını ve o halıyı kendisinden geri satın almaları gerektiğini söyler.<sup>532</sup>

Mevlânâ namazdaki hali Hz. Ali'ye benzetilmiştir. Hz. Ali'nin namaz vakti gelince yüzü renkten renge girermiş ve korkudan da titrermiş. Mevlânâ'da namazda kendinden geçer, tamamen Allah ile beraber olmuştur.<sup>533</sup>

#### 2.4. Mevlânâ'ya Göre Oruç

Oruç farsça “rûze” kelimesinden Türkçe'ye geçmiştir. Arapça olarak ise “bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak, engellemek”<sup>534</sup> manalarına gelen “savm” sözcüğünden gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de; “Ey iman edenler! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi sayılı günlerde Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye size de farz kılındı.”<sup>535</sup> Ayeti ile farz kılınmıştır.

<sup>530</sup> Hücviri, *a.g.e.*, s. 365.

<sup>531</sup> Hücviri, *a.g.e.*, s. 366.

<sup>532</sup> Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, s. 103.

<sup>533</sup> Can, *a.g.e.*, s. 122.

<sup>534</sup> Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Ragıp el-İsfehani, *el-Müfredât fî Gâribi'l-Kur'ân*, İran, 1404, s. 291.

Hz. Peygamber (sav)'de İslam'ın beş şartından biri saydığı orucu<sup>536</sup> “Oruç bir kalkandır.”<sup>537</sup> Diye tanımlamıştır. Yine bir kutsi hadiste de Allah Teâlâ “Oruç benim içindir; onun mükâfatını da ben veririm.”<sup>538</sup> Buyurmaktadır.

Orucun asıl hikmeti imsak yani kendini tutmak, nefsine hâkim olmak, geçici arzulardan uzak durmaktır.<sup>539</sup> Oruçta sadece mideyi yemekten, içmekten uzak tutmak değil, diğer organlarda da buna dikkat etmektir. Mesela gözü haram şeylere bakmaktan, kulağı gıybet, dedikodu vs. haram şeyleri işitmekten, dili mâlâ yânidem, haram şeyleri söylemekten, tüm bedeni ise dünyadan uzak tutup, Allah'ın emrine itaat ettirmektir. Nitekim hadis-i şerifte “Oruç tuttuğun zaman, kulağın, gözün, dilin, elin ve sendeki her organın da oruç tutsun.” buyrulmaktadır.<sup>540</sup> “Biz onları yemek yemez birer ceset kılmadık...”<sup>541</sup> Ayetinden anlaşılacağı üzere oruç tutmak sadece yemek, içmekten değil, arzulardan, şehvetten ve diğer organların da günahlardan korunması gerekmektedir.

Hz. Mevlânâ Ramazan Ayı ve oruç hakkında: “Ramazan geldi. Aşk ve iman padişahının sancağı erişti. Artık maddi yiyeceklerden elini çek, çünkü göklerden manevi rızıklar geldi, can sofrası kuruldu. Can bedeninin hantallığından kurtuldu. Tabiatımızın istediklerinin eli bağlandı. Aşk ve iman ordusu geldi, sapıklık imansızlık ordusunu kırıp geçti. Bir bakıma oruç bizim kurtuluşumuzun kurbanları sayılır. Bizim canımız onun yüzünden dirilik kazanacaktır. Madem ki gönül evine, misafir olarak can geldi, onun uğruna bedenimizi tamamıyla kurban edelim. Sabır has bir buluttur. Ondan hikmet, manevi lütuflar yağar. Bu sebeptendir ki Kur'an-ı Kerim'de bu sabır ayında nazil olmuştur. Bizi kötü işler, günahlar işlemeye teşvik eden kirli nefsimiz arınmaya, temizlenmeye muhtaçtı. Ramazan gelince günah zindanının kapısı kırıldı, can nefsin esaretinden kurtuldu. Miraca çıktı, sevgiliye kavuştu. Bu mübarek ayda gönül de boş durmadı. Ümitsizliğin karanlık perdesini yırttı, göklere uçtu. Can zaten bu kirli dünyaya mensup değildi. Meleklerden de

<sup>535</sup> Bakara, 2/183.

<sup>536</sup> Buhari, “İman”, 34, 40; “İlim”, 25; Müslim, “İman”, 8.

<sup>537</sup> Buhari, “Savm”, 9; Müslim, “Sıyâm”, 30.

<sup>538</sup> Buhari, “Savm”, 2.9; Müslim, “Sıyâm”, 30.

<sup>539</sup> Hücviri, *a.g.e.*, s. 383.

<sup>540</sup> Buhari, “Savm”, 2.9.

<sup>541</sup> Enbiya, 21/8.

onlara ulaştı. Ramazan günlerinde sarkıtılan merhamet ipine sarıl da şu beden kuyusundaki hapisten kendini kurtar. Yusuf (as) kuyunun ağzına geldi, seni çağırıyor çabuk ol vakit geçirme. İsa (as) isteklerden beden eşeğinin arzularından kurtulunca duası kabul edildi. Sen de nefsanî isteklerden temizlen, elini yıka, çünkü gökyüzünden manevî yemeklerle dolu sofraya geldi. Haydi elini, ağzını yıka. Ne yemek ye, ne iç, ne de söyle. Hakikate erdikleri, Hakk'ı buldukları için, susup duran ermişlere gelen mana sözlerini, mana lokmalarını ara.”<sup>542</sup> Mevlânâ oruç ve Ramazan ayı ile maddî rızıkların geri planda kalıp, artık manevî rızıkların, gıdaların verildiğini anlatır. Oruç kurtuluşun kurbanı sayılmaktadır. Can oruç ile dirlik kazanacaktır. Gönül evine can gelince, onun uğruna beden tamamen kurban edilir. Sabır önemlidir. Bu sebeple de oruç sabır ayında gelmiştir. Kur’ân sabır ayında nazil olmuştur. Günaha teşvik eden nefis artık temizlenmeye muhtaçtır. Ramazanla beraber günah zindanı kapısı kırılır, can nefis esaretinden kurtulur. Miraca çıkıp sevgiliye kavuşur. Can zaten bu dünyaya ait olmadığı için, ümitsizlikten kurtulur. Merhamet ipine sarılıp bağışlanma diler, günah kuyusundan kendini kurtarır. Nefsi istekler biter, beden temizlenir, manevî yemeklerle dolu sofraya gelir.

“Oruç tutarak, bir an kötü huylardan gereği gibi temizlenirsen ermiş kişilerin peşine düşer göklere yükselirsin. Orucun mana ateşi ile mum gibi yanar nur olursun, sararır solarsın, gözyaşı dökersin. Lokmanın esiri olursan Lokman’ın karanlığında semirirsin de toprağa lokma olursun”<sup>543</sup> oruç ibadeti ile kul kötülüklerinden, günahlarından arınırsa Allah dostları, âlimler, ermişler ile göklere yükselir. Orucun hakiki manasını anlayan kul o ateş ile yanar, gözyaşı döker. Eğer maddî şeylerin peşine düşerse de onunla beraber zelil olur ve kaybolur, yok olur gider.

“Oruç iyi adam ile kötü adamı ayırt eden bir mihenk taşıdır. Sakın bu nasıl olur deme. Çünkü O hikmetinden sorulamayan Hakk ’tan gelmiştir. Aslında oruç göklerin ötesinden gelen manevî bir azıktır. Bir gök sofrasıdır. Sen oruç tutarak o sofraya konduğun için, günahlardan temizlendin, hafifledin çok iyi bir hale geldin.”<sup>544</sup> Oruç iyi kul ile kötü kulu ayırt eder. Oruç Allah’tan gelen bir emirdir.

<sup>542</sup> Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, c. II, no: 892.

<sup>543</sup> Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti Fikirleri*, s. 472.

<sup>544</sup> Can, *a.g.e.*, s. 472.

Yine oruç manevi bir azıktır. Kul oruç tutarak günahlarından arınır, o manevi sofradan nasibini alır.

Hız. Mevlânâ açlık konusunda son haddine varmış ve “Kırk yıl geceleri midemde yemek bulunmadı.” Demıştır.<sup>545</sup> Yine Hız. Mevlânâ “Mademki Rabbimin huzurunda geçirdim, bu saadete erdim. Rabbimin yemeği ruhuma ulaştı. Beni manen doyurdu.” Diye buyurmuştur.<sup>546</sup> “İçimde öyle bir ejderha vardır ki yemeğe tahammül edemiyor.” Demıştır.<sup>547</sup>

Hız. Mevlânâ'nın tüm ibadetlerde olduğu gibi orucunda da bir zahiri yönü bir de batını yönü bulunmaktadır. Zahiri anlamda yemek yemeye ve midesine asla düşkün değildir. Hatta verdiğimiz örneklerde olduğu gibi açlık dahi hissetmemiştir. Bâtını anlamdaki orucunda ise Allah'tan gayri her şeyi (masiva) terk etmiştir. Hakk aşkı ile dolan, çoşan Mevlânâ bunda hiç zorlanmamıştır. Öyle ki onun için en büyük aşk yaratıcısı ile arasında hiçbir şeyin kalmaması, yok olmasıdır.

Hız. Ebubekir'in namaz, oruç ve sadakasının çokluğundan değil, kalbindeki muhabbetinden dolayı üstünlüğü hakkında Hız. Mevlânâ kalpteki muhabbetin kıyamette mizanda namaz, oruç vs. diğer şeylerden ağır geleceğini ifade eder ve asıl olan muhabbettir der.<sup>548</sup>

Ebu Talha Maliki'den rivayet olunduğuna göre Sehl b. Abdullah Tüsteri (ra) hem dünyaya geldiği gün hem de vefat ettiği gün oruçludur. Doğduğu günün sabahından akşamına kadar süt içmemiş, vefat edeceği gün de oruç tutarak tamamlamıştır.<sup>549</sup>

Mutasavvıflar insanın hal ve makamına göre orucunda farklılıklar olacağını fakat her durumda orucun kişinin gelişmesinde mühim bir yeri olduğunu söylemektedirler. Misal bu düşüncede olanlardan Gazzâlî orucun üç derecesinden bahseder. İlk olarak avamın orucunu iştah ve şehvet duygusundan uzak kalarak tutulan olarak tanımlar. İkincisi havassın orucudur ki birincisine ek olarak göz, kulak

<sup>545</sup> Can, *a.g.e.*, s. 121.

<sup>546</sup> Can, *a.g.e.*, s. 121.

<sup>547</sup> Can, *a.g.e.*, s. 121.

<sup>548</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, ss. 193-194.

<sup>549</sup> Hücviri, *a.g.e.*, s. 384.

ve onun gibi diğer organları koruyarak tutulan olarak ifade eder. Üçüncüsü olarak da ahâssu'l-havassın orucu olan birinci ve ikinciye ek olarak kalbin de dünyevi şeylerden arındırılarak tamamen Allah'a yönelmeyi ifade eder.<sup>550</sup>

Oruç ibadeti insanı tüm zevk ve güzelliğin menbaı olan yokluğa ulaştırır.<sup>551</sup> Çünkü, "Allah sabredenlerle beraberdir."<sup>552</sup> Mevlânâ da "Oruca sarıl, sabret, orucu terk etme, her an Allah'ın rızkını bekle! Çünkü O işi gücü güzel Allah bekleyenlere hediyeler verir."<sup>553</sup> Sözleri ile oruca yönlendirme yapmaktadır. Oruç ibadeti ile kazanılacak olan manevi yükselmeyi de şu sözleriyle anlatmaktadır: "Oruçla bir an huyundan, suyundan arınırsın da temiz kişilerin peşine düşer, göklere ağarsın. Orucun yakışıyla mum gibi ışık verirsın; lokmanın karanlığında da toprağa lokma olur gidersin."<sup>554</sup> Hakiki manada aşk ehlinin yolu olarak oruç ile kazanılabilecek manevi gıdalara işaret ederek de, "Aşkın huyu iman kaynağının suyunu içmektir. Aşk ne ekmek derdine ne de can kaygısına düşer. O yemek geceden de gündüzden de dışarıdadır. Öyleyse oruç, gizli yemeğe çağrıdır."<sup>555</sup> Diyerek ifade etmektedir. Allah'ın oruçlu kulu için sınırsız ve sebepsiz rızıklar yarattığını bunu kazanmak için de geçici ve maddi güzellik ve diğer nimetlere aldanmamak gereklidir, der. Allah'a "Ne gök kubbeye aldanmışız, ne üç günlük güzele tutulmuşuz. Oruçluymken sebepsiz rızık verirsın Sen; bu yüzden biz de oruca, kulağı küpeli kul olalım gitsin."<sup>556</sup> Sözleri bu anlayışı, oruç tutan kişinin kazanacağı rızıkları ifade etmektedir. Mevlânâ yine oruç ve riyazet hakkında oruçta mücadele ve açlıkta ender bir kişi idi. Kendisinde görülmüş olan mücadele beşerin gücü dışındaydı<sup>557</sup> demektir.

Mevlânâ Ramazan ayının özellikleri ve hikmetlerinden de bahseder. Oruç ayında insan verilen manevi huzur ve sakinetin Allah'ın oruç tutan kuluna verdiği bir nimet ve ödül olduğunu söylemektedir. Bu sebeple, "Ramazan'da toprağını altın ederler; seni taş gibi ezerler de göze sürme ederler. Yediğin lokmayı, sana bir değer

<sup>550</sup> Gazzâlî, *İhya*, c. I, ss. 350-351.

<sup>551</sup> Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, s. 207.

<sup>552</sup> Bakara, 2/249.

<sup>553</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc.: Şefik Can, c. V, s. 145, b. 1749; Ankaravî, *a.g.e.*, c. V, s. 402.

<sup>554</sup> Mevlânâ, *Rubailer*, s. 207.

<sup>555</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 169.

<sup>556</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 154.

<sup>557</sup> Sipehsalar, *a.g.e.*, s. 45.

haline getirirler; sabrını da bakış, görüş haline sokarlar.”<sup>558</sup> Demektedir. Ramazan ayında bereketin, ilahi nimetlerin artacağını söyleyen Mevlânâ dünyevi yeme, içme ve zevklerden uzak durmanın insana sağlayacağı manevi zevkleri pamuğun kozasından kurtulmasına benzetmekte ve kulu yüce rızıklardan istifade etmeye çağırmaktadır. “Kendine gel, sabır çağı geldi, oruç ayı girdi; iki günceğiz kâsedden söz açma, testiden laf etme. Can pamuğunun kozadan kurtulmasını dilemek için gökyüzü sofrasının başına çök.”<sup>559</sup> Diyerek ifade etmektedir. Yine Mevlânâ, duaların özellikle Ramazan ayında daha çok kabul edileceğini<sup>560</sup> söylemektedir.

“Ramazan geldi, fakat bayram bizimle beraber; kilit geldi fakat anahtar bizde. Ağzı bağladı, gözü açtı; gözün gördüğü o nur, bizimle beraber. Oruçla canı da temizledik, gönlü de; pislik bizimle amma arındı-gitti şimdi. Oruçtan zahmet peydahlandı amma görünmeyen gönül definesi bizde. Ramazan gönül tapısına geldi; gönlü yaratan kişi bizimle. Oruç hal dili ile ki diyor ki; zayıfla, azal, gelişmek bizden.”<sup>561</sup> “Oruç ayı kutluluk elbiselerini giyinmiş çıkageldi. Hasetçinin inadına kalk, karşıla, selam ver. Oruç tut, iftar et, bunun sonunda sana nimetleri bol bayram, ölümsüz bir yaşayış da var.”<sup>562</sup> Ramazan ayı hakkında Mevlânâ ramazanın önemli bir ay olduğunu fakat o ayı değerli bir şekilde geçirmenin bizim elimizde olduğunu ifade eder. Oruç ile ruhun da, bedeninin de temizlenmesinden bahseder. Oruç tutan kişi ramazanı güzelce karşılamalı, iftar etmeli ve sonunda bayramı güzelce yaşamalıdır. Aynı ölümün sonunda yaşayacağımız bayram gibi ölümsüz ve nimetleri bol verilmiş olana benzetmektedir

Ramazan ayı ve bayram hakkında bir diğer görüşü de şöyledir: “Bayramdan uzaksın ama gamdan da uzaksın. Ya bayram yüz göstermeseydi sana. O halde ramazanı ganimet bil. İbadet ve itaatle aydın bir hale gelir, derken isyanla kararır gidersin. Şunu bil ki, çaresiz gönül çareye muhtaçtır. Oruç mancınığıyla küfür kalesine, karanlıklar burcuna taşlar yağdır, o kaleyi, hak ile yeksan et.”<sup>563</sup>

<sup>558</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 78.

<sup>559</sup> Mevlânâ, *Rubailer*, s. 189.

<sup>560</sup> Mevlânâ, *Divan-ı Kebir*, trc.: Abdülbaki Gölpınarlı, c. II, s. 874, g. 2344.

<sup>561</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 229.

<sup>562</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, s. 316.

<sup>563</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, s. 11.

Mevlânâ nefis eğitimi açısından oruç ile mücahede arasındaki alakayı; "Mücâhede ve oruç güçtür, çetindir. Fakat bu güçlük ve çetinlik Allah'ın, kulu kendisinden uzaklaştırmasından, böyle bir derde uğratmasından yeğdir. İhsan ve lütuflar sahibi Allah bir gün Ey benim hastam, ey benim mihnetime uğrayan kul, nasılsın? Derse hiç zahmet ve eziyet kalır mı? hatta böyle demese bile, böyle dediğini duymasan anlamasan bile senin o zevkin yok mu? Allah'ın senin hatrını sormasıdır, işte"<sup>564</sup> diyerek ifade etmektedir.

İnsanın ilâhî teklifler karşısındaki davranış ve tutumlarının onun şahsiyetini ve imanını ortaya koymak açısından belirleyici olduğu gerçeğini ortaya koyarken de; "Oruç ulu kişinin de mihengidir, aşağılık kişinin de. Sakın bu nasıl olur? Deme. Çünkü oruç, soruya sığmayandan geldi. Oruçlu olduğun gün öyle bir gündür ki o gökyüzünün de ötesinden geldi. Her şeyi artıran bir gün, o gün yüzünden iyisin sen."<sup>565</sup> Demektedir. Mevlânâ, "Şu orucu zenbil gibi al eline de oruç, senin için Allah'tan dilesin. Bengisu, gönlü yanarı kutlu bir hale getirir. Şu oruç testiye benzer, kırma o testiye"<sup>566</sup> derken sanki "Oruç benim içindir ve onun ecrini de ancak ben veririm."<sup>567</sup> Hadisini hatırlatmaktadır. Orucun karşılığını verecek olan Allah'ı da; "Bir peri var ortada yok, görünmüyor, yerden münezzeh olan o kutsal can nerede? İki dünyada O'nun nimetleriyle oruç açmada; fakat ağızsız-damaksız oruç açış, ancak O'nun işi"<sup>568</sup> diyerek vasıflandırmaktadır.

Mevlânâ tüm ibadetlerde olduğu gibi oruç ibadetinde zahir boyutuna çok önem verir. Sadece kalp temizliği, iyi niyetli olmak, itaat ve sevginin gerçekleşmesi için yetmez. Mevlânâ " Sevgi, düşünce ve manadan ibare olsaydı senin oruç ve namazının zahiri suretleri de kalamaz, yok olurdu."<sup>569</sup> Sözüyle bunu anlatmaktadır. Yani Allah sevgisi sadece mana ile olsaydı, namaz kılmak ve oruç tutmak gibi bedeninin de dahil olduğu hareketler yapılamazdı. Bununla beraber Mevlânâ zahirin batın ile tamam olacağını daima hatırlatmaktadır. Çünkü gösteriş yapan, iki yüzlü

<sup>564</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc.: Şefik Can, c. VI, s. 142, b. 1769-1771; Ankaravî, *a.g.e.*, c. VI, s. 427.

<sup>565</sup> Mevlânâ, *Rubailer*, s. 88.

<sup>566</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 189.

<sup>567</sup> Buhari, "Savm", 2, "Libas", 78; "Tevhid", 35. Muvatta, 58.

<sup>568</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 64.

<sup>569</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc.: Şefik Can, c. I, s. 211, b. 2625; Ken'an Rifai, *a.g.e.*, s. 458.

insanların da sevgiden başlarının döndüğü zannedilsin diye namaz kılıp, oruç tutabileceklerini<sup>570</sup> söylemektedir.

Mevlânâ ibadetlerde asıl amacın insanın yalnızca kuru kuruya ibadet etmesi ve bununla övünmesi, yaptığı ibadetin sayısını, mahiyetini düşünmesini hoş saymamaktadır. O daima bu ibadetlerin kişiye ne gibi erdemler kazandırmış olduğuna bakar. Ve bu arazların kişiye kazandırdığı bir cevher olup olmadığını sorgular. “Bu namaz ve oruç arazlarını Allah’a nasıl iletceksin ki! Çünkü araz, iki zaman zarfında baki kalmaz, yok olup gider, bir anlıktır. Arazları götürmeye imkân yoktur. Fakat cevherden hastalıkları giderirler. Bu suretle de bu cevher, bu hastalık arazlarından kurtulur, değişir. Perhiz yüzünden hastalığın geçmesi gibi. Şu halde ben ibadette buldum deme. O arazlardan elde edileni göster, ürkme!”<sup>571</sup> Oruç, namaz gibi ibadetler birer arazdır. Namaz kılan ve oruç tutan kişinin bedeniyle kaimdir. Bu arazlar cevhere nasıl tesir ederler? Diye sorulduğunda Mevlânâ perhiz ile birlikte iyi olması gibi cevabını vermektedir. Aslında, hastalık ve perhiz de birer arazdır. Cevherleri ise, hasta olan ve perhiz yapan kişidir. Öyle olduğu halde araz olan o perhiz, yine araz olan o hastalığı gideriyor ve hastanın iyileşmesine sebep oluyor. Bunun gibi namaz, oruç ve diğer ibadetler de birer arazdır. Ancak cevherleri bulunan kişilerin ruhlarını saflaştırır ve kötü ahlaklarını güzel huylara döndürürler.<sup>572</sup>

Mevlânâ bu gerçeğe başka bir yerde de; "Namaz ve oruç şunun gibidir: Şefkatli bir anne, meme emen çocuğunu tatlı yemeğe ve içeceklerin lezzetine yavaş yavaş alıştırır. Böyle azar azar yiye yiye çocuk sonunda lokma lokma yemeye ve hazmetmeye alışır. Candan bir kul da bu zahiri ibadetlerden kuvvet alır ve mana yolunda yürüyecek bir dereceye gelir, tam bir istidat sahibi olur ve nihâyet kudreti aziz ve celil olan Allah'a yakınlaşır"<sup>573</sup> sözleriyle konuya değindiği söylenmektedir. *Divan-ı Kebir*'de Mevlânâ'nın bir şiirinin kafiyesi "siyâm" yâni oruç kelimesidir.<sup>574</sup> Çünkü Mevlânâ bu gönül eğitiminin çok üst düzeyde etkilerinin olduğu düşüncesindedir: “Oruç tutarak hırsının yağlı ineğini öldür ki, ince şenlik ayının

<sup>570</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 211, b. 2631; Ken'an Rifai, *a.g.e.*, s. 459.

<sup>571</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, ss. 72-73, b. 946-950.

<sup>572</sup> Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, c. VI, s. 317.

<sup>573</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, ss. 216-217.

<sup>574</sup> Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, trc.: Abdülbaki Gölpınarlı, c. I, s. 607, g. 1602.

bereketini kazanasın!”<sup>575</sup> bu kadar önemli olan oruç ibadeti, bayram için bir ön hazırlanma dönemidir. Riyazet aşkın, muhabbetin yaşanması için nasıl bir ön hazırlanma ise, kul akşam orucunu dostun tecellisi olan şeker ile açmalıdır.

Mevlânâ bazen kendisine sorulan dini-ilmihal konularına da cevap verir. Örneğin; "Bir kimse, bir gün oruç tutarım diye adar da bu adağını yerine getirmezse burnun kefareti var mıdır, yok mudur? "diye soru sorulduğunda cevaben “Şafii mezhebinin âlimlerinin sözüne göre, kefaret vardır. Çünkü o kimse adağı, yemin olarak kabul eder ve onu kim yeminini tutmazsa onun üzerine kefaret vaciptir. Fakat Ebu Hanife için adak, yemin manasında değildir. İşte bunun için kefaret lazım gelmez. Adak iki şekildedir. Biri mutlak (kesin), diğeri mukayyettir (şarta bağlı). Mutlak, ‘Bir gün oruç tutmalıyım!’ sözüdür. Mukayyet ise; ‘Falan gelirse bir gün oruç tutmalıyım!’ kayıdır.”<sup>576</sup> Demiştir.

Mevlânâ’nın oruca özel yazdığı gazelleri de vardır. Bu gazellerde O’nun oruç hakkındaki ana düşünceleri görülmektedir. Mevlânâ’nın irşadında oruç, mücahede, riyazet ve az yemek yemek son derece önemli bir yer tutmaktadır.

Mevlânâ kişinin midesini çok doldurmaması gerektiğini, manevi gıdalarla doyumun ise maddi açlıktan geçtiğini söylemektedir. "Şu boş karında ne güzel bir tatlılık var; eksik-artık değil; insan tıpkı çenge benziyor. Söz misali, çengi içi dolu olsaydı ne feryat çıkardı ondan, ne zir nağmesi, ne bam teranesi. Oruçtan başın karnın yansa yıkılsa, o yanısla gönlünden feryatlar kopar. O yanısla, her an birlerce perdeyi yakar- yandırır; himmetle gayretle her an adım atar, binlerce dereceler aşarsın. Karnın boş olsun da ney gibi yalvararak feryat et; karnın boş olsun da kalem gibi sırlar söyle! Karnın dolu oldu mu hemencecik şeytan gelir de aklının yerini tutar, Kâbe’nin yerine put geçer oturur. Oruç tuttun mu, tapında köleler gibi, kullar gibi, hizmetçiler halayıklar gibi, güzel huylar gelir de el pençe divan durur. Oruç tut! Oruç, Süleyman’ın saltanatını sağlayan yüzüktür; onu şeytana verme, ülkeyi alt üst etme! Saltanat elinden çıktı mı ordun da dağılır gider; ordun, bayrağının dikili olduğu yere gelir; asker, bayrağın altında toplanır. Sebe 'halkına Meryem oğlu

<sup>575</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 373, g. 925.

<sup>576</sup> Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 106.

İsa'nın duasıyla gökten yemek indi. Sen oruç tut da zevk-neşe sofrasını bekle; o kerem sofrası, kelem çorbasından elbette iyidir.”<sup>577</sup> Oruçlu iken kişinin karnı aç olursa Mevlânâ bu durumu neyin içi boşken feryâd edişine benzetiyor. Karnı dolu oldu mu kişinin şeytan yaklaşır, aklını karıştırır. Oruç tutunca kula güzel huylar gelir. Orucu Süleyman'ın saltanatını sağlayan yüzüğe benzetiyor ve şeytana kanılmaması gerektiğini ifade ediyor.

Yine benzer sözlerin olduğu bir gazelinde de aynı şekilde irşadına devam etmektedir: “Ekmeğe karşı yum ağzına, şeker gibi oruç geldi çattı. Yiyip içmenin hünerini görürün, bir de orucun hünerini seyret. O yüzlerce ülkenin padişahı, başına bir taçtır koyar; çabuk belini sık, oruç kemeri geldi. Şu siccine benzeyen âlemden illiyyine doğru uç, hemencecik orucun bakışından Allah'ı gören görüşü elde etmeye bak. Ey sayılan, sevilen gümüş, şu sayılı günler ocağında ateş, oruç kıvılcımlarıyla seni sızdırır, ayarı tam bir hâle getirir. Oruç, zezem oldu Meryem oğlu İsa'ya; oruç yolculuğuna çıktı da dördüncü kat göğe ulaştı. Kuşların kanat çırpışları nerde, meleklerin kanat çırpışları nerde? Bu yem için, yemek için kanat çırpmadır, oysa oruç için. Orucun zararı varsa yüzlerce çeşit hüneri de var. Oruç sevdası bambaşka bir sevda. Şu oruç çarşafa bürünmüş, kendisini gizlemiş bir güzeldir. Örtüsünü aç da haber al, bir gör neymiş oruç? Boynunu inceltir, fakat ölümden emin eder seni. Mide dolgunluğu yiyip içmeden olur, sarhoşluktan oruçtan. Otuz gün şu denizde bir baştan bir uca; bir uçtan bir başa yüzer durursun da sonunda, oruç incisini elde edersin a benim efendim. Şeytanın bütün tedbirleri, bütün düzenleri, hileleri, bütün okları oruç kalkanına çarpar da kırılır gider. Oruç, şevketiyle, kudretiyle, senden sana bir güzelce der ki: Söz kapısını ört, oruç kapısını aç. Ey Allah'ın Tebrizli Şems'i, sen hem sabırsın, hem perhiz; hem şekerler saçan bayramsın, hem orucun şanı, şevketi, gücü-kuvveti.”<sup>578</sup> Mevlânâ oruç sevdası bambaşkadır demektedir ve onu çarşafa bürünmüş, kendisini gizleyen bir güzele benzetmektedir. Örtüsü açılınca güzelliği ortaya çıkar. Ölümden güvende kılar. Şeytanın tüm hileleri, planları ve okları, orucun koruma kalkanına çarpar. Sonunda da Şems'e seslenirken onun hem sabır, hem perhiz olduğunu, hem bayram hem de orucun şanı olduğunu ifade eder.

<sup>577</sup> Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, trc.: Abdülbaki Gölpınarlı, c. III, s. 258.

<sup>578</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 183.

Mevlânâ riyazet ve az yemek gibi farklı alanlarda çevresindeki kişileri ikaz ettiği bir diğer gazelinde de bu konuya şöyle değinmiştir: “Mideni dün, mayalı-mayasız ekmekle doldurmuşsun; uyku gözlerinden akıyordu; işte aradığını buldun, al bakalım. Doyasıya yemekten sonra ne gelir. Ya gaflet uykusu, ya dışarıya çıkma ihtiyacı; patlıcanın eşi dostu nedir? Ya sirke, ya sarımsak. Allah’ım, Sen kendi temiz rızıklarla canı doyur da pis köpekler gibi onu lokmayı kabul etmesin. Yemek yenmediği zaman gönülden feryatlar kopar; fakat yemekten sonra aşağı yoldan, zir perdesinden bir ses çıkar. Hocam, ruhun feryadını istiyorsan yan yakıl, lokmayı azalt; aşağı yanın sesini diliyorsan al önüne kâseyi.”<sup>579</sup>

Mevlânâ *Dîvân-ı Kebîr*'de de özel olarak bir gazelinde oruçtan bahsetmektedir. Bu gazelinde oruç, ramazan ayı, riyazet, açlık ve bunların içeriği hakkında ayrıntılı tespitler bulunmaktadır: "Orucu şaşılacak bir şey bil; adama can bağışlıyor, şaşmak istiyorsan oruca şaş. Hayat göğüne ağmak, miraç etmek istiyorsan bil ki oruç meydandaki Arap atındır senin. Oruç can gözünün açılması için bedenleri kör eder, senin gönül gözün kör de o yüzden hiçbir ibadet o aydınlığı vermiyor sana. Şu oruç her canlının yaşayışına belirli sınırlamalar getirmektedir. Onun içindir ki oruç, insanın insanlığını olgunlaştırmaya mahsustur. Âşıkların yaşayışları, beden mutfağı yüzünden kararmıştı, mutfaklarını aydınlatmak için çıktı geldi oruç. Dünyada şeytanın kanını içen oruçtan daha öldürücü, daha fazla kan dökücü bir şey var mıdır? Şu sultanın tapısında gizli, özel hizmete koşulmuş, oruç özlem çekenlerin gönüllerini, canlarını öylesine tazeleştirir ki zavallı balığı bile su o kadar tazeleştirmez. Mücahede erinin bedeninde, gönül maksadına erişme yolunda oruç, yüzbinlerce canın yaşayışından daha iyidir. İslâm beş rükûn üzerine bina edilmiştir. Ama vallahi o rükûnların en büyüğü oruçtur. Allah her beşinde de orucu, orucun kaderini gizlemiştir. Zâti oruç Kadir gecesine gibi gizlidir. Hani yüz eşek yükü taş vardır da kimsecikler bakmaz bile. Maden içindeki taşı güneş taşı nasıl lal yapıyorsa oruç da o taşları lal haline getirir. Sen nasıl arslan olabilirsin ki, tilkiden bile tir-tir titriyorsun. Fakat oruç, seni ormandaki arslanlara bile üstün kılar. Midesine düşkün olan çok mide ağrısı çeker, horlanır durur. Midesine bağlı olanların talihlerinde oruç yoktur. Ya Süleyman saltanatını bağışlayan yüzüktür oruç, yahut da seçkin kişilerin

<sup>579</sup> Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, trc.: Abdülbaki Gölpınarlı, c. III, s. 459.

başlarına giydirilen bir taçtır oruç. Oruçlunun gülüşü oruçsuzun secde hâinden yeğdir. Çünkü oruç Onu Rahmân'ın sofrasına oturtacaktır. Yemek yediğin vakit senin yüzünden için pisliklerle dolar. Oruç, hamama benzer, bütün kötülüklerden temizler arıtır seni. Yemek istediğini kara yürekli yomsuz-kutsuz bir yıldız bil. Oruç ise, seni ışığa çevirir, bütün Zühal'lere ışık salarsın. Aydın bilgi ışığıyla ışıklanmış bir hayvan gördün mü hiç? Beden de hayvandır, hayvanın ardına düşüp de bırakma orucu. Beden hırsını şeker kamışını kırar gibi kır gitsin de o zaman orucu bol bir şeker gibi canın içinde bul. Katren nasıl olacak da denize ulaşacak? İşte oruç, sel gibi, yağmur gibi seni alır denize ulaştırır. Ayağını oruçla yücelt de başa döndür. Çünkü oruç başa dönmüş kişilerin esenleştiği yerdir. Nefsinle savaşa girişince, orucu öyle ucuza satmam ben diye kendini yere at, ellerini çırp, ayaklarını vur, diren. Nefsin, gönlüne musallat olmuş, bir Rüstem'dir. Ama oruç, onu gül yaprağı gibi tir titretir. Hani bir karanlık var ya, içinde âb-ı hayat gizli. Akli başında olanlarca işte o karanlık oruçtur. Canının içinde Kur'ân ışığı istiyorsan, oruç bütün Kur'ân'ın tertemiz ışığının sırrıdır. Ruha mahsus sofraların başına tertemiz erler otururlar ya, oruç, onlarla bir kâsedan yemek yedirir sana. Oruç, seni gün gibi gönlü aydın, canı saf bir hale kor, sonra da padişahla buluşma gününde, bayram gününde varlığını kurban eder-gider. Oruç ülkesine ayak basacaksan neşelenerek ayak bas. Çünkü gamlılara oruç haramdır, yaraşmaz. Kim etek gibi orucun ayaklarına düşerse, en kısa zamanda beka onun yakasından baş gösterir.”<sup>580</sup> Bu gazelde anlatıldığı gibi oruç İslam'ın bina edildiği temellerden birisidir. Oruç, riyazet gibi kulun maddi-manevi yaptığı açıklıklar sonucunda her iki dünyada da kazançlı olacağı anlatılmaktadır. Oruç bu sayede kişiyi dert ve kerden kurtarmaktadır. Yine gazelde anlatılmak istenen düşüncelerden birisi de riyazet ve oruçla kulun manevi olgunluk ve ahlak bakımından güzellikleri kazanabileceği gerçeğidir. Oruç insanın insanlığını olgunlaştırır. Şeytanı en çok kahreden ibadet oruçtur. Balık suya nasıl can verirse, oruç da kula aynen öyle canlılık, tazelik kazandırır. Oruç İslam'ın bina edildiği en büyük rükundur demektedir. Midesine bağlı olanların oruçtan nasibi olmadığını söylemektedir. Oruçlunun gülüşü, oruç tutmayanın secdesinden daha üstündür. Oruç

<sup>580</sup> Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, c. VII, ss. 635-637; c. I, ss. 607-608, g. 1602.

tüm kötülüklerden arındırır, temizler. Oruç tutulduğu zaman, mutlulukla, neşeyle tutulmalıdır. Hüzün, gam sahibi olanlar oruç tutmamalıdır.

Mevlânâ nefis mücadelesi konusunda, oruç ve açlığın önemini anlatmak için bir hikâyeden bahsetmektedir: “Senelerce ibadet ve riyazetle yaşayan bir derviş vardı. Bir gün kendi nefisine "Sen kimsin, ben kimim?" dedi. Nefis de "Sen sensin, ben de benim" diye cevap verdi. Bu adam kaç defa Kâbe'yi tavaf etti, yaya olarak yol zahmetini çekti ve tekrar. "Ben kimim, sen kimsin?" Dedi. Nefis yine "Ben benim, sen de sensin" diye cevap verdi. Tekrar ona ibadeti yerine getirdi. Bununla beraber nefsi öldürmek için hiçbir çare bulamadı. Bunun üzerine oruç, riyazet ve açlıkla meşgul oldu. Bu sefer nefisine "Nasılsın?" diye sordu. Nefis "Ben yok oldum, sen sensin" dedi. "Mevlânâ bu hikâyeyi anlattıktan sonra da," Nefsi açlıktan başka hiçbir taat mağlûp ve Müslüman edemez. "Ey yemek içmek zindanın da mahpus olan, eğer sen bundan kesilirsen kurtulabilirsin"<sup>581</sup> demekte, orucun bırakılmamasını, çünkü orucun, kalplerde görünmeyen bilgilerin anahtarı olduğunu<sup>582</sup> söylemektedir. Orucun Müslüman için, onu günahlardan koruyan bir kalkan ve zırh olması hususiyetini, “Hz. Peygamber: "Oruç kalkandır"<sup>583</sup> dedi ya, oklar atan nefsin önünde sakın bu kalkanı elden atma. Şu karada kalkan gerek; fakat o denize vardın ulaştın mı, oka karşı, balık gibi bedeninde bir zırhtır belirir"<sup>584</sup> sözleriyle ortaya koymaktadır. Bu sözlerden anlaşılmaktadır ki, Mevlânâ orucun mahiyetini, dindeki yerini, kul açısından maddi-manevi yararlarını, kişiye kazandıracığı erdemleri ve manevi yükselişine merdiven olması gibi özellikleri anlatmaktadır. Mevlânâ bununla hem İslam dininin bir esası olan orucu insanlara ayrıntılı bir şekilde ve hikmetleri ile açıklamayı, hem de kişilerin ve toplumun kalitesini yükseltmeyi hedeflediği görülmektedir.

İbn Arabî oruç hakkında şunları söylemektedir: “Ey gülerken ağlayan! Sensin bizden şikâyetçi ve şikâyet edilen. Oruç, yükselmeksizin tutmaktır. Ya da yükselmektir, tutmaksızın. Bazen ikisi de birden. Ortak koşarak birlemeyi ispatlayan nezdinde. Akıllar tasarruflarından engellendi. İpler ve ağlar olmaksızın. Akıllar

<sup>581</sup> Eflaki *a.g.e.*, c. I, ss. 552-553.

<sup>582</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s. 598.

<sup>583</sup> Buhari, “Savm”, 9; Müslim, “Sıyam”, 163; Tirmizi, “İman”, 8; İbn Mace, “Fiten”, 12.

<sup>584</sup> Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, trc.: Abdülbaki Gölpınarlı, c. V, s. 467.

eylemlerinden alıkondtu. Şeriatın keskin kılıcıyla. Böylece kanıtlarının reddettiğini kabul ettiler. İdrak olmaksızın iman ettiler. Hidayet yıldızı onu yüzerek geçirdi. Feleklerle melekler arasında. Ey Nefs! Sen olmasaydın, O olmazdın. Sanki o', sen olmasaydın, sen olmasaydın. Oluştan kesilin, iftar etmeyin. Halkın ilahı böyle seni dost edindi. O olması bakımından bu oruca niyetlen. Çünkü O seni oluşla gıdalandırır. Oruçta bir anlam var ki onu bir düşünsen. Hiçbir yaratık senin sözünü taşıyamazdı. Orucun benzersizdir, böyle dedi bana. Onu emreden; artık bunu düşünün. Çünkü oruç terktir, nerededir o yaptığın. Ya da nerededir senin (yaptım) iddian! İş aslına dönmüştür. Rabbim de seni böyle dost edindi. Orucun hikmetlerini bir düşünsen. Onun asıl anlamı senin manandadır. Sonra O'nun nezdinden bir haberci geldi. Senin emredilmiş orucundan seni soyutladı. Oruç Allah'a aittir, cahil olma! Sen onun tecelligahısın, bunu bilmelisin! Sen ise aç kalarak ölürsün, bunu bil. Rahman seni (nefs) dışı yaptı ki. Seni düzenlediğinde senden çıkandan ötürü (kadın, Havva). Seni kendine ehil olarak düzenleyen münezzehdir. Ona ehil senden başkası olamadı. Sen O'nun için tıpkı toprak gibi bir döşeksin. Onun ağlamak özelliğindeki gözü gibisin. Allah'ın yaratması onun gözü görünür. Sizin aranızda; senin yerin neresi? Horluk içinde Allah'a dua edersen. Onunla Allah seni güldürür. En yüce Kalem Levhasında, O'ndan yazdı senin nezih özelliğini. Sen hepsinin aynısın, O'nun aynı değil. Bir açıdan sana yakın, bir açıdan ise uzak. Rız olduğunda yetinmekten sakın. O seni rız etsin diye. Dilediğin her işte kendi aslın gibi ol. Unutma ki, unutulma! İşte budur bana gelen ilim. İftiracı olmayan söyleyenden (peygamber). Bildireninin emriyle onu indiririm. Zahit ve abidlerin arasına. Hamd olsun o Allah'a ki. Nurların ve halkaların bilgisine tahsis etti beni Beni öyle bir surete sahip kıldı ki. Kemali ancak kendisiyle ortaya çıkar.”<sup>585</sup>

## 2.5. Mevlânâ'ya Göre Zekât

İslam'ın şartlarından birisi olan zekâtın kelime anlamı “artma, çoğalma, bereket” tir. Zekât ile birlikte anılan sadaka da kelime olarak Kur'ân-ı Kerîm ve

<sup>585</sup> İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye, Orucun Sırları*, trc.: Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss. 35-36-37.

hadislerde zekât anlamında kullanılmaktadır.<sup>586</sup> Kur'ân-ı Kerim'de zekât kelimesi iki yerde sözlük anlamıyla<sup>587</sup>, otuz ayette ise terim anlamıyla<sup>588</sup> kullanılmıştır. Bu ayetlerden yirmi yedi yerde namazla beraber geçtiği de bilinmektedir. Hz. Peygamber (sav) de İslam'ın şartlarından biri olarak zekâtı zikretmiş<sup>589</sup>, toplumda sosyal ve dayanışma yardımlaşmayı sağlaması bakımından önemle bahsetmiştir.

Ayette “Namazı kılınız, zekâtı veriniz.”<sup>590</sup> buyrulmaktadır. Allah'ın kullarına verdiği sayısız ve sonsuz nimetlerin bilinmesi, bunlar hakkında zekâtı için de sayısız ve sonsuz şükür gerekmektedir.<sup>591</sup>

Âlimlerden birisi Şiblî'ye zekâtın farz miktarını sorar. O da: “Cimriliğin ve malın çoksa 200 dirhem için 5 dirhem, 20 dinar için yarım dinar yeterlidir fakat kendi mezhebine göre zekât işinden kurtulmak için hiç malın olmamalıdır.” der. Âlim mezhebini sorduğunda ise Hz. Ebubekir gibi elinde bulunan tüm malı, mülkü Allah yolunda harcadığını, ailesine de Allah ve Resulünü bıraktığını ifade eder.<sup>592</sup> Şeyhlerden fakir olanlar zekâtı ihtiyaçları olduğundan değil, sadece zekât veren din kardeşinin zekat borcunun kalkması için aldıklarını söylemişlerdir.<sup>593</sup>

Abdullah el-Mübarek'e zekat ve sadakaların âlimlere verilmesi hususu sorulmuştur. Kendisi de peygamberlik makamından sonra en değerli makamın âlimlerin olduğunu ve onların asli ihtiyaçlar için uğraşmaları halinde ilme yönelemeyeceklerini bu sebeple de onların ihtiyaçlarını karşılamamanın daha faziletli bir davranış olduğunu söylemiştir.

Mevlânâ kendisine gönderilen zekat ve sadakaların tamamını ihtiyaç sahibi fakir ve yoksullara dağıtmıştır.<sup>594</sup> Zengin olmadığı halde fakir ve yoksullara

<sup>586</sup> Ragıp el-İsfehani, *a.g.e.*, ss. 213-214; 278-279.

<sup>587</sup> Kehf, 18/81; Meryem, 19/13.

<sup>588</sup> Muhammed Fuad Abdülbaki, *Mücem'ül-Müfehres li elfâzi'l-Kur'ân*, 1938, Ömer Özsoy-İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'ân, Sistemik Kur'ân Fihristi*, 20. Baskı, Fecr Yayınevi, İstanbul, 2018, ss. 524-527.

<sup>589</sup> Buhari, “İman”, 34, 40; “İlim”, 25; Müslim, “İman”, 8.

<sup>590</sup> Bakara, 2/43.

<sup>591</sup> Hücviri, *a.g.e.*, s. 376.

<sup>592</sup> Hücviri, *a.g.e.*, s. 377.

<sup>593</sup> Hücviri, *a.g.e.*, s. 378.

<sup>594</sup> Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, s. 104.

yardımda bulunmuştur.<sup>595</sup> Hatta öyle ki medresedeki öğrencilerin oturduğu minderin altına ihtiyacı olduğu kadar miktarı koymuştur.<sup>596</sup>

“Kimde bir güzellik varsa, bilsin ki ödünçtür.”<sup>597</sup> İnsana birçok güzellik bahşedilmiştir. Hatta insan yaratılanların en şerefli olarak bu güzelliğin, övgünün en üst düzeyine sahiptir. Böyle olmasına karşın insan elindeki tüm güzellikler ile imtihan olmaktadır. Elinde bulunan mal-mülk de öyledir. İnsana emanettir. Bu emanetin farkında olup ona göre davranmak gerekmektedir. Bunun en güzel örneklerinden birisi de zekât ibadetidir.<sup>598</sup> Zekât verilmesi gereken tüm mallar müminlere fakir, yoksul vb. zekât verilecek olan herkesin emaneti sayılmaktadır.<sup>599</sup>

“Zekât verilmeyince yağmur bulutu gelmez, zinadan dolayı etrafa veba hastalığı yayılır.”<sup>600</sup> Veba hastalığından kasıt bulaşıcı hastalıktır veyahut taundur. Öyle ki zekat verilmezse yani zengin olan müminler vermezse bulutların da yağmur yağdırmayacağı ifade edilmektedir. Zina günahının artması sebebi ile de o zaman birçok hastalık ortaya çıkar.<sup>601</sup>

Mevlânâ zekât konusunda Darvanlıların hikâyesinden bahseder.<sup>602</sup> Yemen’in San’a şehrine yakın bir bölgede Darvanlıların bahçesi vardır.<sup>603</sup> Bu bahçe salih, iyi bir adama aittir. İhtiyacı kadar mahsulü bu bahçeden alır, geri kalanları ihtiyaç sahiplerine, yoksul kimselere dağıtır. Bu sebeple de bahçesinin ürünleri çok bereketlidir. Bu salih kişi vefat edince bahçe oğullarına kalır ve oğullar babanın cömertliği karşısında bir o kadar cimridir. Bu sebepten dolayı bahçe mahvolur, ürün vermez hale gelir.<sup>604</sup> Yani insan zekât vermekle malından eksileceğini zannetse de yanılır. Tam tersi kişinin malına bereket verir.

<sup>595</sup> Can, *a.g.e.*, s. 104.

<sup>596</sup> Can, *a.g.e.*, s. 104.

<sup>597</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc.: Şefik Can, c. I, s. 98, b. 240.

<sup>598</sup> Osman Nuri Topbaş, *Mesnevi Bahçesinden; İnsan Denilen Muamma*, s. 185.

<sup>599</sup> Topbaş, *Mesnevi Bahçesinden; İnsan Denilen Muamma*, s. 198.

<sup>600</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc. Avni Konuk, c. I, s. 19, b. 88.

<sup>601</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 115.

<sup>602</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc. Şefik Can, c. V, ss. 120-121, b. 1473- 1492.

<sup>603</sup> Kalem, 17-32.

<sup>604</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc. Şefik Can, c. III, ss. 52-53-54, b. 474-496.

Mutasavvıfların da genelde bir meslek sahibi olup el emeği ve kazançları ile geçimlerini sağladıkları, zekât ve sadaka ile sosyal yardımlaşmaya son derece uydukları bilinmektedir. Hatta Eflaki Mevlânâ'nın kendi çevresindeki kişilerin zanaat sâhibi olmaları sebebiyle onları küçük görmek ve alay etmek isteyen kötü niyetli bir kişiye şiddetle karşı geldiğini ve “Bizim Mansûrumuz hallâc (atımcı), Ebû Bekrimiz nessâc (dokumacı), azizimiz Cüneyd zeccâc (camcı) değil midir? Zanaatın marifete ne zararı var?”<sup>605</sup> diyerek bunu söyleyen kişiyi uyardığını rivayet etmektedir. Bu da göstermektedir ki Mevlânâ zekât ve sadaka beklemekten öte çalışıp el emeğiyle geçimini sağlamayı devamlı surette tavsiye etmektedir. Ancak bununla beraber ihtiyaç sâhibi olanların gözetilmesini de etrafında bulunan zekât vermekle sorumlu kişiler ve bizatihi kendisi için bir görev addetmiştir.

Mevlânâ'nın özellikle mektuplarına dikkatle bakıldığında zekât ve sadakanın topluma neşr edilmesi konusunda mühim gayretler içinde olduğu<sup>606</sup> görülecektir. O çevresindeki herkese daima infak etmelerinin öneminden bahsetmiş, ihtiyaç sahibi kişilerin istemelerine, el açmalarına ve dilenmelerine fırsat bırakmadan ihtiyaçlarının karşılanmasını istemiştir. Sosyal yardımlaşma ve dayanışma olan, zekât ve sadaka Mevlânâ'nın düşüncesinde mühim bir yerdedir. Bunların yerine getirilmesinde gerek çevresindeki ahbabları, dostları gerekse sultan, vezir gibi devletin başında olanları ve kendi döneminde yaşamış olan mal varlığı yerinde olan kişileri, bu ibadetlerin yerine getirilmesi ve ihmal edilmemesi konusunda yönlendirmiş ve uyarmıştır. Bu düşüncesi O'nun tüm eserlerine yansımış fakat mektuplarında daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Mevlânâ'nın bu konuda bir gün müritlerine şöyle nasihat etmiştir: “Bütün veliler, başkasından beklemek ve dilencilik kapısını nefsi körletmek ve müritleri kahretmek için açmışlar, ellerinde kandil, sırtlarında zembil taşımayı reva görerek zengin adamlardan "Allah'a olan borcunuzu güzellikle eda edin"<sup>607</sup> mucibince zekât, sadaka ve almışlardır. Biz ise; kendi dostlarımıza dilencilik kapısını kapadık, dostlarımızın ticaret, kitabet veya herhangi bir el emeği ve alın teri ile geçinmelerini

<sup>605</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s. 162.

<sup>606</sup> Gölpınarlı, *Mektuplar*, ss. 175-176.

<sup>607</sup> Müzzemmil, 73/20.

temin etmeleri için Peygamber'in; "Gücün yettikçe istemekten sakın" sözünü yerine getirdik. Bizim müritlerimizden kim bu yolu tutmazsa onun bir pul kadar kıymeti. O kıyamet gününde de bizim yüzümüzü göremeyecektir. O nasıl birine elini açıp uzattı ise, ben de ondan yüzümü kapatacağım dedikten sonra bu hadisini hatırlatmaktadır: "Hz. Peygamber "Eğer sen Allah'tan cennet istiyorsan, hiç kimseden bir şey isteme. Eğer kimseden bir şey istemezsen ben, cennet ve cemâlullahın senin olacağına kefil olurum."<sup>608</sup> Mevlânâ burada velilerin zekat almasını istememekte ve kendi müritlerine, çevresindekilere kendi elleriyle kazançlarını temin etmelerini söylemektedir. Böyle yapmazlarsa kıymetleri yoktur demektedir. Birine el açıp isterse, kendisinin yüzünü göremeyeceğini belirtmektedir.

Mevlânâ, ayetlerin çoğunda emir ve yasakların, zahiri ve bâtini terbiyeyi teşvik ettiğini, "Mesela bir kimse, "Namazlarınızı kılınız, zekâtlarınızı veriniz"<sup>609</sup> ayetlerini okur, namaz kılmaz ve zekât vermezse Kur'ân hal diliyle bu gibi insanlara lânet eder onları lânetlenmiş sayar ve kıyamet gününde bunların can düşmanı olur"<sup>610</sup> diyerek ifade etmektedir.

Mevlânâ diğer ibadetlerde olduğu gibi zekât konusunda da mükellefiyeti ayrıntılı olarak anlatmaktadır.<sup>611</sup> Ona göre sâdece mal mülk vermek zekât vermek değildir. Yeri geldiğinde, bir derdi olanın derdini dinlemek, gönlünde derdi olana ilaç olmak da zekâttır. Bunu anlatırken; "Şimdi sen de kulağımı gafletten temizle de, o dertlinin ayrılık derdini dinle. Onun derdine kulak astın, elemelerini dinledin mi bil ki bu o dertliye verdiği bir zekâttır. Gönül hastalarının dertlerini dinler, yüce canın su ve toprak ihtiyacını anlarsan bu, bir zekâttır." demektedir.

Zekât vermek, fakirlere, muhtaçlara yardımda bulunmak, onların ihtiyaçlarını mümkün mertebe gidermektir. İslam dininde yer alan bu ibadet, Allah'ın zekât veren kuluna daha fazla ihsanda bulunacağı<sup>612</sup> ve elinde bulunandan hiçbir şey veremeyen kulunun karşısındakine güzel bir şekilde davranmasının ve karşılık vermesinin bile sadaka olacağını söyler ve insanları bu güzel davranışlara çağırır. Bayram günlerinde

<sup>608</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, ss. 267-268; Hadis için bkz. Ebu Davud, "Zekat", 27; Tirmizi, "Zühd", 61.

<sup>609</sup> Bakara, 2/43,83,110.

<sup>610</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s. 578.

<sup>611</sup> Schimmel, *BRSA*, s. 126.

<sup>612</sup> Bakara, 2/261.

verilen sadakaların ise mutluluk ve sevincin artırılmasına yönelik olduğu ifade edilmektedir.<sup>613</sup> Mevlânâ'nın bu görüşlerindeki ifadelerinde de görüldüğü üzere böylesi ibadetleri yerine getirebilecek maddi güce sahip kişilerin zekât ibadetini yerine getirmekle kazanmış oldukları manevi dereceler çok fazla önemli olarak sayılmıştır.

Zekât ve sadakanın verilince malın eksilmeyeceği, tam tersi artacağı şeklindeki görüş Mevlânâ'nın da katıldığı bir düşüncedir. Zira: "Nemrud'un ateşinde bahçe gizlidir. Harcamakla, ihsan etmekle gelir artar. Bunun içindir ki, o kurtuluş padişahı Hz. Peygamber, "Ey niyet sahipleri, cömertlik kazançtır, kârdır. Mal sadakayla katiyen azalmaz."<sup>614</sup> demiştir. Hayırlarda bulunmak, malı zayi etmez, kaybolmaktan kurtarır. Altın zekât vermekle çoşar, fazlaşır. "İnsanı kötülükten, fenalıktan kurtaran namazdır."<sup>615</sup> Zekât vermek keseni korur. Namaz da insanı kurtlardan kurtarır, insana çobanlık eder."<sup>616</sup> "Az sadaka çok bela def eder"<sup>617</sup> ifadesini Mevlânâ Hz. Peygamber'e (sav) atfetmiştir. Bu düşünceye uygun olarak; "Belayı def etmenin çaresi, sitem etmek değildir. Buna çare ihsandır, aftır, keremdir. Peygamber: "Sadaka, belayı defeder" dedi. Ey yiğit, hastalığını sadakayla tedavi et. Sadaka, yoksulu yakmak, hilm gözleyen gözü kör etmek değildir."<sup>618</sup> demektedir. Hastalığın, belanın def edilmesinin çaresi sadaka ve zekat vermek, infakta bulunmaktır.

Zekât ve sadakanın nerelere ve kimlere verileceği önemli bir konudur. Kur'an-ı Kerim'de açıkça zikredilen zekât ve sadakanın verileceği yerlere<sup>619</sup> açıklık getirilirken, Mevlânâ bu konuya daha çok mahiyet olarak değinmektedir. Ona göre, sadaka<sup>620</sup> sulamaya benzer. Suyu gül bahçesine vermek, dikenliğe veya çöle vermektен daha üstündür. Diken de faydalıdır fakat dikenlik ile gül bahçesi arasında önemli ve büyük bir fark vardır.

<sup>613</sup> Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, c. IX, ss. 128-129.

<sup>614</sup> Müslim, "Birr", 69; Tirmizi, "Birr", 82, "Zühd", 17.

<sup>615</sup> Ankebût, 29/45.

<sup>616</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, trc.: Şefik Can, c. VI, s. 282, b. 3571-3575; Ankaravî, *a.g.e.*, c. VII, ss. 316-318.

<sup>617</sup> Bu sözün hadis olmadığı rivayet edilmektedir. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 23.

<sup>618</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, ss. 204-205, b. 2590-2592; Ankaravî, *a.g.e.*,

<sup>619</sup> Tevbe, 9/60.

<sup>620</sup> Gölpinarlı, *Mektuplar*, s. 176.

Mevlânâ'nın daha *Mesnevî*'nin başında yaptığı bir tespiti gereği kültürümüzdeki "yağmur" için "rahmet" kelimesinin kullanılması, gerekse zekât ve sadakanın toplumsal hayat için ifade ettiği "rahmet" duygularını ifade etmesi açısından son derece mühim ayrıntılar barındırmaktadır: “Zekât verilmeyince yağmur bulutu gelmez, zinadan dolayı da etrafa veba yayılır.”<sup>621</sup> Beyitleri hem maddi hem de manevi olarak anlaşılmaktadır. Burada bahsedilen zinadan dolayı yaygınlaşacak veba hastalığı ile günümüzde fuhuş ve cinsel yollardan yayılan bir "AIDS" gibi hastalık arasında dolaylı bir bağlantı bulunmaktadır. “Bir toplulukta iman azalmış, maneviyat tükenmiş, insanlar birbirlerini sevmez ve birbirlerine yardım etmez olmuşlarsa orada birtakım felaketler olması tabiidir. Çünkü bize madde şeklinde görünen bu cisimler âlemi ile maneviyat âlemleri arasında derin bağıllık vardır. O kadar ki madde âlemi ile maneviyat âlemleri arasında birtakım perdeler girmesi, güneş ışığının kesilmesi gibi dünyamızı karanlıkta bırakır. Semanın rahmeti görünmez olur. Yerde hırs, menfaat, şehvet ve zina çoğalır. Dünyaya bir takım haset, şehvet ve felaket tohumları yayılır. Taun bir şehirde ne kadar insan öldürürse bu azgınlıklarda gönül mamurelerindeki Allah sevgisini, şükür ve kanaat duygusunu, hülâsa insanı insan eden bütün faziletleri tahrip ederler.”<sup>622</sup>

Mevlânâ *Mesnevî*'de anlattığı bir başka olayda da Hz. Ömer zamanında Medine'de büyük bir yangın çıktığından bahsetmekte, Hz. Ömer'in bütün şehri yaktığını anlatmakta ve bunun nedenini zekâtın verilmediğine, cimrilik edildiğine, fakirin yoksulun gözetilmediğine dayandığını ifade etmektedir. Hz. Ömer'in sözlerini şöyle anlatmaktadır: “O yangın, Allah'ın alâmetlerindendir. Sizin hasislik ateşinizden bir şûledir. Suyu bırakın, yoksullara ekmek dağıtın. Eğer bana tâbi iseniz hasisliği terk edin.” Halkın Hz. Ömer'e, "Bizim kapılarımız açık, cömert insanlarız, mürüvvet ehliyiz" demeleri üzerine Hz. Ömer; "Siz âdet olduğu için yoksullara ekmek verdiniz. Allah için eli açık olmadınız. Öğünmek, görünmek, nazlanmak için cömertlik etmektesiniz Korkudan, Allah'tan çekinmekten, O'na niyâz etmek yüzünden değil!”<sup>623</sup> diyerek onları uyarır, Allah'ın rızasını kazanmak için, zekât, sadaka, iyilik ve hayırlarda bulunmayı tavsiye eder. Mevlânâ da bu olayı anlattıktan

<sup>621</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, trc.: Şefik Can, c. I, s. 7, b. 88.

<sup>622</sup> Ken'ân Rifâî, *a.g.e.*, s. 27.

<sup>623</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, ss. 296-297, b. 3718-3720.

sonra, "Mal tohumdur, onu her çorak yere ekme! Bu kılıcı yol vurucunun eline vermektir. Din ehlini kin ehlinde ayırt et! Hak'la oturanı ara, onunla otur! Herkes kendi kavmine (meşrebine uygun kimselere) cömertlik gösterip mal, mülk verir. Nâdân kişi de bu suretle iyi bir iş yaptım sanır!"<sup>624</sup> sözleriyle zekât ve sadakanın verilirken nelere dikkat edilmesi gerektiği ve kimlere verilmesinin lâzım geldiği üzerinde durmaktadır. Mevlânâ anlattıklarından sonra bu durumlara düşmemek için nelerin yapılması ve nelerden de uzak durulması gerektiği üzerinde durmakta, malın sadaka vererek eksilmeyeceğini, hayır yapmanın malı boşa götürmediği gibi, malı zayi olmaktan kurtaracağını anlatır.

Mevlânâ'ya göre, altın, zekât vermekle çoşar, artar. İnsanı kötülük ve fenalık yapmaktan geri tutan namaz ve insanın kesesini koruyan da zekât vermektir.<sup>625</sup> Mevlânâ, bu ibadetleri ifa eden kulların karşılığında kazanacakları maddi-manevi bereket ve feyzini de yine Kur'ân-ı Kerim ayetlerinin bir tefsiri olarak görmektedir. Mevlânâ'ya göre, mal bağış yapmanın, gönülde yüz farklı izi olur. İyi işin yüzlerce belirtisi vardır. Malını dağıtıp bağışlayan kimsenin kalbine o mal yerine yüzlerce dirilik gelir. Allah'ın tarlasına temiz tohumlar ekilsin de sonra mahsul vermesin, bunun imkânı yoktur. Allah'ın bahçeleri de mahsul vermezse artık "Allah'ın yeri genişler."<sup>626</sup> Denebilir mi? Bu yokluk yerinin bile mahsul vermediği olmaz. Bundan çok geniş olan Allah yerinin mahsul vermemesi olur mu? Bu yerin bile sayısız mahsul verme kabiliyeti vardır. En aşağı "bir tohuma yedi yüz"<sup>627</sup> mislini verir.<sup>628</sup> Kim böyle bir alışverişi edebilir? Bir gülle gül bahçesini, bir taneye karşılık yüzlerce ağaçlık, bir habbeye karşılık yüzlerce maden satın alıyorsun! "Kim her şeyi Allah için yapar, Allah'a karşı ihlas sahibi olursa" demek o taneyi vermektir. Bu sûretle de "Allah da onun olur, her dilediğini verir" sözünün hakikati elde edilir."<sup>629</sup> Yani her kim herhangi bir şeyi Allah için işlerse karşılığında, Allah da onun her dilediğini verecektir. Çünkü Hak uğruna ekme veren kimseye ekme verirler. Hak uğruna can veren kimseye de can bahşederler. Nasıl ki, bir çınarın yaprakları dökülürse Allah,

<sup>624</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, trc.: Şefik Can, c. I, s. 297, b. 3718-

<sup>625</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, s. 282, b. 3573-3575.

<sup>626</sup> Nisa, 4/97; Ankebût, 29/56; Zümer, 39/10.

<sup>627</sup> Bakara, 2/261.

<sup>628</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 144, b. 1757-1762; Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, c. XII, ss. 460-463.

<sup>629</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 211, b. 2611-2613; Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, c. XIII, ss. 680-681.

ona yapraksızlık azığı bağışlar zekât ve sadaka dağıtmaktan dolayı bir kimsenin elinde mal kalmazsa Allah'ın inayeti onu, hiç ayaklar altında çiğnetir mi? Bir adam ekin ekince ambarı boşalır, ama bu işin iyiliği tarlada belli olur. Fakat tohumu ambara kor, biriktirirse zaman geçtikçe bitler, fareler, o tohumu yiyip bitirirler. Bu cihan tamamıyla fânidir. Bu sebeple insan aradığını sebatlı, kararlı âlemde aramalıdır! Sûreti sıfırdan ibarettir; dilediğini mana âleminden dilemelidir!"<sup>630</sup>

Ken'an Rifâî, bu beyitleri şöyle şerh etmektedir: "Feda edilen can ekmeğinin karşılığının "ebedi hayat" mükâfatı olduğunu ifade eder. Ulu çınarlar yapraklarını toprağa döker, toprakları yapraklarının gıdasıyla beslerler. Fakat bu cömertlikleri hiçbir vakit karşılıksız kalmaz. Allah çınarlara yapraklarının olmadıkları dönem için gereken gıdayı verir. Öyle ki bir gün, bütün kış kuru kalan çınarlar, baharın yeşillikleriyle donanır, taze hayat bulur. Allah kendi kullarına yardım edenleri hiçbir zaman darda bırakmaz. Dünyada servet, ahirette ebedi nimet verir. Eteğine tohum doldurup, sürülmüş tarlada gezene bak! Eteğinden saçtığı tohumlara karşılık, hasat vakti gelince verdiği kaç mislini alır? Boşalttığı bir ambara mukabil kaç ambar dolusu zahire toplar. O kimse böyle yapmasa da buğdaylarını ambarda saklasa, bundan ne kazanırdı? Hiç! Ne ziyan ederdii? Belki bütün ambar dolusu tohumlarını! Çünkü onları fareler yer, böcekler tüketti." <sup>631</sup>

Mevlânâ, *Mesnevî*'de zekât vermek, sadaka vermek gibi maddi boyutu olan ibadetleri ortaya koyarken yine bir hadis ile konuya ışık tutmaktadır. Her pazar yerinde "Yâ rabbi! Muhtaçları doyuranların her birine verdiklerine karşılık mükâfat ihсан eyle! Yâ rabbi! Vermeyip saklayanların mallarını da telef et, onlara da ziyan ver"<sup>632</sup> diye dua eden iki meleğin dualarını tefsir edilmekte, zekât ve sadaka veren cömert kişinin Allah yolunda gayret ve çaba sarf eden bir kimse olduğu, hevâ ve heves yolunda müsrif olmadığı<sup>633</sup> üzerinde durulmaktadır.

<sup>630</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, trc.: Şefik Can, c. I, s. 179, b. 2236-2241.

<sup>631</sup> Ken'an Rifâî, *a.g.e.*, s. 389.

<sup>632</sup> Buhari, "Zekat", 27; Müslim, "Zekat", 57.

<sup>633</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 178, b. 2223; c. II, s. 30, b. 380-381; Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, c. IV, ss. 1085-1086; Ankaravî, *a.g.e.*, c. I, s. 444; c. II, s. 72.

*Fîhi Mâ Fîh*'te de "Allah mü'minlerin mallarını ve canlarını cennete karşılık satın almıştır"<sup>634</sup> ayeti zikredilerek şu şekilde izah edilmektedir: "Sen değerinde ve düşünceyle iki âleme bedelsin. Ama ne yapayım ki kendi değerini bilmiyorsun. Kendini ucuza satma, çünkü değerinde yüksektir. Ulu Allah buyuruyor ki: Ben sizi, vaktinizi, nefsinizi, mallarınızı satın aldım. Eğer bunları, benim için harcar, bana verirseniz, bunun karşılığı ölümsüz cennettir. Senin, benim yanımdaki değerinde budur. Eğer kendini cehennem karşılığında satarsan, tıpkı bir kimsenin, yüz dinarlık bıçağı duvara çakıp, ona bir testi veya kabak astığı gibi kendine kötülük etmiş olursun"<sup>635</sup>

İbn Arabî zekât hakkında şu sözleri söylemektedir: "Namazın kardeşidir zekât, kıyaslama! Bunda ve ondaki nas aynıdır Varlığı sekiz üzerine kuruldu (zekât sekiz sınıfa verilir), bunun için taksiminde, istiva Arş'ını taşıdı. Bu nedenle önce sekiz gruba taksim edildi. O ise (Arş üstüne) istiva edenin hükmüdür Kitap onların adını ve özelliklerini zikretti Onların yüce makamını da ihtiva etti. Malları ve zatlari zekatla temizlendi Sancağı tutanın namazıyla öne geçti Ki o, yaratıkların en hayırlısı olan Muhammed'dir Kendi türünde; o bütün yaratıklardan üstündür O'nun inayetinden sevgiye mazhar oldu Artık düşmanlıktan, özlemde ve sevgiden şikâyet etmez."<sup>636</sup>

## 2.6. Mevlânâ'ya Göre Hac

Hac İslam'ın beş esasından birisidir. Mal ile yapılan bir ibadettir. Dinen belirli bir zenginliğe sahip olan Müslümanların, ömürlerinde bir defa hac yapmaları yani Kâbe'yi ziyaret etmeleri farzdır.

Ayette "Yol bulup varabilen kimse üzerine Kâbe'yi ziyaret ederek hac yapmak Allah'ın bir hakkıdır."<sup>637</sup> "İnsanları hacca davet et ki, gerek yaya olarak ve gerekse uzak yollardan gelen çeşitli vasıtalarla sana varsınlar. Böylece onlar dünyevî ve uhrevî menfaatlerini görsünler ve belli günlerde, Allah'ın kendilerine rızık olarak

<sup>634</sup> Tevbe, 9/111.

<sup>635</sup> Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 25.

<sup>636</sup> İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye, Zekâtın Sırları*, trc.: Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 35.

<sup>637</sup> Âl-i İmran, 3/97.

verdiği hayvanları kurban ederken, Allah'ın adını ansınlar. Siz de onlardan yiyin, yoksula ve fakire yedirin "<sup>638</sup> buyrulmuştur.

Hadiste "Allah elçisine hangi amelin daha faziletli olduğu sorulunca şöyle buyurdu: 'Allaha ve Resulüne iman'. Sonra hangisi, denildi. 'Allah yolunda cihat', buyurdu. Sonra hangisi sorusuna ise; "Mebrûr hac", cevabını verdi." <sup>639</sup> Buyrulmuştur.

Yine başka bir hadiste " Hac ve umreyi peşi peşine yapınız. Bu ikisi, körüğün; demir, altın ve gümüşün pasını yok ettiği gibi, fakirliği ve günahları yok eder. Mebrûr haccın sevabı ancak cennettir." <sup>640</sup> Buyrulmuştur.

Harem Kâbe için kullanılan terimlerden birisidir. Yasak ve korunmuş bölge anlamına gelmektedir. <sup>641</sup> Hac ibadeti için harem ziyareti de denilmektedir. Mevlânâ hac ibadetini tüm yönleri ile ele alır, ifade ettiği anlamlardan bahseder. Mevlânâ haccın zahiri yönünden daha çok, batını yönü üzerinde durmaktadır. Fakat Mevlânâ'nın eserlerinde bazen o mahşere benzetilen kalabalığın coşku ve heyecanından, tekbir ve telbiyelerden bahsedildiği de görülür. Ancak Mevlânâ'nın asıl amacı Kâbe'den daha çok, evin sahibi olan Allah ile ilişkiler üzerinde durmaktır.

Mevlânâ bir kişinin gönlü ile gönül Kâbe'sini tavaf etmesinin, Kâbe'yi tavaf etmenin altında yatan manevi boyut olduğunu söylemektedir. Yani Kâbe'yi tavaftan maksat bir gönlü hoş tutmaktır. Eğer ki bir gönül kırılırsa Kâbe'ye yürüyerek gidilse de, tavaf edilse de kabul olunmayacağını ifade etmektedir. <sup>642</sup>

Mevlânâ "Hac Allah evini ziyarettir. Ev sahibini ziyaret ise erliktir." <sup>643</sup> Diyerek hac ibadetinin Kâbe'yi ziyaret etmek olduğunu, bunun ise asıl elik olduğunu ifade etmektedir. Yine başka bir beytinde Mevlânâ "Kâbe hacıya şehadet eder, söz söyler. Mescit de namaz kılana şehadet eder. Ta uzak yollardan bana gelirdi, der." <sup>644</sup>

<sup>638</sup> Hac, 22/27-28.

<sup>639</sup> Buhârî, Cihad, I; Hac, 4, 34, 102; Umre, 1.

<sup>640</sup> Tirmizî, Hac, 2; Nesâî, Hac, 6; İbn Mâce, Menâsik, 3.

<sup>641</sup> Hücviri, *a.g.e.*, s. 388.

<sup>642</sup> Celâleddin Bakır Çelebi, *Mevlânâ Okyanusundan*, III. Baskı, Bahçıvanlar Basım San. A.Ş., Konya, 2006, s. 40.

<sup>643</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, trc.: Şefik Can, c. IV, s. 2, b. 15.

<sup>644</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, s. 341, b. 4289-4290.

Diyerek Kâbe'ye yapılan ziyaretin hacıya şahitlik yaptığını söyler. Namaz kılınan yer de namaz kılana şahitlik eder.

Fudayl b. İyaz'ın anlattığı bir olayda Kâbe'nin karşısında bir genç sessizce durmaktadır. Halk dua ederken o sükût etmektedir. Ona dua etmesini söylemiştir. Genç bir sıkıntı olduğunu, sahip olduğu hali vakti kaçırdığını söylemiştir. Gence tekrar dua etmesini, Allah'ın duasını kabul edeceğini söylediği sırada, genç tam ellerini kaldırmak üzereyken bir ses ve nara ile ruhunu teslim eder.<sup>645</sup> Öyle bir aşk vardır ki aslında bu gençte, dua edecek mecali kalmamıştır.

Mevlânâ hac hakkında: “Ey evden-barktan ayrılan, şehirden uzak düşen, Allah evinin yolculuğundan hoş geldin. Kâbe'yi ziyaret etmek, Mustafa'nın yüzünü görmek için gündüzleri, azıksız yollar aşkın, geceleri bile kararın yoktu. O Allah kiblegahına yüzünü gözünü sürdün, Allah evine girdin. “Giren aman bulur, kurtulur” sırrına erdin. Bu tehlikelerle dolu yolda ne âlemdeydiniz, ne haldeydiniz? Allah herkesi her çeşit korkudan emin etsin. Göklerde hacıların Lebbeyk sesleri, ta Arşa ulaşmada, gökyüzü uğultularla dopdolu.“ Hacca gelenlerin uzak yollardan, ne zorluklarla geldiğinden, geldiklerinde de aman bulduklarını, Lebbeyk nidalarının arşa ulaştığını anlatmaktadır. “Ey Merve'yi gören, Safa'ya çıkan; can gözlerini öper, ayağına baş kor. Allah'a konuk oldun; Allah konuğun ağırlanacağını vadetmiştir; hele birisi bize konuk olursa demiştir. Can hacıları Meş'ar el-Haram'a, Mina konağına kadar götüren devenin ayaklarına toprak olsun. Hacdan dönüp gelmiş amma gönlü orda kalmış; can Kâbe'nin halkasına yapışmış, beden burda dertlere uğramış.” Merve'yi, Safa'yı gören mümin Allah'a misafir olmuştur. “Şam'dan gelenler, Zati Cuhfe'de, Basra'dan gelenler Zatal Arak'ta kefeneye bürünmüş, bir kılıçları var ancak, Rabbimiz sana yöneldik diyorlar. Her bölgeden gelen müminlerin ihrama girdikleri yerleri söylemektedir. Buradan Allah'ın huzuruna girmektedirler. Şimdi Kâbe'nin çevresinde yedi kere döndün, tavafın kabul olduysa Makama gel de orda iki rekât tavaf namazı kıl. Tavaftan sonra iki rekat namaz kılınır. Safa tepesine çık, tepenin üstüne yüz koy, tekbir al kardeş, ulula Allah'ı birliğini söyle, dua et. Sonra Merve'ye çık, orada böyle yap, yedi kere tekrarla bunu, sonra gene Kabe'ye

<sup>645</sup> Hücviri, *a.g.e.*, s. 392.

gel, tavaflar et. Safa ve Merve'ye çıktuktan sonra, Mevlânâ hacıların bu tepelere yüzünü sürmesini, Allah'ı birlemesini, dua etmesini söylemektedir. Terviye günü o beliğ hutbeyi dinle, sonra haydi, Arafat'a gel. Durak yerine gel de dağa yakın yerde dur, geceyi orda geçi, sabaha dek kal orda. Haccın farzlarından olan Arafat'a çıkılmasını, orada geceyi geçirmeyi söylemektedir. Sonra yüzünü Mina'ya tut, oradan sonra da yedi taş al, at o taşları, Selam bizden o Hatime, Rukn'e, ne de iştiyakımız var Zemzeme; o vefa konağına. Bir sabah gelir ki uykudan kalkarız, seher yeli, Halil'in konak yerinden Mekke ayrığı kokusunu getir bize.<sup>646</sup> Arafat'tan sonra, Mina'ya yönelip şeytan taşlanmasını söylemektedir.

İbn Arabî hac konusunda şu sözleri söylemektedir: "Hac Allah'ın insanlara bir emridir Unutkan' diye nitelenmiş babamızın verdiği söz nedeniyle. Hepimize farzdır, fakat biz yerine getirmeyiz Farzın gereği, baş üstü' edilmektir İhram (giyme) nedeniyle kendine yasaklarsan Ve bir yoksul ve fakir kalarak, soyutlanırsan her şeyden. Onun hali, her menzilde ve durakta seni davet eder. Giyinik ve soyunuk bir halde, menzillerin her birine. Hacda Rahman'a yakından icabet edilir; Ledünni bir kulun (Hızır) ve İlyas'ın niteliğiyle. Oruç ve sila-i rahim gibi ibadetler ondadır Ve de namaz; cömertlik ve üzülmenin hükmü ondadır. Tavafta öyle anlamlar vardır ki, hiçbir şey benzemez ona Cinlerin ve insanların Rabbinin tereddüdünden başka Ben düşün olduğum halhallerin katiliyim (onları öldürdüm) Tavaf esnasında; küpelerin ve vesveselerin de (katiliyim). Muhassab'ta, el-Ferd'in yasına uygun düşer. Taş atmak, kuruntularla vesvese veren şeytana. Allah onu tahsis etti annesinin karnında.. Giyinerek ve horlanarak, vakfe (duruş) gününde. Müzdelife de ise, cem içinde fark (ayırım) halinde ol! Bu fark nedeniyle sana bir sorumluluk yoktur Allah ile değil de Allah için hac yapan kimse Kendi karanlığı nedeniyle, lambanın ışığıyla koşan adama benzer Sımsıcak ve bulutlu bir günde, ibret alınız Nefeslerimin insanlara söylediği hususlarda İşleri başıyla sonuyla düşünebilirsen eğer İlahi bir düşünme ile duyumsama arasında olursun. Üzüntüyü görmekten sakın, sonra korkuyu. Tıpkı yer ve gök gibi, sa'y ederken. Mina'da kurbanı öyle bir nitelikle kes ki Kurban esnasında o nitelikle şiddetle çağrılasm. Zat tekliğini bozacak bir ikilik ve çiftlik yoktur. Bekçiler ve koruyucular arasında, sakınılmıştır o. Koku yayar, öpen sanki bal

<sup>646</sup> Mevlânâ, *Divan-ı Kebir*, terc: Abdülbaki Gölpınarlı, c. II, s. 294

tatmıştır Çiçeğin ve bahçenin güzellikleriyle kuşatılmış bir halde. Niteliğimin ulaştığı kimseyle yaralanmıştır. Bu yaradan ise kurtuluş yoktu.”<sup>647</sup>

Mevlânâ hacca gidenler hakkında: “Hacca giden topluluk neredesiniz, neredesiniz? Sevgili buracıkta geliniz, geliniz. Sevinin senin komşun, hem de duvarı duvarına bitişik komşun; hal böyleyken siz, başı dönmüş bir halde çölde hangi havaya uyuşsunuz. Suretsiz sevgilinin yüzünü bir görseniz, ev sahibi de sizsiniz, ev de sizsiniz, Kabe’de siz. On keredir o yoldan o eve gittiniz, bir kere de şu evden şu dama çıkın. O ev güzel; eserlerini-izlerini söyleseydiniz, o ev sahibinin izlerini de gösterin O bahçeyi gördüyseniz nerde bir demet gül? Tanrı denizindesiniz nerde bir can incisi? Bütün bunlarla beraber o zahmetleriniz, define olsun size; fakat yazıklar olsun ki kendi definenize kendiniz perdesiniz.”<sup>648</sup> Demektedir.

Ermiş bir zatın Bâyezid-i Bistâmî hazretlerine “Kâbe Benim; etrafımda onu tavaf et” dediği olay <sup>649</sup> Mesnevî’de şu beyitlerle anlatılmaktadır: “Ümmetin şeyhi Bâyezid’i Bistâmî hac ve umre için yola düşmüş Mekke’ye doğru koşup gitmede idi. O gittiği her şehirde, önce oranın azizlerini arıyor: ‘Bu şehirde basiret sahibi, gönül gözü açık kim var?’ diye şehri dört dönüyordu.”<sup>650</sup> “Bir şehirde Bayezid hilal gibi boynu bükülmüş, küçülmüş, incelmüş bir pire rastladı. Onda velilerin nurunu gördü. Ondand velilerin sözlerini duydu.”<sup>651</sup> “O pirin gözü görmüyordu. Ama gönlü güneş gibi idi. Rüyasında Hindistan’ı görmüş fil gibi coşkun bir halde bulunuyordu. Bâyezid o pirin huzurunda oturdu, halini hatrını sordu. Onu hem çok fakir buldu, hem de çoluk çocuğun çok olduğunu anladı”<sup>652</sup> “O şeyh ‘Ey Bâyezid nereye gidiyorsun? Gurbet eşyasını nereye çekip götürüyorsun?’ diye sordu.”<sup>653</sup> Bâyezid “Bir an önce Kâbe’ye gitmek istiyordum” cevabını verdi. Şeyh: “Yanında yol masrafı olarak neyin var?” dedi. <sup>654</sup> Şeyh dedi ki: “Kalk etrafımda yedi defa dön; bu

<sup>647</sup> İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye, Haccın Sırları*, trc.: Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss. 37-38.

<sup>648</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VII, s. 14.

<sup>649</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc. Şefik Can, c. II, s. 429.

<sup>650</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 429, b. 2220.

<sup>651</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 429, b. 2232.

<sup>652</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 429, b. 2237.

<sup>653</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 429, b. 2238.

<sup>654</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 429, b. 2239.

dönmenin hacdaki tavaftan daha iyi olduğunu bil!”<sup>655</sup> “Ey cömert Bâyezid! O iki yüz dirhem gümüş parayı da benim önüme bırak! Böyle yapmakla kendini haccetmiş; muradına ermiş bil! Umre yapmış ölümsüz bir ömür bulmuş; Safa’da koşarak safvet (temizlik, lekesizlik) kazanmış olursun.”<sup>656</sup> Canımın gönül gözü ile gördüğü Allah’a yemin ederim ki, Cenab-ı Hakk beni kendi evinden, yani Kâbe’den daha üstün yaratmıştır, evini seçmiştir.<sup>657</sup> Kâbe Allah’ın lütuf ve ihsan evidir. Amma benim yaratılışım, varlığım da Hakk’ın sır evidir.<sup>658</sup> Allah o evi yani Kâbe’yi İbrahim ve İsmail (as)’a yaptırdığından beri onun içine girmemiştir. Fakat benim bu gönül evime ondan başkası giremedi.<sup>659</sup> Mademki sen beni gördün, Allah’ı görmüş oldun ve doğruluk ve ihlas Kâbe’sinin çevresinde tavaf ettin.<sup>660</sup> Bana hizmet Allah’a kulluk etmektir; onu övmektir. Sakın Hakk’ı benden ayrı sanma!...<sup>661</sup> Sen gözünü aç da bana öyle bak ki, insan da Hakk’ın nurunu göresin!...<sup>662</sup>

Bayezid bu nükteleri, bu derin manalı sözleri can kulağı ile dinledi, onları altın bir küpe gibi kulağına taktı.<sup>663</sup> Velilerin huzurundan uzaklaşırsan, onları ziyarete gidip dualarını, sevgilerini kazanmazsan, hakikatte Allah’tan uzaklaşmış olursun.<sup>664</sup> Her dem her vakit padişahların gölgesini iste. Çabuk ol da o gölge yüzünden, güneşten de iyi bir hale gir. Mana nurları ile aydınlanmış bir insan ol!<sup>665</sup> O şeyhin yüzünden Bâyezid’in derecesi yükseldi, fazileti arttı. Hakikat yolunun sonuna eriştiği halde, ondan sonra bir son tasavvur edilemeyecek olan bir makama vardı.<sup>666</sup> Bâyezid-i Bistâmî hac için yola çıkmıştır. O her gittiği yerde oradaki veli, Allah dostu kim var ise onu bulur, onunla konuşmuş. Yine bir yerde piri fani birine rastlamıştır. Fakir olan o pirin gözleri de görmüyordu. Bâyezid huzurunda oturdu. Nereye gittiğini sorunca Kâbe dedi. O da kendi etrafında dönmesini söyledi. Elindeki iki yüz dirhemi de isteyip, yapacağı şeyin tavaftan daha makbul olduğunu söyledi.

<sup>655</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 429, b. 2241.

<sup>656</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 430, b. 2243.

<sup>657</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 430, b. 2244.

<sup>658</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 430, b. 2245.

<sup>659</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 430, b. 2246.

<sup>660</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 430, b. 2247.

<sup>661</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 430, b. 2248.

<sup>662</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 431, b. 2249.

<sup>663</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 431, b. 2250.

<sup>664</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 420, b. 2214.

<sup>665</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 420, b. 2215.

<sup>666</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 420, b. 2216.

Kendisinin Kâbe'den daha üstün Allah'ın evi olduğunu, hatta oraya ne kadar çok kişi ziyaret ettiyse kendisinin Allah'tan başkası tarafından hiç ziyaret edilmediğini söyler. Beni görünce Allah'ı görmüş oldun der. Ona bakınca Allah'ın nurunu göreceğini söyler. Bu sözlerden sonra o pir sayesinde Bâyezid 'in derecesi, makamı daha da arttı. Velilerden uzaklaşmak Allah'tan uzaklaşmaktır der Mevlânâ.

Mevlânâ çocuk yaşta Kâbe'yi tavaf etmek ve Peygamberimiz (sav)'in kabrini ziyaret etme imkânını bulmuştur.<sup>667</sup> "Hac seferi için kum ve çölleri geçmek, deve sütü içmeye alışmak ve eşkıya çeteleri görmeğe de değer. Hacı Hacerü'l-Esved'i can u gönülden öper."<sup>668</sup> Sözleriyle Hacerü'l-Esved'i zahiren öpmekten daha yüce duygular ve manevi huzur aramaktadır. Mevlânâ, Kâbe'yi Allah'ın bir tecelli evi olduğunu kabul eder ve gazelde hacılara şu şekilde hitap eder: "Ey hacca giden topluluk, Sevgili burada siz nereye gidiyorsunuz? Sevgili duvar-duvara komşunuz iken siz kendinizi kaybetmiş bir halde çölde hangi havaya uymaktasınız? Eğer, suretsiz sevgilinin cemâlini bir görseniz, ev sahibi de sizsiniz, Kâbe de. On keredir o yoldan eve gittiniz; bir kere de şu evden şu dama çıkınız! Evet, çöller aşarak gittiğiniz o ev çok latiftir, hoştur, mübarektir! O evin vasıflarını anlattınız, güzelliklerinden bahsettiniz ama o evin sahibinden söz etmediniz, bir haber vermediniz. Eğer o gül bahçesini gördünüzse, hani bir gül demeti? Eğer Allah denizine daldınızsa, hani bir can incisi? Böyle olmakla beraber, çektiğiniz sıkıntılar, eziyetler dilerim ki size bir hazine olsun! Fakat ne yazık ki kendiniz, kendi vardığınız, kendi hazinenize perde olmuştur!"<sup>669</sup> Onun düşüncesine göre; "Hac; Allah evini ziyarettir. Ev sahibini ziyaret ise erliktir."<sup>670</sup> Mevlâna birçok sûfi gibi haccı ruhanileştirir. Mevlânâ bedeni bir deve olarak ifade eder ki bu deve, yüreğinde ilahi aşkın var olduğu gönül Kâbe'sine<sup>671</sup> doğru yürümektedir.

<sup>667</sup> Furuzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 29.

<sup>668</sup> Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 264, g. 617.

<sup>669</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 274, g. 648.

<sup>670</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, trc.: Şefik Can, c. IV, s. 2, b. 15; Ankaravî, *a.g.e.*, c. IV, s. 15; Tâhirü'l-Mevlevî, *a.g.e.*, C. XII, b. 8.

<sup>671</sup> Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 585, g. 1531.

“Her insanın düşüncelerini ve arzularını yönelttiği başka bir kiblesi, başka bir Mekke'si vardır. ”<sup>672</sup> Bunlar ise; "Cebrail ile canların kiblesi sidre, karnına kul olanların kiblesi ise sofradır. Arifin kiblesi vuslat nûru, filozoflaşan aklın kiblesi hayaldir. Zahidin kiblesi ihsan sahibi Allah, tamahkârın kiblesi altınla dolu kesedir. Mânâ gözetenlerin kiblesi sabır, surete tapanların kiblesi taştan yapılan sûrettir. Bâtın âleminde oturanların kiblesi lütuf ve ihsan sahibi Allah, zahire tapanların kiblesi kadın yüzüdür ”<sup>673</sup> şeklinde sıralanmaktadır. Mevlânâ, bir başka yerde kible için bir tasnif daha yapmaktadır: ”Bu dört kiblede birincisi namaz kiblesidir ki günde beş defa yüzünü ona çevirirsin. İkincisi dua kiblesi olan gökyüzüdür. İhtiyaç düştüğü vakit yüzünü dua kiblesine çevirir ve ağlayıp sızlayarak kendi arzusunun yerine gelmesi için ricada bulunursun. Üçüncüsü padişahlardır ki, yoksulların ihtiyaç, mazlumların adalet kiblesidir. Dördüncüsü de Hak erlerinin kalbidir. Bu kalp, Allah'ın nazarının kiblesidir ve kâinattan da daha yüksek ve yücedir.”<sup>674</sup>

Hac ibadeti ile kurban bayramı arasındaki vakit ilişkisi Mevlânâ'nın düşüncelerinde farklı çağrışımlara sebep olmaktadır. Mevlânâ tebessüm ederek “Benim kurbanım olduğun için şimdi git ve bayram şükürünün ifa et ” diyen sevgiliye; “Kimin kurbanı?” diye sorar. Sevgilinin” Benim kurbanım ”demesi<sup>675</sup> Mevlânâ için tarifi imkânsız olan bir kazançtır.

Haccın sosyolojik yönü konusunda Mevlânâ, hac ibadeti ile arzulanan şeyin tüm dünya Müslümanlarının tek zaman ve tek bir yerde aynı fikirler içinde bir araya gelerek tanışıp, kaynaşmaları ve birlikte ortak kararlar almaları olduğunu ifade eder. Bunu; ” Kâbe'yi ziyaret etmeği de dünyadaki insanların çoğunun, birçok şehirlerden ve iklim bölgelerinden gelip orada toplanmaları için vacip kıldılar.”<sup>676</sup> Diyerek ifade etmektedir. Aynı zamanda bu hac yolculuğunun meşakkatli ve uzun sürdüğüne de işaret eden Mevlânâ; “Hacca gidersen hac yoldaşı ara. Ama ha Hintli olmuş, ha Türk, ha Arap; onun şekline, rengine bakma: azmine ve maksadına bak. Rengi kara bile olsa değil mi ki seninle aynı maksadı güdüyor, aynı senin rengindedir, sen ona beyaz

<sup>672</sup> Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddîn Rûmî Büyük Mutasavvıfın Hayatı ve Eserleri*, trc.: Senail Özkan, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 125-126.

<sup>673</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, trc.: Şefik Can, c. VI, ss. 151-152, b. 1896-1901.

<sup>674</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, ss. 482-483.

<sup>675</sup> Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, c. II, s. 791, g. 2114.

<sup>676</sup> Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, ss. 100-101.

de.”<sup>677</sup> Şeklindeki sözleri ile tasavvufta yer alan “evve’l-rafik, bade’l-tarik” önce yol arkadaşı, sonra yol anlayışını da ortaya koymaktadır. Tüm ibadetlerde olduğu gibi hac ibadetinde de Mevlânâ niyetin önemli olduğunu ifade eder. Mevlânâ güzel niyetle yola çıkılırsa başka mazhariyet ve lütufların da kazanılabileceğini; “Hac zamanı gelince Kâbe’yi ziyaret etmeye niyetlen. Oraya vardın mı Mekke’yi de görürsün. Miraçtan maksat dostu görmektir. Bu arada arş da görüldü, melekler de.”<sup>678</sup> Sözleri ile dile getirir. "Kalk da Kâbe’yi tavaf et. Arafat’a çıkan hacılar gibi kurtuluş kutbunun çevresinde dön, tavaf et. Balçık gibi yere ne diye takıldın kaldın? Hareketler bereketlerin anahtarıdır.”<sup>679</sup> Düşüncesi ile hac ibadetindeki hareket ve aksiyonun görünmeyen kısmındaki bereket ve güzellikleri ifade etmektedir.

Mevlânâ irşadında tasavvufi görüşünü anlatımına yansıtmıştır. Bu yolculukta Kâbe’yi asıl amaç olması nedeniyle yakîne, yolculuğun her aşamasını da farklı bir makam ve hale benzetmektedir. Hac ve hacılar konusunda verdiği örnekte bunu göstermektedir: “Kâbe’ye ulaşmış hacı, henüz çölde ulaşmak için dolaşan ve erişip erişemeyeceğinden şüpheli olan hacılardan daha iyidir. Yalnız, o Kâbe’ye ulaşan hakikate ermiştir. Bir hakikat ise yüz şüpheden evladır.”<sup>680</sup> Derken burada seyru süluktaki makamlarla, amaçlanan makam ve dereceler arasında bir kıyaslamaya gidildiğinin işareti vardır. Mevlânâ’nın irşadında Kâbe ilâhi yolculukta amaç ve hedefe örnek olarak tasarlanmıştır. Nasıl ki bu yolculukta yöntem ve yollar değişiklik arz etmekte ancak amaç ve hedef tektir. Kâbe ve hac yolculuğu arasındaki ilişki de buna benzetilir: “Yollar her ne kadar çeşitli ise de gaye birdir. Görmüyor musun ki, Kâbe’ye giden ne çok yol vardır. Bazısının yolu Rum’dan bazısının Şam’dan, bazısının Acem’den, bazısının Çin’den, bazısının da deniz yolundan Hint ve Yemen’den. Bunun için yollara bakarsan, ayrılık büyük ve sınırsızdır. Fakat gayeye, maksada bakacak olursan hepsi birleşmiş, hepsinin kalbi Kâbe hakkında anlaşmış ve orada bir olmuştur. Ona olan aşkları çok büyüktür. Çünkü oraya hiçbir anlaşmazlık, aykırılık sığmaz. O söylediğimiz çeşitli yollarla olan ilgi, küfür ve imanla karışık değildir. Oraya ulaştıkları zaman, yollarda birbirleriyle yaptıkları

<sup>677</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, trc.: Şefik Can, c. I, s. 232, b. 2894-2896; Tâhiru’l-Mevlevî, *a.g.e.*, c. V, b. 1359-1360.

<sup>678</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, b. 2225-2226; Ankaravî, *a.g.e.*, c. II, s. 355.

<sup>679</sup> Mevlânâ, *Rubâiler*, s. 34.

<sup>680</sup> Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 75.

çarpışmalar, dövüşüp çekişmeler ve karşı koymalar sona erer. Yolda iken biri öbürüne: "Sen sebatsızsın, kâfirsin" der ve bir başkası diğerine bunu böyle gösterir."<sup>681</sup> Fakat Kâbe'ye ulaşıncı bu kavgaların yalnızca yolda geçtiği ve amaçların aynı olduğu anlaşılır.

Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*'de hacdan dönen hacılara hitap ederken, hac ibadetinin ve hacıların kıymetini şu ifadelerle ortaya koyar: "Ey evini, barkını, çoluğunu çocuğunu, yaşadığı şehri bırakıp kervanlarla uzun bir yolculuğu göze alan hacılar! Allah'ın evinin yolculuğundan hoş geldiniz. Kâbe'yi ziyaret etmek, Hz. Muhammed'in türbesine yüz sürmek için gündüzleri yarı aç, yarı susuz yollar aştınız. Geceleri bile kararınız yoktu. Hakk'ın kiblegahına yüzünüzü, göğsünüzü sürdünüz, Allah evine girdiniz "Giren eman bulur kurtulur"<sup>682</sup> sırrına erdiniz. Bu tehlikelerle dolu hac yolunda nasıldınız, ne haldeydiniz? Bu yol tehlikelerle dolu bir yoldur. Allah bu yolda herkesi, her çeşit tehlikeden korusun. Sizler o mübarek yerlere kavuşmak mutluluğuna erdiniz. Orada hacıların "lebbeyk" sesleri arşa ulaşmakta, gökyüzü uğultularla dolmadıydı. Ey Merve'yi gören! Ey Safa tepesine çıkan hacılar! Ne mutlu sizlere! Günahlarla dedikodularla kirlenmiş olan bu fâni dudaklarımla nasıl olur da sizin gözlerinizi öpebilirim? Bu sebeple ben canımla, rûhumla sizin gözlerinizi öper, ayağınıza başımı koyarım. Siz orada Allah'a misafir oldunuz. Allah misafirin aziz bir varlık olduğunu, ağırlanması gerektiğini vadedmiştir. "Hele birisi bize misafir olursa elbette o daha iyi bir şekilde ağırlanacaktır" diye buyurmuştur. Benim canım hacıları Meş'ar-i Haram'a, Mina'ya kadar götüren devenin ayaklarına toprak olsun. Hacı hacdan dönüp gelmiş gönlü orada kalmış. Can Kâbe'nin halkasını tutmuş orada kalmış. Can Kâbe'nin halkasını tutmuş, beden ise burada dertlere düşmüş, perişan bir haldeyim."<sup>683</sup>

Mevlânâ teslimiyetçi bir tasavvufi anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Ona göre, "Bu halk Allah için paralar verir, yüzlerce hayrın temelini atar, mescitler yaparlar. Sarhoş âşıklar gibi uzun bir yol olan hacca giderler, seve seve canlarıyla, mallarıyla oynarlar. Kimi dilersen Kâbe'de ara da derhal önünde beliriversin. Hacca

<sup>681</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, ss. 152-153.

<sup>682</sup> Âl-i İmran, 3/97.

<sup>683</sup> Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 121, g. 199; Abdülbaki Gölpınarlı, *Dîvân-ı Kebîr*, c. II, ss. 294-295.

gidenler, neden bir ses duymadan "lebbeyk" deyip duruyoruz derler mi? Hakikatte onlara şu "lebbeyk" demeyi nasip ediş, her lahza tek Allah'tan gelen bir sestir."<sup>684</sup> Mü'minin samimi, halis niyetli olarak, arzu ve hırsların ağına düşmeden işerin yapılması gerektiğini, bunun sonuçlarının ise hayırlı, iyi ve daimi olacağını; "Her an şerefi artan Kâbe'nin yüceliği, İbrahim'in ihlasındandı. O mescidin fazileti, toprağından, taşından değildi. Yapıcısında hırs ve savaş yoktu da ondan!"<sup>685</sup> Sözleriyle ifade etmektedir.

Mevlânâ'nın hac ile anlatmak istediği Kâbe'ye gösterilen saygı ve tazimin, Kâbe'nin sahibinin yeri olan inananların yüreklerine saygı ve tazimde kusur ve hatalarının olmamasının zorunluluğudur. Mevlânâ maddi manevi örnekler vererek haccı anlatmaktadır. Bu tasavvufi görüşün bir devamı niteliğindedir. Yani Kâbe-gönül arasındaki ilişki kendisiyle yaklaşık olarak aynı zamanda yaşayan Yunus Emre ile aynı düşünceleri paylaşmaktadır.<sup>686</sup> Kâbe Allah'ın evidir, kalp ise Allah'ın tecelli ettiği yerdir. İkisi de tazim ve hürmete layıktır. Bu anlayışta yapılması farz olan ibadet hac ve Kâbe'yi ziyaret ile Allah'ın tecelli yeri olan temiz bir gönlü ziyaret aynıdır. Gaye Allah'ı ziyaret etmek ise kul O'nu her nerede bulursa, bulunduğu yerde ziyaret etmelidir.

## 2.7. Mevlânâ'ya Göre Kurban

Arapça "kurb"<sup>687</sup> kelimesinden türeyen "kurban", sözlükte; yaklaşma, yakınlaşma gibi anlamların karşılığı olarak kullanılır.<sup>688</sup> Kurban, ıstılahi anlamda ise, Allah'a yakınlaşmak için belirli vakitlerde belli bazı şartları taşıyan hayvanı

<sup>684</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, trc.: Şefik Can, c. VI, ss. 71-72, b. 862-863-867-870-871; Ankaravî, *a.g.e.*, c. VI, ss. 205-206.

<sup>685</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, trc.: Şefik Can, c. IV, s. 93, b. 1138-1192; Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, c. XII, s. 291.

<sup>686</sup> Yunus Emre Kâbe ile gönül arasındaki bağı anlatırken;

"Yunus Emre der hoca, gerekse var bin hacca,

Hepsinden iyice, bir gönle girmektir." Bkz. Faruk Kadri Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 76.

<sup>687</sup> Kurb, Allah'ın emirlerine uygun davranmak ve bütün vakitlerde Allah'a ibadet etmek anlamlarına gelir. Kâşânî, *Letâifü'l-A'lâm*, s. 452.

<sup>688</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 460.

kesmek<sup>689</sup> veya kesilen hayvana verilen isimdir.<sup>690</sup> Kurban kelimesinin aslı Arapça'da boğazlamak manasındaki “zebh”<sup>691</sup> ve “nahr”<sup>692</sup> kelimeleridir.

Allah'a kurbiyeti isteyen kimsenin kurban olarak boğazladığı hayvanla hangi amaçta olduğunu idrak etmelidir. Allah'ın bu kurban hayvanlara 'Onların etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz...' <sup>693</sup> ayeti de bizi bu düşünceye sevk eder. Kurban, İslam'da, “Rabbin için namaz kıl ve kurban kes”<sup>694</sup> mealindeki ayete göre, vacip bir ibadettir.

Kurban Allah'ın emrettiği ibadetlerden birisidir. Diğer kulluk vazifelerindeki gibi bunda da İslam hukukuna dair bazı kaide ve kurallar yer alır. Fıkıh âlimleri ayet ve hadislerden hüküm çıkarmak suretiyle kurban ibadetine ait bu kaide ve kuralları söylemişlerdir. İbadetleri fikhî açıdan incelemişlerse de iç-batını tarafları da vardır. Eski dönemlerden bu yana dinin emir ve nehiyleri ile ilgili olarak bu özellik ara ara dillendirilmiş, yazı haline getirilmiş ve bizlere gelmiştir. Kurban kesmekten maksat, et elde etmekten ziyade, kurban kesen kimsenin, Allah'ın emrine imtisal ettiğini ortaya koymasıdır. Kurban, teslimiyet göstergesidir. Bu nedenle, en iyi olanı kurban kesmek tavsiye edilir. Kurbanın her parçasıyla da, kurban kesen kişinin vücudunun bir parçasının ateşten azat etmesi ümit edilir.<sup>695</sup> Allah'ı isteyen kimse ise, hile yapamaz ve kendisi için bir şey istemez.

Mevlânâ nefsi Hak yolda kurban etmeyi öğütler, ona göre, kulun Hakk'a giden yolda kurban vermesi gereken 'akıl' ve 'nefs'dir. Kul ilk olarak aklını ve nefsinin Hak yolda kurban etmelidir. Nebiler ve Kur'an-ı Kerim kullar için en mühim ve en güzel sırat-ı müstakimdir. Akli, ilahî aşk yoluna ve ilahî emir ve nehiylere tabi olma noktasında; nefsi de ruhunu esirlikten kurtarabilmek adına kurban etmek gerekir. Akli bilinmeyen şeyler ve yenilgilerden beri, nefsi de fazlaca olan isteklerden uzak kılmak adına kurban etmelidir. Ama tüm bunları Allah'ın rızası ve Allah'ın aşkı uğruna, itiraz etmeden yapabilmek fazlaca mühimdir. Sen de Ey

<sup>689</sup> Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1062.

<sup>690</sup> Zuhaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, c. IV, s. 392.

<sup>691</sup> Sâmi, *a.g.e.*, s. 648

<sup>692</sup> Sâmi, *a.g.e.*, s. 1455.

<sup>693</sup> Hac, 22/37.

<sup>694</sup> Kevser, 108/2.

<sup>695</sup> Gazzâlî, *İhya*, c. I, s. 696.

Salik! Hazreti İsmail (a.s.) gibi o vasitanın (peygamberlerin) ve onu vasıta kılan Allah'ın hükmü huzurunda baş eđ! Kahr ve celal kılıcı önünde sevine sevine can ver'<sup>696</sup>

Kurban, zahirî açıdan, İslam ahlâkının temeli olan cömertliğin, fakirleri doyurmak suretiyle uygulanmasıdır. Bâtını anlamda ise kurban, dönüşümün sembolü ve aşkınlığın yardımcı aracıdır.<sup>697</sup> “Kestiğiniz kurbanların eti ve kanı değil, sizin takvanız Allah'a ulaşır”<sup>698</sup> mealindeki ayetten anlaşıldığına göre, Kur'an'da da, kurbanın bânını yönüne daha çok önem verilmektedir. Tasavvuf anlayışına göre bu ayette, takvadan kastedilen şey, nefsin ve halkın payı olmaksızın, kurban kesmektir. Zira nefsin ve halkın payı olmadan yapılan ibadette ihlâsı koruma imkânı daha yüksektir.<sup>699</sup>

Allah'ı anmanın farklı bir tezahürü olan kurbanın kesimi esnasında diğer ibadetlerde olduğu gibi gerçek anlamda da Allah'ın ismi anılır.<sup>700</sup> Mevlânâ, kurban keserken getirilen tekbir ile namaza başlarken söylenen tekbir arasında ortak bir bağ kurar. Buna göre namaz kılariken söylenen tekbirin anlamı “Yâ Rabbi! Huzurunda kurbanım” demektir. Koyun (kurban) keserken de “Allahu Ekber-Allah uludur” denilir. Aynı şekilde, öldürülmeye (terbiye edilmeye) layık olan nefsi kurban ederken de bu söz söylenir.<sup>701</sup> Bu açıdan bakıldığında, her iki tekbirin manası da aynıdır.

Mevlânâ da bir beytinde kurbanın, Hz. İsmail'in itaatinin bir sembolü olduğunu ve bu itaati ortaya koyabilen kişiye büyük lütuflar bahşedileceğini ima eder: “Bir hadislerinde Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Çarşılarda pazarlarda daima iki melek dua ederek derler ki; Yoksullara yardım edenlere, ihsanlarda bulunanlara fazlasıyla ver. Cimrilerin mallarını da yok et.”<sup>702</sup> Hele canını verene, boğazını uzatıp yaratana kurban olana... O kimse İsmail gibi boğazını uzatmış, Allah yolunda kurban olmaya hazırlanmıştır. Fakat Allah o boğazı

<sup>696</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc.: Şefik Can, c. I, s. 58, b. 225.

<sup>697</sup> Özelsel, *Halvette 40 Gün*, s. 137.

<sup>698</sup> Hacc, 22/37.

<sup>699</sup> Kelabâzî, *Ta'arruf*, s. 148

<sup>700</sup> Kur'an'da yalnızca kurban keserken değil-tüm boğazlama ameliyeleri esnasında dikkat edilmek üzere genel bir prensip sunulur: “Üzerine Allah'ın adı anılmayandan (hayvanlardan) yemeyin. Çünkü bu şekilde davranış, fasıklıktır.” (En'âm, 6/121) ayetine göre hayvan boğazlarken Allah'ın ismini anmayı (kasten) terk etmek, helal olmaz.

<sup>701</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, trc.: Şefik Can, c. III, s. 188, b. 2142-2144.

<sup>702</sup> Buhârî, *Zekât*, 27.

kestirmez. İşte şehitler de Allah yolunda canlarını feda ettikleri için diridirler. Hoşturlar. Sen ateşe tapanlar gibi bedene bakma.”<sup>703</sup>

Kurban kesmek, tarihi arka planda Hz. İbrahim'e dayandırılan bir ibadettir. Kur'an'da bu husus şöyle özetlenmektedir: "O (Hz. İbrahim): 'Rabbim! Bana sâlihlerden olacak bir evlat ver', dedi. İşte o zaman biz onu uslu bir oğul ile müjdeledik. Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: 'Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevaben: 'Babacığım! Emrolduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun' dedi. Her ikisi de teslim olup (İbrahim ) oğlunu alını üzerine yatırınca, biz ona: 'Ey İbrahim!' diye seslendik. Rüyayı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Bu gerçekten açık bir imtihandır. Biz oğluna bedel olarak ona büyük bir kurban verdik." <sup>704</sup>

Hz. İbrahim rüyasında oğlunu boğazladığını görmüştü.<sup>705</sup> İbn Arabî'ye göre burada İsmail, koçun remzidir. Ona göre Hz. İbrahim'e rüyada oğlunu değil, onun remziyle anlatılan koçu kurban etmesi emredilmişti. Ancak o, rüyayı yorumlamadan olduğu gibi uygulamak istedi ve Allah da ona büyük bir koç gönderdi.<sup>706</sup>

Mevlânâ'ya göre de ibadetleri yapmanın amacı, bâtındaki amel-i maneviyeye ulaşmaktır. Tazim gönüldedir, zahir ise amel-i maneviyyenin yeri olan bânın unvanıdır. Zahirde hürmet ve itaat etmekle Hakk'a nasıl tazim bulunduğu, bâtında bilinir. Eğer zahirde tazim görünmezse bâtında da aynı şey gerçekleşir.<sup>707</sup>

<sup>703</sup> Mevlânâ, *Mesnevî* trc.: Şefik Can , c. II, s. 288, b. 380-384.

<sup>704</sup> Sâffât, 37/100-107.

<sup>705</sup> Bu ayetlerde Hz. İbrahim'in hangi oğlundan bahsettiği belirtilmemiştir. Ancak çoğu âlim burada kastedilenin, Hz. İsmail olduğunu aktarır. Bu konuda farklı düşünenlerden birisi olan İbn. Arabî, Hz. İbrahim'in bu ayetlerde kastedilen oğlunun Hz. İshak olduğu kanaatindedir. Bu nedenle o, eseri *Fusûsu'l-Hikem*'de mezkûr hadiseye, İshak Faslı'nda işaret etmiştir. Bkz. İbn. Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, s. 50-55;

<sup>706</sup> İbn. Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, s. 51; Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 92;

<sup>707</sup> Mevlânâ, Celâleddin Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, trc.: Ahmed Avni Konuk, Haz.: Selçuk Eraydın, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 135; Mevlânâ, bu hususu şöyle ifade eder: “*Mademki bu yolun yolcusu yoktur, bizim, yolda ve amelde olduğumuzu nasıl bilecekler? Nihayet bu amel namaz ve oruç değildir; bunlar amelin suretidir. Amel-i manevi, bânındadır. Nihayet, devr-i Âdem'den devr-i Mustafa'ya kadar, namaz ve oruç bu surette değil idi; hâlbuki amel mevcut idi. Binaenaleyh, bu suret amel değildir. Amel, insanda bir manadır. Nitekim “Onda amel etti” der-sin. Hâlbuki amelin sureti yoktur. Onda ancak bir mana vardır. Keza, “O adam filan şehirde âmildir” denir; suret-te bir şey görünmez.*” Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 71.

Bütün ibadetlerde olduğu gibi kurbanda da zahir-bâtin arasında olması gereken denge geçerlidir. Ancak kurban, mal ile yerine getirilen bir ibadettir ve herkes kurban kesmekle mükellef değildir. Böyle bir durumda kurban kesemeyen kimsenin bu ibadeti yerine getirmekle ortaya çıkan derûnî haz ve manalardan nasibi olamayacak mıdır?

Vücûbiyeti ve îfâsı için mâlî imkân gerektiğinden, bir kişi, kurban kesemese de, tefekkürü ve bu konudaki iştiyakı ile bu ibadetin suretinden olmasa da-manasından hisse sahibi olabilir. Şu rivayet de bu düşünceyi doğrular niteliktedir:

Feth b. Ali Mevsîlî (ö. 220/835), bir kurban bayramı günü mahalleler arasında dolaşırken halkın kurban kestiğini gördü. Bunun üzerine: “İlâhî! Bilirsin ki sana kurban edecek, bir şeyim yok. Bende sadece bu var” dedi ve hemen, bir parmağını boğazına soktu. O anda yere düştü. Gelip baktılar, ölmüş olduğunu gördüler.<sup>708</sup>

Allah’a kurban olma olayı ilahi emirden dolayı insanlığın ifade ettiği fedakâr emre uymanın en yücesidir. Kullar içinde malının- mülkünün tamamını herkes feda edemez ama mutlaka verebilecek olanlar da vardır. Fakat çocuğunu yatırıp boğazına bıçağı dayamak Hz. İbrahim’den sonra ancak bir kişide olabilirdi. O da Sevgili Peygamberimiz(sav)’in dedesi Abdülmuttalip’di. Babasının gösterdiği bıçağın altına yatmaya bir İsmail (as) bir de Peygamber Efendimiz (sav)’in mübarek babaları idi.<sup>709</sup> Hz. Mevlânâ bu kısımda doğru yoldan şaşırılmamak uğruna pek önemli bir ölçüyü ifade etmektedir. Hz. Mevlânâ yaşamı, kurbanlık hayvan seviyesinde geçirmemek, Hakk’a layık olmaya gayret edip Kur’an’ı Kerim’i yaşam kaynağı olarak kabul etmek mecburiyeti gerçeğini bu anlamda yüksek bir ses ile dile getirir: ’Kim samanla, arpayla beslenirse, (hayvan gibi ölüme) kurban olur. Kim de Hak nuru ile gıdalanırsa Kur’an (sırrına mazhar) olur.’<sup>710</sup>

Mevlânâ’ya göre akılda, Hakk aşkı ve O’nun peygamberi Hz. Muhammed Mustafa (sav)’e teslim olmada kurban olmak gereği vardır: ’Akli, Muhammed

<sup>708</sup> Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns (Evliya Menkıbeleri)*, çev.: Lâmiî Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul, 2005, s. 171.

<sup>709</sup> Mevlânâ, *Şerh-i Mesnevi Tâhiru'l-Mevlevi*, çev.: Tahir Olgun, 1.Baskı, Şamil Yayınları, İstanbul, 2014, c. 1, s.185.

<sup>710</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc.: Şefik Can, c. V, s. 580, b. 2478.

Mustafa (sav)’in önünde kurban et ve de ki ’Hasbiyallah’ (Allah’ım bana yeter).<sup>711</sup> ’Sevgilinin aşkında akli kurban et. Sevgili varken akıllar, öte yandan gelmiş bir yükür!’<sup>712</sup>

Tasavvufun, “Nefsin arzularıyla zıtlaşmak, dinin emir ve tavsiyeleriyle kucaklaşmak”<sup>713</sup> şeklinde yapılan tanımına göre ihlâs, ibadetleri en güzel şekilde yapmanın ortak şartıdır. Bir başka ifadeyle ihlâs, takvanın en güzel göstergesidir. Diğer taraftan, kurban olacak hayvan, nefsi temsil etmektedir.

Mevlânâ kurban olma yolunda ruhu, bedeni ve şehvetlerin esirliğinden kurtarıp yüceltmek adına, nefsi kurban etme zorunluluğunu ifade eder bu da anlamı, yaşamanın amacını ve gayesini anlama konusunda üstün bir ayrıcalıktır. Öyle ki kulun nefsi istek ve amaçlarını kontrolde olması gerekir. Dünyaya ait istek ve hırslar onu hayattaki belirli ve kalıcı olmayan şeylere bağlı hale getirir. Bu sebepten dolayı; kurtulanlar, nefsi ile arası ayrılanlar, zıt davrananlar Allah’ın isteği doğrultusunda onu yola getirmişlerdir.<sup>714</sup> Oysaki Hakk katından ruhu üflendiğinden bu yana taşıyan kişilerin ebediye doğru gitmesi asıl olandır. Bunun çaresi de nefsinin Hakk yolda kurban etmektir: ’Tekbir getirince kurbanlık koç gibi âlemde çıktılar. Ey imam! Tekbir, ’Ya Rabbi, senin huzurunda kurban olduk.’<sup>715</sup> manasına gelir.

Hayvan kurban edilirken ’Allah’u Ekber’ denir ve nefis kurban edilirken de bu şekilde söylenir: ’Allah’u Ekber’ de ve o uğursuz nefsin başını kurban et. Kurban et de can, mahvolmaktan kurtulsun. Beden İsmail’e benzer, can da İbrahim gibidir. Can bu semiz bedeni yatırdı da tekbir getirdi mi, Beden kesilir, şehvetlerden hırslardan kurtulur, besmeleyle kesilmiş temiz bir kurban haline gelir.’<sup>716</sup>

Tek Halık olan Allah’ın kulları, namaza başlama esnasında ’Allah’u Ekber’ diyerek ’Ya Rabbi senin huzurunda bu yok olacak olan geçici varlığımızı ve nefsimizi kurban ettik’<sup>717</sup> demektirler. Namazda bu tekbirler namaza başlamış olan ve namaza devam edenin kıskançlığını, büyüklenmesini, gayret etmemesini yani tüm

<sup>711</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 354, b. 1408.

<sup>712</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 365, b. 1424.

<sup>713</sup> Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 91.

<sup>714</sup> A’la, 87/14: Şems, 91/9.

<sup>715</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc.: Şefik Can, c. III, s. 675, b. 2140.

<sup>716</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, s. 675, b. 2142-2147.

<sup>717</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, s. 675, b. 2150.

fena hasletlerini bıçak misali kesip, nefisini ve ondan gelen arzuları Hakk için kurban etmiş olmaktadır. Bu vesileyle kişi gerçekçi anlamda kurban olarak yakınlığa ulaşarak Allah'ın huzuruna varmaktadır. Hz. Mevlânâ insanı tek amacı Allah'a şüphe etmeden inama ve kul olmaktan alıkoyan engellerin yok olmasından ve onların ihlaslı olarak Allah'a kurban olmasından taraftır. Örneğin Allah aşkını kazanmak için kişi önüne çıkan engelleri yok etmelidir. Öyle ki Hz. Mevlânâ kişinin öncelik vermesi gereken şeylerde ilk sırada kurban olmanın zorunluluğu konusunda öğüt verir ve ekler 'Sevgilinin aşkına aklı kurban et; sevgili varken akıllar öte yandan gelmiş bir yükür.'<sup>718</sup> Hz. Mevlânâ'ya göre Aşk yolunda pek çok his Hakk'a fedadır ve aşka boyun eğler. 'Maddî arzularını ayakaltına alırsan, o zaman, nefsin köpeğini öldürürsün ki asıl kurban da budur.'<sup>719</sup> 'Nefis öküzünü kurban edebilirsen, ayağını gökyüzünün başına basabilirsin.'<sup>720</sup>

Mevlânâ asıl amacın hakikat olduğunu söyler. Kul, Hakk'a olan aşkıdan dolayı itiraz etmeden kurban olmayı bayram sayar. 'Yüce Allah'ın sabırlı kulu İsmail gibi kendilerini aşka kurban ettiler, aşkın hançerine boyun verdiler.'<sup>721</sup> 'Dinleyip itaat ederiz. Hüküm onundur. Onun buyruğu, bizim için kesin emirdir. Bizi İsmail gibi kurban etse bile, İbrahim'imizden baş çevirmez, ona isyan etmeyiz.'<sup>722</sup>

Mevlânâ kendisinden dolayı Hak katından kurban olarak koç gönderilen Hz. İsmail'in de Allah aşkına kurban olma boynunu vurma isteğini söyler. Öyle ki bu safhada aşık olunan Allah Teala olunca, âşık da tabiki boynuna bıçağı sürür ile sürecektir. 'İsmail gibi boynunu veren kişiye fazlasıyla ver!' 'Hiç o boyna bıçak işler mi?'<sup>723</sup>

Yakınlık/kurbiyet anlamına gelen 'kurban' ibadetini kendi içinde gerçekleştirmek arzusu olan kişi, yaklaşmak istediği Rabbi'nin yakınında olduğunu görür. Bu durum hadis-i kutside şöyle dile gelmektedir: 'Kulum bana bir adım gelirse ben ona on adım giderim. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarım. Kulum bana nafîle ibadetlerle o kadar yaklaşır ki, nihayet ben onu severim. Onu sevdiğim zaman,

<sup>718</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc.: Abdülbaki Gölpınarlı, c. IV, s. 245, b. 1420.

<sup>719</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 60.

<sup>720</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, s.230.

<sup>721</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, s. 487, b. 3985.

<sup>722</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, s. 693, b. 4883.

<sup>723</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 89, b. 380.

onun tutan eli, yürüten ayağı, konuştuğu dili, gören gözü olurum. Benden bir şey istediği zaman veririm, sığınma isterse onu korurum. Yapmakta en çok tereddüt ettiğim şey Mü'min kulunun canını almaktır. Çünkü o ölümden hoşlanmaz. Ben de onu üzmem istemem.<sup>724</sup> Kendisine bir adım gelene on adım yaklaşan Allah Teala, canını kurban edene karşılığı, mükafatı merak konusudur. Mü'min kulun Allah'la kurbiyete ulaşması için Hz. İsmail'i örnek alması zordur. Fakat Hz. İsmail babası Hz. İbrahim'e inanan mü'minler bunlara dayanma kuvvetini canlarında barındırmaktadırlar. Bu durumu Hz. Mevlânâ şöyle anlatır: “Ben, İsmail peygambere mensup olanlardanım, öldürülmekten çekinmem yok... Hatta İsmail gibi başından vazgeçmiş bir adamım ben!”<sup>725</sup>

Mevlânâ kurban ibadetinden amacın Allah'a karşı yolunda ve rızasını alarak kurban etmek olarak açıklar. Allah'a kurban edildiği vakti kendisi bayram günü olarak ifade eder ve ölüm gününü de ‘Düğün Gecesi’ diye söyler. ‘Senin aşkına kurban olduğum gün, benim bayramımdır. Sana kurban olduğum gün bayram sayılmazsa, ben insan değilim, belki pek aşağı varlığım.’<sup>726</sup>

Mevlânâ'ya göre, müminin Hakk'a giden tarikte kurban edilen “akıl” ve “nefs”dir. Bu zamanda Nebiler ve Kur'an-ı Kerim yol gösterendir. Allah'ın elçilerinin istekleri doğrultusunda mutlu olarak kurban olunmalıdır: “Allah (c.c)'tan tarafından vahiy ve cevaba nail olan kişi her ne buyurursa, o buyruk doğrunun ta kendisidir. Can bağışlayanın öldürmesi de caizdir. O (sav) vekildir, “onun eli, Allah (c.c)'ın elidir” İsmail gibi başını onun önüne baş koy; kılıcının önünde sevinerek, gülerek can ver.”<sup>727</sup>

Yaşamı, kurban edilecek hayvan seviyesinde geçirmemek, Hakk'a layık bir mümin olmaya gayret edip Yüce kitabımızı yaşam kaynağı olarak görülmelidir: “Kim samanla, arpayla beslenirse, (hayvan gibi ölüme) kurban olur. Kim de Hak (c.c) nûru ile gıdalanırsa Kur'an (sırrına mazhar) olur.”<sup>728</sup>

<sup>724</sup> Buhari, Rikâk 38.

<sup>725</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc.: Şefik Can, c. III, s. 987, b. 4100.

<sup>726</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 253.

<sup>727</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 48, b. 225-227.

<sup>728</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. V, s. 263, b. 2478.

Akıl, Allah aşkını ve O'nun peygamberi Hz. Muhammed Efendimiz (sav)'e teslim olmada kurban etmelidir: “Akıllı, Mustafa (sas)'in önünde kurban et ve de ki “Hasbiyallah” (Allah (c.c)'ım bana yeter.”<sup>729</sup> “Sevgilinin aşkında akıllı kurban et. Sevgili varken akıllar, öte yandan gelmiş bir yükür!”<sup>730</sup>

Ruh, beden ve arzuların esir oluşundan kurtularak üstünleştirebilmek için, nefsi kurban etmelidir: “Tekbir getirince kurbanlık koç gibi âlemden çıktılar. Ey imam! Tekbir, “Ya Rabbi (c.c), senin huzurunda kurban olduk.” anlamına gelir. Kurban keserken “Allahu Ekber” dersin ya, o geberesi nefsi keserken de böyle demeli. “ Allahu Ekber” de ve o uğursuz nefsin başını kes. Kes de can, mahvolmaktan kurtulsun. Beden İsmail'e benzer, can da İbrahim gibi. Can bu semiz bedeni yatırdı da tekbir getirdi mi? Beden kesilir, şehvetlerden hırslardan kurtulur, besmeleyle kesilmiş temiz bir kurban haline gelir.”<sup>731</sup> “Maddî arzularını ayakaltına alırsan, o zaman, nefsin köpeğini öldürürsün ki asıl kurban da budur.”<sup>732</sup> Nefis öküzünü kurban edebilirsen, ayağını gökyüzünün başına basabilirsin.”<sup>733</sup>

Mümin, Hakk'a olan aşkı sebebine, itiraz etmeden kurban olursa bayram o vakittir: “Yüce Allah (c.c)'ın sabırlı kulu İsmail gibi kendilerini aşka kurban ettiler, aşkın hançerine boyun verdiler.”<sup>734</sup> “Dinleyip itaat ederiz. Hüküm O (c.c)'nundur. O (c.c)'nun buyruğu, bizim için kesin emirdir. Bizi İsmail gibi kurban etse bile, İbrahim'imizden baş çevirmez, O (c.c)'na isyan etmeyiz.”<sup>735</sup> “Senin (c.c) aşkına kurban olduğum gün, benim bayramımdır. Sana (c.c) kurban olduğum gün bayram sayılmazsa, ben insan değilim, belki pek aşağı varlığım.”<sup>736</sup>

## 2.8. Mevlânâ'ya Göre Semâ

Lügatte işitmek, dinlemek, dinlenen ilahinin veya müzik parçasının etkisiyle coşup dönmek<sup>737</sup> güzel ve iyi şöhreti duymak gibi anlamlara gelen sema, bir tasavvuf

<sup>729</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc.: Şefik Can, c. IV, s. 456, b. 1408.

<sup>730</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 475, b. 1424.

<sup>731</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, s. 781, b. 2142-2147.

<sup>732</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 60.

<sup>733</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. III, s. 230.

<sup>734</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, s. 958, b. 3985.

<sup>735</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. VI, s. 1271, b. 4883.

<sup>736</sup> Mevlânâ, *a.g.e.*, c. II, s. 253.

<sup>737</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 629.

terimi olarak musiki nağmelerini dinlemeye, dinlerken vecde gelip harekette bulunmaya, kendinden geçmeye, oynamaya ve dönmeye denir. Musikiye uygun, coşkunca harekeler ve kendinden geçmeler beşeri bir haldir ve insanlık kadar eskidir.<sup>738</sup>

Semâyı kullanıp kullanmama bakımından sufiler, muhtelif görüşler benimsemişlerdir. Kimileri semâin faydalı bir fiil olduğunu ve yapılması gerektiğini düşünmüş, kimileri de ondan uzaklaşmıştır. Semâin faydalarına inanan sufilerden biri olan Ubeydullah Ahrâr (ö.895 /1490) onun, riyazet ve mücahede ehli sûfîlerin az yemek ve uyumaktan hâsıl olan bezginliğini ortadan kaldıracağını düşünür. Bazen de, yeni bir makama çıkamayan müride, nefsin perdelerini aralamak için muhabbet ve sevk amacıyla güzel ses dinletilir.<sup>739</sup>

Bazı sufiler semâin, marifet ehlinin ruhlarının latif gıdası olduğu kanaatindedirler. Onlara göre sema diğer davranışlardan ayrılan bir rikkat ve incelik taşır. Semâ, rikkati sebebiyle nazik karakterli insanlar tarafından idrak olunabilir.<sup>740</sup>

Semâin faydalarına inanan ve bu konuda deliller getirmeye çalışan bir çok sûfî semâi uygulamış ve toplu halde sema, ilahi ve kaside dinleme geleneği oluşturmuştur. Semâin, Mevleviliğin önemli bir unsuru olması, bunun sadece bir devamıdır.<sup>741</sup>

Musiki ve semâ, kişiyi öyle bir coşkuya ulaştırabilir ki, bazen bu coşku raks ile de ifadesini bulabilir. Tarikatı ask, cezbe, semâ ve sefa esasları üzerine kurulmuş olan<sup>742</sup> Mevlânâ'ya göre coşkusal raks ile beden, zincirlerinden bir kez kurtulunca ruh, özgürlüğüne kavuşmakta ve yaratılan her şeyin raksa katıldığının bilincine varmaktadır. Askın bahar meltemi, ağaca dokunur dokunmaz, dallar çiçek goncaları ve yıldızlar, her şeyi kucaklayan mistik hareketle dönmeye başlar.<sup>743</sup>

<sup>738</sup> Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İnkılap ve Aka Yay. İstanbul, 1963, s. 48.

<sup>739</sup> Kâdî Muhammed, *Silsiletü'l Arifin ve Tezkiretü's – Siddikin*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 2830, vr. 50a-51a.

<sup>740</sup> Tûsî, *Lüma'*, s. 264.

<sup>741</sup> Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Musiki ve Semâ*, Uludağ Yay., Bursa, 1976, s. 278.

<sup>742</sup> Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 6. Baskı, Ataç Yayınları, İstanbul, 2019, s. 190.

<sup>743</sup> Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, çev.: Yaşar Keçeci, Kırkambar Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 209.

Semâ var olma ile ilişkilendirilmektedir. Varlıklar arasında ortak bir durumun var olması söz konusudur ki bu da zerreden kürreye dönmektir. İnsan bedenindeki kan bile bir dönme içindedir. Tüm varlık âlemi ise topraktan gelmiş, toprağa geri dönmektedir. Bu dönmelerin tek farklı olanı, insandakidir. Çünkü akıl nimet yalnızca ondadır. Semâ yapılırken de hem aşk hem akıl dâhil olmaktadır. Nefsinden uzaklaşarak Allah'a varma, ulaşma ve sonunda da kâmil bir mümin olarak kulluk şuuru oluşmaktadır. Sağ elinin göğe doğru açık olmasının sebebi dua, sol elinin aşağı doğru olmasının sebebi ise Hakk gözüyle bakmasıdır. En bilinen hali ile “Hakk ’tan alıp, halk vermedir.”

Semân çeşitli evreleri deruni manaları vardır. Fakat konumuz gereği Mevlana'nın farz olan ibadetleri ve bu konudaki fikirleri, uygulaması olduğundan ayrıntıya girilmeyecektir.<sup>744</sup>

Mevlânâ Kur'an ve sünnete bağlı onların dışında başka bir yol benimsememiş bir şahsiyettir. Öyle ki çoğu zaman kıldığı namazın vaktini ve rekâtını bile unutmuştur. İçindeki artan aşkını, coşkusunu ise semâ ile yatıştırabilmişti.<sup>745</sup>

Mevlânâ'nın yaptığı ve O'nun yolundan gidenlerin yani Mevleviliğin sembolü sayılan semâ aslında Allah'a ulaşmada yol almaktır, bir bakıma bir çeşit ibadet, kulluktur.<sup>746</sup>

Mevlânâ kuyumcular çarşısının önünden geçerken Selahaddin Zerkûbî'nin dükkânından çekiç seslerini duyarak aşka gelmiş ve semâyâ başlamıştır. Selahaddin Zerkûbî de Hz. Mevlânâ'ya eşlik etmiştir.<sup>747</sup>

“Çok bilgili kişiler: Bu güzel sesleri, bu musiki nağmelerini göklerin dönüşünden aldık, demişlerdir. Halkın tamburlarla, musiki aletleri ile çaldıkları ve ağızları ile söyledikleri bu hoş sesler göklerin dönüşünden alınmadır. Biz hepimiz Âdem'in cüzleri idik. Cennette o nağmeleri dinlerdik. Gerçi su ile topraktan bu ten kafesine girmek, balçığa bürünmek, ruhumuzu şüpheye düşürmüş bizi yanıltmıştır.

<sup>744</sup> Celâleddin Bakır Çelebi, *Mevlana Okyanusundan*, s. 195.

<sup>745</sup> H. Hüseyin Top, *Mevlevî Usul ve Âdâbi*, s. 20.

<sup>746</sup> Top, *a.g.e.*, s. 96.

<sup>747</sup> Top, *a.g.e.*, s. 99.

Fakat ne de olsa, o nağmeleri birazcık olsun hatırlıyoruz. İşte bu yüzdendir ki sema, âşıklara gıdadır. Çünkü semada kalp huzuru ve Allah'ı hissetme, sevgiliyi bulma hayali vardır. Biz o güzel sesleri dinlerken, gönlümüzdeki hayaller kuvvetlenir, hatta hayaller o güzel seslerden, nefhalardan suretlere bürünür.”<sup>748</sup>

Semâ sufilere göre insan ve özellikle kalp üzerinde etkileri vardır. Bir bakıma ibadetler gibi insanın Allah'a olan aşkını güçlendirir, kalbindeki kötülüklerden uzaklaştırır. Aslında Allah'a duyulan sevginin, aşkın, muhabbetin dönerek dile getirilmesidir.<sup>749</sup> Semân sadece Hz. Mevlânâ'ya ait olmadığı, Ebu Said Ebu'l-Hayr (967-1049) döneminde de sema meclislerinin kurulduğu bilinmektedir.

<sup>750</sup>

Kendisine semâ hakkında soru yöneltilen Şiblî (ö.334/945), “Semân zahiri fitne, batını ibrettir. İşareti tanıyana ibretle dinleyip semâ etmek helaldir. Aksi takdirde semâ, fitneye davetiye çıkarır ve insanı belaya sevk eder”<sup>751</sup> şeklinde cevap vermiştir. Semân batınını avamın anlaması güç olduğu için de, sufilerden bir grup, semâi havassa ait bir fiil olarak görür ve avam için semân yanlış olduğunu savunur. Havassın yaptığı semâ, avamın itikadını ve zihnini karıştıracığından, semâ onları günaha sevk edebilir.<sup>752</sup>

Semâ ile ilgili farklı görüşlerden yola çıkarak şunu ifade etmek mümkündür: Semâya her şeyden önce birçok sûfi tarafından belirli şartlarla izin verilmiş, bazıları tarafından da o, tamamen yasaklanmıştır. Semâ, bir ibadet olsa idi bu ihtilaflar ortaya çıkmazdı. Öte yandan semâ, ilk bakışta bir taat davranışı gibi olsa da, o herkeste olumlu etki meydana getirmemekte, hatta bazıları tarafından eğlence amaçlı kullanılmaktadır. Semâ, bir ibadet olsa, birçok sûfi, avamı ondan yasaklamazdı. Oysa namaz, oruç, zekât, vs. ibadetleri sadece mutasavvıflar değil, tüm Müslümanlar yapmakla mükelleftir.

<sup>748</sup> Mevlânâ, *Mesnevi*, trc: Şefik Can, c. IV, s. 733.

<sup>749</sup> Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, s. 263.

<sup>750</sup> Can, *a.g.e.*, s. 266.

<sup>751</sup> Tûsî, *Lüma'*, s. 264; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 424.

<sup>752</sup> Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 566.

Sonuç olarak semâ, aslında bir ibadet olmaktan ziyade kişinin ibadet ve taata rağbetini arttıran bir vasıtaadır.<sup>753</sup>



---

<sup>753</sup> Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 420–421.

## SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tasavvufun İslami kavramların zahiri yönleriyle birlikte, batını yönünün sentezlenmesinden meydana geldiği kabul edilmektedir. Tasavvuf tarihinde önemli bir yer edinen Mevlânâ'da, bu gelenekte olduğu gibi her şeyin bir zahiri bir de batını yönünün olduğu konusunda hem fikirdir. Mevlânâ'nın yaşadığı dönem Moğol istilasının bütün Asya kıtasını kasıp kavurduktan sonra Anadolu'ya yöneldiği ve Selçuklu Devleti'nin yıkılmaya yaklaştığı bir çağdır. Mevlânâ İslami ilimler konusunda babası Bahaeddin Veled ve Seyyid Burhaneddin'den eğitim almıştır. Onun ilmi açıdan ön planda olması Selçuklu Devleti yöneticilerinin onu sevmelerine ve ona saygı duymalarına sebep olmuştur. Vaazlar vermesi, halkı irşada daveti, müridler ve öğrenciler yetiştirmesi onun ilmi birikiminin bir sonucudur. Buradan hareketle Mevlânâ'nın ilmi yönünün, yaşantısının gerek tasavvuf tarihinde gerekse İslam tarihinde önemli bir konuma sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Mevlânâ'nın ilmi yönüne bir başka örnek ise onun eserleridir. Eserlerinde ayetler hakkında tefsir mahiyetinde yorumlar yapmış, pek çok hadis hakkında açıklamalar yaparak anlaşılmasını sağlamış, kendisine sorulan fikhi sorulara yanıtlar vermiş, tasavvuf ilmi ile yakından alakadar olmuştur. Bunlar da onun farklı ilim sahaları ile uğraştığının bir göstergesidir.

Mevlânâ'nın ilmi yönünde, yaşantısında ve eserlerinde ön plana çıkan konu ferdiyetten uzaklaşıp halka katılmak, sosyal hayatta ortaya çıkan bir sevgi ve bir kâmile, mürşide uyarak iyiye ve güzele yönelmektir. Bu yönelmeyi sağlayan en güzel vasıtalar ibadetlerdir. İbadetler insanın yaratılış maksadıdır. Mevlânâ insanlarda asıl olanın amaç birliği olduğunu da söylemektedir. O insanları beden olarak çok, ruh ve mana olarak bir görmektedir. Hak aşıklarının mezhebinin ve milletinin bir olduğunu da söylemektedir. Ona göre tasavvuf ilham ve aşk ile yaşanılan hayattır. Sema ile de Allah'a olan aşkı bir sembol haline getirmiş, onu vuslata ermeye benzetmiştir.

İbadetler İslam'ın pratik/amel boyutunun temel unsurudurlar. İbadetler tasavvuf ehli tarafından zahiri ve batını yönleriyle detaylı olarak ele alınmıştır. Tasavvufta ibadetlerin görüneninden öte, yani fıkhî boyutundan daha çok öne çıkan yönü manevî boyutudur. Bu zamana kadar tasavvuf ilminin içinde yer alan her kim varsa, ki bunlar Allah dostları, alimler, arifler, zahitler, abidler, mutasavvıflar...vb. tamamı ibadetlerin daha çok batını yönü üzerinde durmuşlardır. Bâtını yönü ele alınırken, zahirden de tamamen kopulmamıştır. Çalışmamızın da konusu olan Mevlânâ bu konuda güzel bir tespit yapmaktadır. Ona göre varlıktaki her şey zahir-batın, suret-mana sarmalı üzerine yaratılmıştır. İnsan hem kendisi hem sorumlu olduğu ibadetler açısından suret-mana ilişkisi ile karşı karşıyadır. Mevlânâ ibadetleri suret ve mana yönünden açıklarken cevizin içi ve kabuğu benzetmesini yapmaktadır. Ona göre ne kabuksuz, ne de içsiz ceviz ceviz değildir, hiçbir işe yaramaz. İbadetler de aynen böyledir. Hem zahiren hem de batınen bir bütündür.

Tasavvuf tarihinde her dönemde birçok sûfi, mutasavvıf tarafından ibadetlerin batını yönleri hakkında farklı görüşler beyan edilmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünde namaz, oruç, zekât, hac, kurban ibadetlerinin lügat ve dini terminolojideki manalarından bahsettik. Klasik tasavvuf kaynaklarından istifade ederek ibadetlerin tasavvufî manalarını, yorumlarını ele aldık. Burada ibadetlerin batını taraflarını anlatırken bazı yorumların ya da o ibadet hakkında anlatılanların gerçeğe uygun olmadığını gördük. İbadetler hakkında yapılan batını yorumlarda tasavvuf geleneğinde ve Mevlânâ'da ortak düşüncelerin olduğunu gördük. Namazı Allah'ın huzurunda olduğunu hissederek kılmak, her rüknünü eda ederken eğilip bükülmek ve huzuru ilahinin karşısında duramayarak secdeye kapanmak bunlardan bazılarıdır. Oruç konusunda ve namaz konusunda ortak olan tespit ve yorumlardan bir tanesi bu ibadetleri eda eden müminlerin avâm, havâs ve ahâssu'l-havas şeklinde, batını manaya göre gruplara ayrıldığını gördük. Özellikle hac ibadetinde sembolik ifadelerin çok olması sebebiyle batını yorumların da fazla olduğunu ve bu yorumların ortak bir paydada buluştuğunu söyleyebiliriz. Kâbe'ye gitmenin Allah'ın huzuruna çıkmakla, o kalabalık halin mahşer anıyla, şeytan taşlamanın nefis mücadelesiyle bir

tutulduğunu gördük. Kurban ibadeti eda edilirken asıl kesilenin kurbanlık hayvan değil, o hayvana benzetilen nefsin katledilmesi olarak yorumlandığını tespit ettik.

Çalışmamızın ikinci ve son bölümünde Mevlânâ'nın ibadet hayatından, ibadetler hakkında söylediği söz ve yaptığı davranışlarından, suret-mana ilişkisi kapsamında yorumlarından bahsettik. Mevlânâ'nın kendi dönemi ve hayatını göz önüne aldığımızda ibadetlerin zahiri yönünden daha çok batını yönüne önem verdiği bilinmektedir. Biz de gerek kendi hayatında, gerekse sözlerinde konumuzu incelerken bunu gördük.

Mevlânâ ibadetleri şöyle değerlendirmiştir: Namaz Allah'ın huzurunda bulunmanın idrak edilmesi bakımından en önemli ibadettir. Namazda iken kişinin mahşerde Allah'ın huzurunda sual olunuyormuşçasına edepli olması gerektiğini söylemektedir. Beş vakit namazı cemaatle kılmanın önemine değinip, bunun dışında nafil namazların da çok mühim olduğundan bahsetmektedir. Kişinin namazda bulunması gereken hali tasvir ederken Hz. Ali örneğini vermiştir. Namaz tamamen kendinden geçme hali, yalnızca Allah ile beraber olmaktır.

Orucun yalnızca Allah için yapılması gereken bir vazife olduğunu söylemiştir. Tasavvuf geleneğinde oruç ibadeti üçe ayrılmaktadır: avamın/halkın orucu, havassın orucu ve ahâssu'l-havassın orucu. Mevlânâ bu ayırmadan üçüncüsüne uymanın orucun ruhuna daha uygun olduğunu ifade etmektedir. Orucun yılda bir ay değil neredeyse senenin tamamında tutularak Allah'ın kalpten ve hatırdan bir an olsun çıkarılmaması gerektiğini ve kendisinin de böyle yaptığını ifade etmiştir. Hatta günlerce iftar etmeden oruç tuttuğunu söylemiştir, bizce bir mümin Ramazan ayı geldiğinde orucunu tutmalıdır fakat aynı zamanda Hz. Peygamber (sav)'in oruçlunun en mutlu anının iftar ederken olduğunu söylediğini unutmamalıdır.

Zekât ibadeti üzerinde titizlikle durmuş, hayatında bu ibadeti uygulayıp, asıl manasını anlamaya çok önem vermiştir. Zekâtın batını anlamda malı temizleyen bir aracı olduğunu söyleyip, özellikle ilim ile uğraşanların almaması gerektiğini söylemiştir. Zekât ve sadaka almak yerine sadece vermeyi ön planda tutmuş, kendisinden isteyenlerin de onun yüzüne bile ahirette bakamayacağını hatırlatmıştır. Fakat tasavvuf geleneğinde bazı görüşlerde sufiler ilim ile uğraşanların zekat veya

sadaka almalarını uygun görmüşlerdir. Çünkü onlar ilim, irfan ile uğraşırken maişet derdine düşmemelidir demektedirler.

Hac ibadeti hem Mevlânâ düşüncesinde hem tasavvuf geleneğinde ortak batını manalar içermektedir. Bu ibadetin Hz. İbrahim ve ailesine kadar dayandığı bilinmektedir. Hac sembolik manalar içermesi bakımından diğer ibadetlerden biraz daha ön planda tutulmuştur. Haçtaki her rükûn mahşerdeki bir ana benzetilmektedir. Mevlânâ gönlü Kâbe gibi görüp, ona göre muamele etmiş, bu konuda Bâyezid-i Bistâmî ile bir pîr arasında geçen konuşmayı aktarmıştır. Tavafta, Mina’da, Arafat’ta tüm Müslümanların aynı huzuru ilahideki gibi bir araya geldiğini söylemiştir. Orda bir fark gözetilmeksizin yalnızca Allah için bir araya gelmişlerdir. Hac ile kurban arasında bir bağ olduğu da aşikârdır. Kurban ibadeti de yine Hz. İbrahim ve ailesinden bizlere gelen bir ibadettir. Mevlânâ kurban kesilirken alınan tekbirleri namazda alınan tekbir ile Allah yolunda kurban olmaya benzetmiş ve zahiren kurban kesilirken batınen de kendi nefsini öldürmek gerektiğini söylemiştir. Kurban ibadeti ve namaz arasında da bir benzerlik kurmuş, namazda alınan tekbir ile kurban kesilirken alınan tekbirin batını manada bir olduğunu söylemiştir.

Sema konusunda ise Mevlânâ; semanın ve namazın ortak yönleri bulunduğunu, kendisi için Allah’a olan aşkı ifade etmede bir tür ibadet sayıldığını dile getirmiştir. Sema tasavvuf geleneğinde ise ibadet olarak sayılmamıştır. Hatta semanın zararlı olduğunu düşünüp ondan uzaklaşanlar, onu yasaklayanlar bile olmuştur. Sonuç olarak sema Mevlânâ denilince ilk akla gelenlerden birisi ve Mevleviliğin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Mevlânâ kendisine normal bir insanın yaptığı ya da yapacağı ibadetlerden daha fazlasını yüklemiş ve bunları yerine getirdiğini söylemiştir. Biz de bunları göz önünde bulundurarak bazı verdiği örneklerin tutarlı olmadığını tespit ettik. Örneğin; oruç bahsini anlatırken “Geceleri kırk yıl midemde bir şey bulunmadı.” demesinin, gerçekle pek örtüşmediğini söyleyebiliriz. Normal bir insanın da geceleri midesinde bir şey bulunmayacağı aşikârdır.

İkinci bölümde Mevlânâ’nın kendi görüşlerini merkeze alıp, Mevlânâ’nın bu görüşleri hakkında yapılan çalışmalardan yararlanarak ve konuyla ilgili tasavvufta

temel olan kaynaklar ve mutasavvıfların kıymetli eserlerinden yararlanarak konuyu açıklamaya çalıştık. Burada Mevlânâ'nın yaşantısı ve sözlerinin, yaşadığı döneme, insanlığa ve günümüze tesirlerinin olumlu bazen de olumsuz olarak yansıyan bir şahsiyet olduğunu gördük. İlmîyle, yaşantısıyla ve sözleriyle Mevlânâ örnek bir sūfi aynı zamanda bazı sözleri ve davranışlarından dolayı da eleştiri oklarının hedefi olmaktan geri duramamıştır. Çalışmamızı yaparken Mevlânâ'nın eserlerinden *Mesnevî* üzerinde yapılan çalışmaların fazla olduğunu gördük. Aslında onun tüm eserleri üzerinde müstakil çalışma yapılmasının da bir ihtiyaç olduğunu da gördük ki Mevlânâ tam manasıyla anlaşılabilir. Özellikle *Mesnevî* üzerinde yapılan tercüme ve şerhler dikkat çekmektedir. Eser dünyaca tanınmış, pek çok dile çevrilmiştir. Diğer eserlerinin de *Mesnevî* kadar göz önünde olması ve üzerlerinde çalışmalar yapılması durumunda Mevlânâ'nın hayatının, görüşlerinin, ibadetler hakkında yaptığı yorumlarının daha iyi anlaşılacağı düşüncesindeyiz.

Bu çalışma içerisinde ana başlıklar halinde verdiğimiz konuların müstakil birer çalışma ve araştırma konusu olduğu kanaatindeyiz. Bu sebeple hem ibadetler hem Mevlânâ konusunun daha derin araştırmalar beklediğini söylemek isteriz. Bu araştırmaların İslam'a ve tasavvufta anlatılmak istenenlere ışık tutacağını düşünmekteyiz.

## KAYNAKÇA

- Abdülbâki, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l-Müfehres li elfâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Hadis Yay., Kâhire 1996.
- Abdullah b. Cibrîn, *Oruç ile İlgili Fetvalar*, çev. Dr. Ahmet İyibildiren, Guraba Yay., İstanbul 1993.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, I-II, Beyrut 1351 H.
- Affî, Ebu'l-Âlâ, *Tasavvuf (İslam'da Manevi Hayat)*, çev.: Ekrem Demirli- Abdullah Kartal, İz Yay., İstanbul 1996.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Ocak Yay., I-VI, İstanbul 1992.
- Ahmed Naim, Babanzade- Miras, Kamil, *Tecrid-i Sârih Tercemesi*, T.D.V. Yay., İstanbul 1984.
- Ankaravî, İsmail Rasuhi, *Fakirlerin Yolu*, İnsan Yay., İstanbul 2011.
- Ankaravî, İsmail Rasuhi, *Minhâcu'l-Fukarâ*, Haz.: Safi Arpaguş, Vefa Yay., İstanbul 2008.
- Ankaravî, İsmail Rasuhi, *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevi Erkânı-Mesnevi*  
\_\_\_\_\_, *Beyitleriyle Kırk Hadis Şerhi*, Haz.: Semih Ceylan, Dâru'l- Hadis Yay., İstanbul 2001.
- Arpaguş, Sâfi, *Mevlânâ ve İslâm*, Vefa Yay., İstanbul 2008.
- Atasagun, Galip, *Mevlâna ve Türbesi Ziyaret Fenomeni Açısından Bir Değerlendirme*, Konya 2004.
- Ateş, Süleyman, *Cüneyd-i Bağdadi Hayatı, Eserleri Ve Mektupları*, Sönmez Neş., İstanbul 1969.
- Attâr, Ebû Hâmid Ferîdüddin Muhammed b. Ebibekir İbrahim Nişâbüri, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Haz.: Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yay., Bursa 1984.
- Bakırcı, Mehmet, *Mesnevi'de Tasavvuf*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Konya 1987.

Behçet, Osman, *Mevlânâ Celâleddîn Rûmi Hayatı ve Yolu*, Haz. Dilaver Güner,  
Meltem Ofset, Konya 2007.

Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük İslam İlmihâli*, Bilmen Yay., İstanbul ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed B. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, I-VIII, İstanbul 1992.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Ecvibe-i Hakkıyye*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, Nr. 150/2.

\_\_\_\_\_, *Şerhu Şuabi'l-İman, (İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış)*, Haz.: Yakup  
Çiçek, Dârul Hadis Yay., İstanbul 2000.

\_\_\_\_\_, *Tuhfe-i Atâiyye, (Kabe Ve İnsan)*, Haz.: Veysel Akkaya, İnsan Yay.,  
İstanbul 2000.

Can, Şefik, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, I-VI, Ötüken Yay.,  
İstanbul 2002.

Can, Şefik, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, Ötüken Yay., İstanbul 2013.

Câhidî, Ahmed Efendi, *Kitâbu'n-Nasîha*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi  
Bölümü, Nr. 350.

Câmî, Abdurrahman, *Nefehâtü'l-Üns (Evliya Menkıbeleri)*, çev.: Lâmiî Çelebi, Haz.  
Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul 2005.

Cebecioglu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara  
1997.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî,  
*Kitâbu't Ta'rîfât*, (Arapça).

Çelebi, Âsaf Hâlet, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti, Eserlerinden Parçalar*, Kanaat Ktbv.,  
İstanbul 1939.

Çelebi, Celâleddin Bakır, *Hiz. Mevlânâ Okyanusundan*, Konya Valiliği İl Kültür  
Müd. Yay., Konya 2002.

Dağlarca, Fazıl Hüsnü, *Mevlânâ'da Olmak*, Çağrı Yay., İstanbul 1958.

- Demirci, Mehmet, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü*, Nesil Yay., İstanbul 2009.
- \_\_\_\_\_, *Mevlânâ'da Düşünceler*, Akademi Ktbv., İzmir 1997.
- \_\_\_\_\_, “İbadetlerin İç Anlamı”, *Tasavvuf İlmî Ve Akademik Dergi*, sy. 3, Ankara 2000.
- \_\_\_\_\_, *İbadetlerde Manevi Boyut*, Mavi Yay., İstanbul 2004.
- \_\_\_\_\_, *Tasavvuf Ve Ahlak Yazıları*, Mavi Yay., İstanbul 2005.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as , *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Eflaki, Ahmed, *Menâkıbu'l-Arifîn (Ariflerin Menkıbeleri)*, trc.: Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yay., İstanbul 1989.
- el-Hindî, el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, nşr.: Muhammed Vahîdüzzamân, I-VIII, Haydarâbâd 1312/1895
- Eraydın, Selçuk, *Kur'ân ve Sünnet Çizgisinde Hz. Mevlana*, Selçuklu Belediyesi Yay., Konya ts.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*, Marifet Yay., İstanbul 1990.
- Eyüpoğlu, İsmet Zeki, *Bütün Yönleriyle Mevlana Celâleddin - Yaşamı, Felsefesi, Düşünceleri*, Özgür Yay., İstanbul 1988.
- Furuzanfer, Bediuzzeman, *Ehâdis-i ve Kasas-ı Mesnevî*, Tahran 1376.
- \_\_\_\_\_, *Mevlâna Celâleddin*, M.E.B. Yay., İstanbul 2004.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslam Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Munkızu Mine'd-Dalal ve Tasavvuflî İncelemeler*, şrh.: Abdülhalim Mahmud, trc.: Salih Uçan, Kayıhan Yay., İstanbul 2008.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslam Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhya-u Ulûmi'd-Din*, çev.: A. Mehmet Müftüoğlu, I-IV, Tuğra Yay., İstanbul 1989.
- \_\_\_\_\_, *Kimyâ-ı Saâdet*, çev.: Abdullah Aydın-Abdurrahman Aydın, Aydın Yay., İstanbul 1992.

- Geylânî, Ebu Muhammed Abdülkadir b. Ebi Salih Musa Zengidost, *Sırru'l-Esrâr*,  
trc.: Mehmet Eren, Gelenek Yay., İstanbul 2006.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Divân-ı Kebir'den Seçmeler*, M.E.B. Yay., Ankara 1989.
- \_\_\_\_\_, *Fihî Mâ Fih ve Mecâlis-i Seba'dan Seçmeler*, M.E.B. Yay., Ankara 1973.
- \_\_\_\_\_, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İnkılap Yay., İstanbul 1999.
- \_\_\_\_\_, *Mevlânâ Celâleddin*, İnkılap Yay., İstanbul 1959.
- \_\_\_\_\_, *Mevlânâ-Hayatı, Eserlerinden Seçmeler*, Varlık Yay., İstanbul 1973.
- \_\_\_\_\_, *Mesnevi ve Şerhi*, 6 Cilt, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.
- \_\_\_\_\_, *Mevlevî Âdâb Ve Erkânı*, İnkılap Yay., İstanbul 1963.
- Güç, Ahmet, "Kurban", *DİA*, Ankara 2002, c. 26.
- Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 1999.
- \_\_\_\_\_, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, Ensar Yay., İstanbul 2014.
- \_\_\_\_\_, *Hz. Mevlânâ ve Tasavvuf*, yy., Konya 2013.
- \_\_\_\_\_, *İbn Arabî'de Din ve İbadet*, Gelenek Yay., İstanbul 2012.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam'a Giriş*, çev.: Cemal Aydın, T.D.V. Yay., Ankara 1996.
- Harman, Ömer Faruk, "Hac", *DİA*, İstanbul 1996, c. 14.
- Hidayetoğlu, A. Selahaddin, *Hz. Mevlânâ Hayatı ve Şahsiyeti*, Konya Valiliği İl Kültür Yay., Konya 2008.
- Hz. Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde İslâm'ın Esasları* (Namaz, Zekât, Oruç, Hac ve Kelime-i Şehadet), Sebat Ofset Yay., Konya 1990.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yay., Ankara 1996.
- Hücvirî, Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Hakikat Bilgisi), Haz., Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1996.

- İbn Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed et-Tâî el-Hâtimî,  
*Fütuhâtü'l-Mekkiyye*, Kâhire 1292.
- \_\_\_\_\_, *Fütuhâtü'l-Mekkiyye, Abdestin Sırları*, trc.: Ekrem Demirli, Litera Yay.,  
 İstanbul 2015.
- \_\_\_\_\_, *Fütuhâtü'l-Mekkiyye, Haccın Sırları*, trc.: Ekrem Demirli, Litera Yay.,  
 İstanbul 2015.
- \_\_\_\_\_, *Fütuhâtü'l-Mekkiyye, Namazın Sırları*, trc.: Ekrem Demirli, Litera Yay.,  
 İstanbul 2015.
- \_\_\_\_\_, *Fütuhâtü'l-Mekkiyye, Orucun Sırları*, trc.: Ekrem Demirli, Litera Yay.,  
 İstanbul 2015.
- \_\_\_\_\_, *Fütuhâtü'l-Mekkiyye, Zekatın Sırları*, trc.: Ekrem Demirli, Litera Yay.,  
 İstanbul 2015.
- \_\_\_\_\_, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme Ve Şerhi*, I-IV, çev., A. Avni Konuk, Haz.,  
 Mustafa Tahralı –Selçuk Eraydın, Dergah Yay., İstanbul 1987.
- \_\_\_\_\_, *Mişkâtü'l-Envâr, (Nurlar Hazinesi)*, çev., Mehmet Demirci, İz Yay.,  
 İstanbul 1994.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd , *es-Sünen*, I-II, İstanbul 1992.
- İnan, Yusuf Ziya, *Çağları Aşan Büyük İnsan Mevlânâ Celâleddin Rûmi, (Hayatı,  
 Şahsiyeti, Fikirleri)*, TDV İSAM Kütüphanesi, Dem. No: 95084.
- İnançer, Ömer Tuğrul, *Hiz. Mevlânâ Bir Muhammedî Aşık*, Sufi Yay., İstanbul 2012.
- İsfehânî, Râgıb, *el-Müfredât fi'l-Garîbi'l-Kur'ân*, Karaman Yay., İstanbul 1986.
- İz, Mahir, *Tasavvuf*, Haz.: M. Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi Yay., İstanbul 2000.
- Kâdî Muhammed, *Silsiletü'l-Arifîn ve Tezkiretü's – Siddikin*, Süleymaniye Ktp.,  
 Hacı Mahmud, nr. 2830.
- Karabulut, Osman, *Hiz. Mevlânâ'nın Hayatı*, Şems Yay., Konya 1996.
- Karpuz. Haşim, “Mevlânâ Külliyesi”, *DİA*, Ankara 2004, c. 29.
- Kâşânî, Abdürrezzak, *Letâifü'l-A'Lâm fi İsrâti Ehli'l-Kelâm, (Tasavvuf Sözlüğü)*,  
 çev., Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2004.

- Kelabâzî, Ebûbekir Muhammed b. İshak, *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf), Haz., Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1992.
- Kızıler, Hamdi, "Câhidî Ahmed Efendi'nin Abdest, Namaz Ve Hac İbadetlerine Dair Bazı Bâtını Yorumları", *Tasavvuf, İlmî Ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 17, Ankara 2006.
- Ken'an Rifâî, *Şerhli Mesnevî Şerif*, İstanbul 1973.
- Koca, Ferhat, "İslam'da İbadet", *D.İ.A.*, İstanbul 1999, c. 19.
- Konuk, Ahmed Avni, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, Haz.: Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı, Kitabevi Yay., İstanbul 2004.
- Kuşeyri, Ebû'l-Kâsım Zeynülişlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Kuşeyri Risalesi*, trc.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1991.
- Küçük, Osman Nuri, *Mevlânâ'ya Göre Mânevi Gelişim Benliğinin Dönüşümü ve Mirâcı*, İnsan Yay., İstanbul 2018.
- Küçük, Osman Nuri, *Fihî Mâ Fih Ekseninde Mevlana Celâleddin Rumi'nin Tasavvufî Görüşleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001.
- Lory, Pierre, *Kâşânî'ye Göre Kur'an'ın Tasavvufî Tefsiri*, çev.: Sadık Kılıç, İnsan Yay., İstanbul 2001.
- Mekkî, Ebû Tâlib, *Kütü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, I-IV, Haz. Muharrem Tan, İz Yay., İstanbul 2004.
- Meyerovitch, Eva de Vitray, *Duanın Ruhu*, trc.: Cemal Aydın, İstanbul 1999.
- \_\_\_\_\_, *Tarih Öncesinden Osmanlı Dönemine Kadar Konya, Hz. Mevlânâ ve Semâ*, çev.: Abdullah Öztürk, Melek Öztürk, Altınarı Ofset Yay., Konya yy.
- Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Divan-ı Kebir'den Seçmeler*, trc.: Şefik Can, Ötüken Yay., İstanbul
- \_\_\_\_\_, *Dîvân-ı Kebîr*, çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yay.,

- Ankara 2000.
- \_\_\_\_\_, *Fihî Mâ Fîh*, çev.: Ahmed Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın, İz Yay., İstanbul 2007.
- \_\_\_\_\_, *Fihî Mâ Fîh*, çev.: Cemal Aydın, Sufi Yay., İstanbul 2018.
- \_\_\_\_\_, *Mektuplar*, çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap Yay., İstanbul 1999.
- \_\_\_\_\_, *Mesnevî*, çev.: Veled İzbudak, Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya 2004.
- \_\_\_\_\_, *Mesnevî*, çev.: Manzum Nahifi, Haz. Amil Çelebioğlu, M.E.B. Yay., İstanbul 2000.
- \_\_\_\_\_, *Mesnevî ve Şerhi*, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, I-VI, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.
- \_\_\_\_\_, *Şerh-i Mesnevi Tâhiru'l Mevlevi*, çev.: Tahir Olgun, Şamil Yay., İstanbul 2014.
- Mevlânâ ve İnsan* (Sempozyum Bildirileri), TDV Yay., Ankara 2008.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyri, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-III, İstanbul 1992.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Özdemir, Yavuz, *Galata Mevlevihânesi Müzesi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Adına Sahibi, İstanbul 2018.
- Özsel, Michaela Mihriban, *Halvette 40 Gün*, çev.: Petek Budanur Ateş, Kaknüs Yay., İstanbul 2002.
- \_\_\_\_\_, *Kalbe Yolculuk*, çev.: Seda Çiftçi, Kaknüs Yay., İstanbul 2003.
- Özsoy, Ömer-Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'ân, Sistematik Kur'ân Fihristi*, Fecr Yay., İstanbul 2018.
- Peker, Mehmet, *Hacca Niyet*, Beka Yay., 2002.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 1996.
- Sayın Ekerim, Esmâ, *Namaz Ve Karakter Gelişimi*, İnsan Yay., İstanbul 2006.
- Schimmel, Annemarie, *Ben Rüzgarım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddin Rûmî Büyük*

- Mutasavvıfın Hayatı ve Eserleri*, çev.: Senâil Özkan, Ötüken Yay., İstanbul 2005.
- \_\_\_\_\_, *Tasavvufun Boyutları*, çev.: Yasar Keçeci, Kırkamber Kitaplığı Yay., İstanbul 2000.
- \_\_\_\_\_, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, çev.: Ekrem Demirli, Kabalcı Yay., İstanbul 2004.
- Sezen, Yümni, *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*, İz Yay., İstanbul 2004.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İbadet", *D.İ.A.*, İstanbul 1999, c. 19.
- Sipehsalar, Feridun b. Ahmed, *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, çev.: Tahsin Yazıcı, Tercüman Yay., İstanbul 1977.
- Sühreverdi, Şihâbüddin, *Avarifu'l-Mearif*, (Gerçek Tasavvuf), trc: Dilaver Selvi, Semarkand Yay., İstanbul 2004.
- Sülemî, Ebû Abdirrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed, *Hakâiku't-Tefsir*, Beyrut 2001
- \_\_\_\_\_, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, Kahire 1949.
- Sühreverdi, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî, *Avârifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)*, çev.: Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Yay., İstanbul 1989.
- Şener, Abdülkadir, "Abdest", *DİA*, İstanbul 1988, c. 1.
- Şentürk, Habil, *İbadet Psikolojisi, Hz. Peygamber Örneği*, İz Yay., İstanbul 2000.
- Şentürk Lütfi - Yazıcı Seyfettin, *İslam İlmihali*, D.İ.B. Yay., Ankara 2003.
- Şeriati, Ali, *Hacc*, çev.: Mustafa Çoban, Özgün Yay., İstanbul 2006
- Şimşekler, Nuri, "Mevlânâ'nın Eserleri ile İlgili Yabancı Dillerde Yapılan Çalışmalar", *Mevlana Araştırmaları I*, Ankara 2007.
- Tarlan, Ali Nihat, *Mevlânâ*, Hareket Yay., İstanbul 1974.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Yunus Emre Divanı*, Kapı Yay., İstanbul 2015.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, 1992.

- Top, H.Hüseyin, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, Ötüken Yay., İstanbul 2007.
- Topbaş, Osman Nuri, *Mesnevî Bahçesinden İnsan Denilen Muamma*, Erkam Yay., İstanbul 2010.
- \_\_\_\_\_, *İmandan İhsana Tasavvuf*, Erkam Yay., İstanbul 2011.
- Tûsî, Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed es-Serrac, *el-Lüma (İslam Tasavvufu)*, trc.: Hasan Kamil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul 1996.
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yay., İstanbul 2019.
- Uludağ, Süleyman, *Bâyezid-i Bistâmî, Hayatı-Menkıbeleri-Fikirleri*, T.D.V. Yay., Ankara 1994.
- \_\_\_\_\_, *İnsan Ve Tasavvuf*, Mavi Yay., İstanbul 2001.
- \_\_\_\_\_, *İslam Açısından Musiki ve Sema*, Uludağ Yay., Bursa 1976.
- \_\_\_\_\_, *İslam'da Emir Ve Yasakların Hikmeti*, T.D.V. Yay., Ankara 2003.
- \_\_\_\_\_, “Tasavvufçulara Göre İbadet”, *D.İ.A.*, İstanbul 1999, c. 19.
- \_\_\_\_\_, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2001.
- Yardım, Ali; *Mesnevi Hadisleri (Tesbit-Tahkik)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1970..
- Yaşaroğlu, M. Kamil, “Namaz”, *DİA*, İstanbul 2006, c. 32.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hakk Dini Kur'an Dili*, Eser Yay., I-X, İstanbul 1971.
- Yeniterzi, Emine, “Mesnevî’de Kulluk Şuuru”, *Mevlânâ ve İnsan Sempozyum Bildirileri*, T.D.V. Yay., Ankara 2008.
- \_\_\_\_\_, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, T.D.V. Yay., Ankara 2006.
- Yetik, Erhan, “Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin Hayata Bakışı”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 14, İstanbul 2005.
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, T.D.V. Yay., Ankara 2000.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 1997.
- \_\_\_\_\_, “Zekât ya da Arınma”, *Altınoluk Dergisi*, sy. 213, İstanbul 2003.

\_\_\_\_\_, *Tasavvuf Meseleleri*, Erkam Yay., İstanbul 2011.

Yitik, Ali İhsan, “Oruç”, *DİA*, İstanbul 2007, c. 33.

Yüce, Abdülhakim, “Tasavvufta İnsan-ı Kamil ve Mevlânâ”, *Tasavvuf Dergisi*, sy.  
14, Ankara 2005.

Yücel, İrfan, “Hac Ve Umre”, *DİA*, İstanbul 2005, c. 1.

Zemahşehrî, Allame, *el-Keşşaf*, çev.: Harun Ünal, Ekin Yay., İstanbul 2016.

Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, I-X, Feza Yay., İstanbul 1994.

